

Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra žurnalistiky

**DYSTOPIE A TOTALITARISMUS: KOMPARACE MODERNÍ
LITERATURY S TEORETIKY TOTALITARISMU**

Magisterská diplomová práce

Bc. Pavlína KOCOURKOVÁ

Vedoucí práce: Mgr. Lukáš Zámečník, Ph.D.

Olomouc 2015

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou závěrečnou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu. Diplomová práce má 149 493 znaků (včetně mezer).

V Dolní Sytové dne 14. 4. 2015.

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Lukáši Zámečnickovi, Ph.D. Dále děkuji mamce za pomoc s korekturami, Michalovi za inspiraci, o které vlastně ani neví, a Honzišovi za to, že jako jediný pochopil, že k práci potřebuji klid.

Abstrakt

Práce je věnována problematice totalitarismu v dystopických dílech. Předmětem výzkumu je komparace rysů totalitárních režimů, definovaných zvolenými teoretiky totalitárních režimů, a jejich popisu a fungování ve zvolené dystopické literatuře. Výzkum je zaměřen na literaturu zahraničních autorů, která je již tradičně považována za dystopickou, a na moderní díla česká, která v tomto směru nebyla ve větší míře dosud zkoumána. Hlavním výzkumným cílem práce je zjistit, zda se vybrané rysy totalitarismu popsané jeho teoretiky vyskytují v dílech dystopických autorů.

Klíčová slova: Dystopie - totalitarismus - mechanismy moci - ideologie

Abstract

Submitted Diploma Thesis is devoted to problems of totalitarianism in dystopian works. The object of the research is to compare the features of totalitarian regimes, defined by selected theorists of totalitarian regimes, and their description and the functioning in the selected dystopian literature. The research focuses on literature by foreign authors, which is traditionally considered as a dystopian, and modern works of Czech, which in this direction has not been more fully explored yet. The main research objective is to determine whether the selected features of totalitarianism described by its theorists found in the works of dystopian's authors.

Keywords: Dystopia - totalitarianism - the mechanisms of power - ideology

Obsah

Úvod	6
I. Teoretická část	9
1. Metodika	9
2. Cíle práce	11
3. Terminologie	13
a. Totalitarismus	13
b. Utopie/ Dystopie	20
4. Teoretikové totalitarismu	26
a. Primordialistický směr	26
b. Modernistický směr	32
c. Filosofický směr	39
II. Praktická část	42
1. Dystopie	42
a. Technická scientická	42
b. Technická matematická	51
c. Epistemologická založená na teroru	59
2. Rysy totalitarismu	67
a. Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti)	68
b. Monopolizace moci a její mechanismy	71
c. Oficiální ideologie	75
d. Další možné rysy totalitarismu	76
Závěr	79
Seznam použité literatury (soupis citačních zdrojů)	83
Seznam tabulek	89
Přílohy	90

Úvod

„*Svět se změnil*“ je floskule provázející myšlenku pesimistického pohledu na svět, ve kterém již nevládne ideální řád a díky lidské svévoli dochází k odklonu od přirozeného systému života k celkové apokalypse. Řád společnosti je reflektován v mytologiích, náboženstvích a ideologiích celého světa. Myšlenka vyrovnané, harmonické a dokonalé společnosti je známa z mnoha světových kultur. Náboženská a filosofická tradice je však prostoupená jak kreativní fantazií, tak zvědavým rozumem a svazujícím strachem. Od víry v ideál věčné harmonie a dobra, přes omezenosti racionálního poznání, se tak člověk může propadnout ke strachu z negativního dopadu působení dějin. Právě myšlenka anti-utopie (dystopie, kakotopie, kontrautopie... někteří badatelé tyto pojmy s větší, či menší důsledností odlišují), ve které je společnost vykreslena v pesimistické rovině, je protikladem k ideálně příznivému kolektivnímu snu.

V této diplomové práci se budu zabývat tématem dystopie, jenž tvoří druhou stranu mince, na které je ražen pojem *utopie*. Negativní utopie je s dystopií nedílně svázána. Podstatou ideologického boje je kladení ideálu proti ideálu. Přitom záleží čistě na přístupu protagonistů - ideál dokonalé společnosti pro jednoho může být noční můrou druhého. Je velice pravděpodobné, že dnešnímu člověku by se žít ve světech, které některá utopická díla zobrazují, přinejmenším nezamlouvalo.

Utopické ideje prolínají lidskou historií a v odborných pracích často reflektovány. Jak je tomu však s jejich antitezí? Kladný optimismus klasických utopií dystopie proměňuje ve strach z masovosti a „robotizace“ jedince. Zobrazují neradostnou vizi rozvoje společnosti, která často vychází z nepříznivých jevů, které se v současnosti vyskytují. Dystopie jsou tedy kritickou reflexí politických, sociálních a kulturních skutečností. Upozorňují tak na možné důsledky stávajících poměrů a zdůrazňují aspekty, které by nekriticky smýšlejícímu člověku snadno mohly uniknout. Dystopická díla tak lze brát jako jisté prognózy budoucnosti. V rámci kulturních studií, mezi jejichž ústřední témata patří problematika ideologie a moci se výzkum jejich extrémních podob, které dystopie zobrazují, jeví jako přirozené pokračování analýzy, která od začátku vzniku těchto studií probíhá.

Předložená diplomová práce bude věnována problematice totalitarismu v dystopických dílech. Totalitarismus je jedním z ústředních témat dvacátého století. Nejzákladněji jej lze charakterizovat jako snahu o totální prosazení státní ideologie do všech oblastí společenského života. Znamená radiikální popření základních občanských práv, individuální svobody,

politického pluralismu a zákonnosti. Jako politologický koncept je historicky spojen s hodnocením německého národního socialismu a italského fašismu, později také jako označení komunistického režimu. Někteří badatelé se však domnívají, že s politickými systémy naplňujícími charakteristiky totalitarismu se lze setkat v průběhu celé historie lidstva. Tématem této práce však není řešení sporu mezi primordialisty a modernisty, ale zobrazení totalitárních režimů v dystopiích. Totalitarismus zde tedy bude pojímán jako obecný koncept s normativní obsahy, který je jako abstraktní generalizace nadřazený jednotlivým historickým a konkrétním režimům. Tedy jako ideální typ.

Předmětem výzkumu je komparace rysů totalitárních režimů, definovaných zvolenými teoretiky totalitárních režimů, a jejich popisu a fungování ve zvolené dystopické literatuře. Práce se pohybuje pouze v rámci děl, která vznikla ve 20. století - kdy se tento žánr již plně vyprofiloval. Výzkum je zaměřen na moderní díla česká, která v tomto směru nebyla ve větší míře dosud zkoumána. Díla budou komparována mezi sebou i s díly zahraničních autorů, která jsou již tradičně považována za dystopická. Jedná se o: Konec civilizace Aldouse Huxleyho, My od Jevgenije Zamjatina a 1984 George Orwella. Výběr českých děl je následující: Maso Martina Harníčka, Utopie, nejlepší verze Ivana Kmínka a Datum narození nula od Ludmily Freiové.

Popis a fungování totalitárních režimů ve zvolené beletrii bude komparován s rysy, které definují teoretici totalitárních režimů. Vzhledem k cílům práce byli zvoleni zahraniční a čeští autoři zastupující politologický přístup, který dále dělíme na primordialistický (Jacob L. Talmon, Vladimír Čermák) a modernistický (Hannah Arendtová, Giovanni Sartori, Zdeněk Mlynář). Další skupina badatelů přistupuje k totalitarismu z filosofického hlediska. Jako zástupce této skupiny byl zvolen Rio Preisner.

Hlavním výzkumným cílem komparace je zjistit, zda se vybrané rysy totalitarismu popsané jeho teoretiky vyskytují v dílech dystopických autorů. Dílčími cíli jsou: určit, zda se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů liší a vyzkoumat, zda jsou v dystopických dílech popsány možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí.

Práce je rozdělena na dva základní oddíly – teoretický a praktický. V první kapitole teoretické části bude stručně vysvětlen vznik, vývoj a znaky utopie a dystopie. Stejný postup bude aplikován v případě druhého klíčového pojmu, kterým je totalitarismus.

Dále zde jsou představeny práce vybraných teoretiků totalitarismu. Z nich jsou vybrány charakteristiky totalitarismu, které budou v praktické části budou komparovány s dystopiemi.

Základ praktické části je tvořen stručnými popisy zpracovávaných dystopických děl. Další oddíl tvoří samotná analýza (komparace) zkoumaných jevů. Součástí tohoto oddílu bude i podkapitola věnující se možným rysům totalitarismu, které se v teoretických definicích neobjevují.

I. Teoretická část

1. Metodika

Vzhledem k charakteru zkoumaného problému je předložená práce teoretickým výzkumem. Hlavní metodou výzkumu je metoda komparativní analýzy.

Data týkající se tématu byla shromážděna studiem vybraných textů. Práce je pro větší přehlednost primárně rozdělena na oddíl teoretický a praktický. V první části jsou rozpracovány základní pojmy se kterými se bude v praktické části operovat: dystopie a totalitarismus. Dále zde jsou představeny práce vybraných teoretiků totalitarismu. Základ praktické části bude tvořen stručnými popisy zpracovávaných dystopických děl. Další oddíl bude tvořit samotná komparace.

Teoretiků totalitárních režimů je nesmírný počet. Vzhledem k tomu, že práce se bude zabývat moderní literaturou vydanou ve 20. století, je logickým krokem komparovat tato díla s teoretickými pracemi vzniklými ve stejné době.

Pouze časová redukce by však nebyla vzhledem k velkému objemu děl dostačující. Existuje několik způsobů dělení teorií totalitarismu. V této diplomové práci je použita typologie českých badatelů Stanislava Balíka a Michala Kubáta, uvedená v knize *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* (2004). Tito autoři rozdělují teorie totalitárních režimů na politické a filosofické. Politické teorie dále člení dle náhledu na historicitu totalitarismu. Prvním typem jsou primordialistické teorie. Jejich základ tvoří přesvědčení, že totalitarismus je rys imanentní lidské povaze od počátku dějin. V průběhu celé historie lidstva se tedy můžeme setkat s politickými režimy, které chakateristiky totalitarismu naplňují.

Druhým typem jsou modernistické teorie. Tyto totalitarismus považují výlučně za projev moderní masové společnosti. Ve druhé polovině 20. století se mezi vědci nejrůznějších oborů společenských věd vedl o historicitu totalitarismu spor. V současném sociálněvědním diskurzu o fenoménu totalitarismu jednoznačně převažuje skupina modernistů.¹ Při výběru autorů do první části diplomové práce byla tato skutečnost zohledněna: Primordialisté jsou zastoupeni dvěma teoretiky a modernisté třemi.

Kromě uvedeného byla dalším kritériem výběru autorů do jednotlivých kategorií jejich státní příslušnost. Polovinu teoretiků tak záměrně tvoří čeští autoři. Důvod je prozaický – jak mnoho vědců podotýká: přestože v tuzemsku vzniklo několik hodnotných prací reflektujících

¹ Srov. BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-89-6. S. 25.

totalitarismus, vesměs zapadly bez většího ohlasu, protože české sociální vědy, na rozdíl od Německa nebo Polska, dosud neprošly intenzivní vlnou diskuzí o tomto fenoménu.² Autorka předložené diplomové práce si vzhledem k uvedené skutečnosti předsevzala na některé české teoretiky tímto způsobem upozornit. Vzhledem k výše uvedené redukci byli zvoleni zahraniční a čeští autoři reprezentující uvedené kategorie následovně: Primordialistický přístup - Jacob L. Talmon, Vladimír Čermák. Modernistický přístup - Hannah Arendtová, Giovanni Sartori, Zdeněk Mlynář. Filosofické hledisko - Rio Preisner.

Vybrané rysy totalitarismu, uvedené jeho teoretiky, jsou komparovány s moderní dystopickou literaturou. Aby byl zachován poměr mezi teoretiky totalitarismu a analyzovanými dystopiemi (6:6). Vzhledem k velkému množství dystopických děl, které vznikalo a vzniká, byly použity další redukce:

1) Redukce časová: Přestože díla obsahující antiutopické rysy vznikala již dříve, samotný dystopický žánr se považuje za plně zformovaný až počátkem 20. století.³ Z tohoto důvodu budou ke komparaci zvoleny texty napsané výhradně ve 20. století.

2) Redukce počtu zkoumaných děl: K analýze budou zvoleny romány, které jsou odbornou veřejností tradičně považovány za dystopické. Čeští vědci Vladimír Naxera a Ondřej Stulík zformovali klasifikaci dystopií dle metody a přístupu vládnoucí skupiny k udržení systému. Autoři uvádí tuto kategorizaci dystopií v publikaci *Komparace sociálních utopií* (2012). S pojmem dystopie pracují jako se specifickou kategorií, která pomocí románové reality blízkého konceptu kritizuje možnou realizaci utopie a její následky. Přestože je dělení dystopií složité a uvedené kategorie se v praxi mohou překrývat, primárně tito autoři rozlišují dva typy dystopie: technickou založenou na metodě a epistemologickou založenou na teroru. Technická dystopie je dále rozdělena na dystopii scientickou, ve které je věda jediným prostředkem udržení společnosti, přinášejícím společenské dobro a dystopii matematickou, v níž všemu nadřazená kvantifikace přináší řád a společenské dobro, které je vyčíslitelné. V epistemologické dystopii je pomocí metody teroru ustaven systém inkorporace alternativní reality, který tuto realitu prolifereje a zároveň potlačuje zakoušenou zkušenost nevládnoucích skupin/skupiny.⁴

Literární díla byla zvolena tak, aby každá z kategorií byla zastoupena jedním zahraničním a jedním českým dílem: Technická scientická - *Konec civilizace* od Aldouse

² Srov. DRÁPALA, Milan. Několik slov úvodem. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009, 16 (4). Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

³ Srov. KAGARLICKIJ, Julij Iosifovič. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha, 1982. S. 350.

⁴ Srov. NAXERA, Vladimír a Ondřej STULÍK. *Komparace sociálních utopií*. Brno: Václav Klemm, 2012. ISBN 978-80-904083-5-7. S. 23.

Huxleyho, *Datum narození nula* autorky Ludmily Freiové. Technická matematická - *My* od Jevgenije Zamjatina, *Utopie, nejlepší verze* od Ivana Kmínka. Epistemologická - 1984 George Orwella, *Maso* od Martina Harníčka.

V praktické části práce bude použita metoda komparativní analýzy, která se standardně užívá v mnoha vědeckých oborech.⁵ Dle Hrocha je jedním z cílů komparativní metody elementární určení shod a rozdílů mezi objekty komparace a vysvětlení příčinných vztahů. V rámci komparativní analýzy bude zvolena výzkumná technika komparace. Základní pravidla komparativní metody jsou následující:⁶

1. Definice objektu komparace: Objektem komparace budou vybrané rysy totalitarismu definované jeho teoretiky s popisem a fungováním totalitárních režimů uvedeným v dystopické literatuře.

2. Určení cílů metod: Cílem je zjistit, zda se rysy uvedené teoretiky totalitárních režimů vyskytují v dystopických dílech.

3. Stanovení kritérií, dle kterých bude možné objekty komparace analyzovat: Kritérii komparace budou vybrané rysy totalitárních režimů, vycházející z prací vědců uvedených v teoretické části práce.

4. Vyjasnění komparativního postupu vzhledem k časové ose: Vzhledem k charakteru práce není tento bod relevantní.

2. Cíle práce

Předmětem výzkumu je komparace rysů totalitárních režimů, definovaných zvolenými teoretiky totalitárních režimů, a jejich popisu, a fungování ve zvolené dystopické literatuře.

Hlavní výzkumný cíl práce je následující: Vyzkoumat, zda se vybrané rysy totalitarismu popsané jeho teoretiky vyskytují v dílech dystopických autorů.

Dílní cíle:

- 1) Vyzkoumat, zda se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů liší.
- 2) Vyzkoumat, zda jsou v dystopických dílech popsány možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí.

Výzkumné otázky vycházejí z cílů práce a znějí takto:

1) Vyskytují se vybrané rysy totalitarismu, popsané jeho teoretiky v dílech dystopických autorů?

2) Liší se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů?

⁵ Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka et al. *Komparace politických systémů I*. Vyd. 2. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1999. ISBN 80-7079-994-3. S. 11.

⁶ Srov. HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN, 1985. S. 235.

3) Jsou v dystopických dílech popsány možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí?

Hypotézy:

- 1) Díla dystopických autorů obsahují pouze některé rysy popsané teoretiky totalitarismu.
- 2) Výskyt vybraných rysů totalitarismu se u české a zahraniční dystopické literatury liší.
- 3) V dystopických dílech se vyskytují možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí.

3. Terminologie

a. Totalitarismus

Pojem totalitarismus patří -nejen- mezi sociálními vědami mezi frekventovaný a podobně jako mnoho dalších, zároveň velmi obtížně definovatelný pojem. Pokusy o jeho vymezení probíhaly po celé 20. století. Většina badatelů se dnes shoduje na faktu, že se jedná o obecný a nadřazený termín s normativními obsahy, který je jako abstraktní generalizace nadřazený jednotlivým historickým a konkrétním režimům.⁷

Dospět k obecně přijímané definici totalitarismu je však takřka nemožné, proto v následujících kapitolách práce bude zohledněno hledisko více autorů. Nejdříve však k samotnému pojmu:

Slovo pochází z lat *tōtus*, což se překládá jako celý, všečen.⁸ Tradičně je původ termínu připisován italskému diktátorovi Benito Mussolinimu, který ho v roce 1925⁹ použil v jednom ze svých projevů. Později o konceptu *lo stato totalitario* hovořil stále častěji.¹⁰ Mussolini se však postaral pouze o veřejné rozšíření pojmu, který zřejmě poprvé uvedl odpůrce jeho režimu, italský liberál Giovanni Amendola ve článku z května 1923, kde hovořil o fašismu jako *sistema totalitario*, tedy o systému, který násilným podřizováním obcí usiluje o „absolutní a nekontrolovanou moc.“¹¹ O dva roky později podobně charakterizoval fašismus také Lelio Basso, který ho označil jako antistát, ve kterém je pro udržení moci možné vše. Kritika odpůrců se následně paradoxně stala pro samotné fašisty inspirací, a ideolog fašismu Giovanni Gentile rozpracoval koncepci fašistického státu s totalitárním charakterem, který měl sloužit vyšší ideji, která by zrušila ostatní prvky a síly národa.¹²

Giovanni Amendola jako jeden z prvních také hovořil o podobnosti fašismu a komunismu. V obou režimech viděl totalitární reakci na liberalismus a demokracii. Podobně

7 Srov. SVÁTEK, František. Koncept totalitarismu a historikova skepse. Poznámky o politické a historiografické diskuzi. In: Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika K. Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 29-60. ISBN 80-85270-16-1. S. 45.

8 Srov. REJŽEK, Jiří. Český etymologický slovník. Voznice: Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3. S. 667.

9 Otázka konkrétního data zůstává stále otevřená, mohlo se snad jednat o 22., nebo 25. červen. Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. Přehled moderních politologických teorií. Vyd. 2. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-177-8. S. 227.

10 Srov. DOKULIL, Miloš. Totalitarismus jako fenomén. In: Totalitarismus ve 20. století: Československé zkušenosti. 2. Vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 5-23. ISBN 80-210-2541-7. S. 16.

11 VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus? [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf. Citováno podle: PETERSEN, Jens: Die Geschichte des Totalitarismusbegriffs in Italien. In: MAIER, Hans (ed.):

Totalitarismen und Politische Religionen: Konzepte eines Diktaturvergleichs. Paderborn, Schöningh 1996, s. 15–35, zde s. 20.

12 Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>.

se později vyjadřovali i bývalý ministerský předseda Francesco Nitti, a zakladatel Italské lidové strany Luigi Sturzo, který komunistickou diktaturu označil za levicový fašismus, a fašismus samotný za pravicový bolševismus. Sturzo v polovině třicátých let napsal dílo, ve kterém fašistický, nacistický a bolševický totalitarismus označil jako specifický projev moderní masové společnosti. Dle některých autorů publikace popisovala téměř všechny prvky pozdějších verzí popisu totalitarismu.¹³

Reflexe nových režimů; srovnávání fašismu, bolševismu, popř. sociální demokracie však neprobíhaly pouze v Itálii. Příkladem může být marxistický teoretik Karl Kautsky, který termín *totalitární* sice přímo nezmiňuje, ale jeho argumentace s utvářením této koncepce souvisí. Kautsky již na začátku dvacátých let hovoří o svévolné diktatuře jedné strany v Itálii, Maďarsku a Rusku: o bílém a rudém fašismu. Později říká: „Fašismus však není ničím jiným, než pandánem bolševismu, Mussolini se opíčí po Leninovi.“¹⁴

Analýze fašismu a bolševismu se věnoval i katolický publicista Waldemar Gurian, který režimy řeší v souvislosti s problematikou masové společnosti. Bolševismus chápal jako režim, který je postavený na náboženské závaznosti ideologie a redukci životního horizontu lidí na ekonomické a sociální záležitosti. Dochází tak k naprosté politizaci a zespolečnění člověka. Vláda -bolševistická i fašistická- jedné strany opřena o závazný světový názor jedince zbavuje práv a svobod.¹⁵

Na konci dvacátých let se objevují také první pokusy odlišovat autoritářství¹⁶ a totalitarismus. Dle německého právního teoretika Hermanna Hellera totalitní diktatura řídí každý životní projev, zatímco autoritativní respektuje politické a právní hranice státní moci.¹⁷

¹³ Srov. VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

¹⁴ KAUTSKY, Karl. *Der Bolschewismus in der Sackgasse*. Berlin: J.H.W. Dietz Nachfolger, 1930. S. 102. Citováno podle: VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

¹⁵ Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>.

¹⁶ Pojem autoritářství se v současné politologické teorii používá pro jiné - než totalitní - nedemokratické systémy. Otázkou rozlišení totalitních a autoritářských systémů zabývá řada studií. Jako jedno z důležitých kritérií je často uváděna míra absolutní kontroly společností politickou sférou a jejími představiteli. Tuto míru lze dokumentovat prostřednictvím zjevné snahy totalitní moci zničit a likvidovat všechny subsystemy společnosti; naopak netotalitní nedemokratické režimy se spokojí s vyloučením těchto skupin mimo politickou sféru. V praktickém ohledu autoritářské systémy omezují autonomii politického života (obvykle vyjádřena existencí politických stran a parlamentem). Zabraňují existenci velkých odborových svazů, ale neomezují činnost jednotlivých odborů. Jako další rys se uvádí, že nejsou schopné vytvořit a prosadit náboženství podobnou oficiální ideologii, která by jim zaručila dostatečnou legitimitu. Autoritářské systémy na rozdíl od totalitních tedy nejsou schopné plně kontrolovat kulturní život a vytvořit jedinou rozhodující politickou stranu. Jsou tedy o něco

S nástupem hrozby nacismu ve třicátých letech začali levicově smýšlející autoři, kteří dříve nacházeli podobnosti komunismu s fašismem takový směr uvažování odmítat. Současně se výzkumy z pochopitelných důvodů přesunuly z Itálie a Německa do anglosaské části světa. Český badatel Jan Dobeš je toho názoru, že první vrchol v dějinách teorie totalitarismu lze zasadit právě do období před druhou světovou válkou, kdy se termín totalitarismus z původního politicko/ideologického významu přesunul spíše do sféry politické teorie. Zároveň již byla naprostá většina konstitutivních znaků totalitarismu popsána, přestože teorie jako taková ještě formulována nebyla.¹⁸

V polovině třicátých let vznikla první vědecko-systematická analýza diktatur. Americký publicista Max Lerner popsal tři typy diktatur, přičemž komunistická a fašistická představovala nový základní vzorec. Podle Lenera jsou tyto nové formy založené na vůdcovském principu, teroru¹⁹ a totální kontrole komunikačních a výchovných prostředků. Nezastupitelnou roli přitom hraje i vliv moderní masové propagandy. O moderních diktaturách, které se na rozdíl od dřívějších despotií opírají kromě teroru a neomezeného mocenského záběru také o souhlas mas, hovořil i historik Hans Kohn nebo Carlton J. H. Hayes, který zmasovění společnosti přikládal v souvislosti se vznikem nových diktátorů a diktatur zásadní význam.²⁰

Rok 1939, kdy Stalin uzavřel dohodu s Hitlerem, znamenal rozvoj dalších prací srovnávajících tyto režimy, příkladem může být text *The Totalitarian Enemy* Franze Borkenaua. Ve Spojených státech se konala první konference věnovaná této problematice: Symposium on the Totalitarian State. Naproti tomu vstup SSSR do války na straně spojenců znamenal dle historika Františka Svátka přerušení formulování teorie totalitarismu, která se začala opět formovat po komunistických převratech v zemích střední a východní Evropy.²¹ Přesto za války vzniklo několik prací analyzujících nacismus, příkladem můžou být texty amerických imigrantů Ernsta Fraenkela, nebo Franze Neumanna. Naproti tomu spis

komplexnější a heterogennější. Srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000, ISBN 80-7178-461-3. S. 237.

¹⁷ Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>.

¹⁸ Srov. *tamtéž*.

¹⁹ Pochází z lat. *terror*, což se překládá jako strach, hrůza. V politologii tímto pojmem označujeme fyzické nebo psychické násilí, používané proti odpůrcům. Srov. ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. 3., přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-209-0. S. 470.

²⁰ Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>

²¹ Srov. SVÁTEK, František. Koncept totalitarismu a historikova skepse. Poznámky o politické a historiografické diskuzi. In: *Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika K. Kaplana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 29-60. ISBN 80-85270-16-1. S. 36-37.

Permanent Revolution Sigmunda Neumanna se navrácí k empirickému srovnávání moderních diktatur.

Samotní nacisté se k pojmu totalitarismus/totalitní nestavěli na rozdíl od fašistů jednoznačně pozitivně. Zastáncem „totálního státu“ byl od počátku nacionálního socialismu například Carl Schmitt, většina nacistických ideologů však proti koncepci vystupovala; neusilovali o „totální“, ale o nacistický stát. Z mocenských špiček termín užíval nejvíce Joseph Goebbels, Adolf Hitler pouze výjimečně.²²

Po skončení druhé světové války byly první ucelené teze o totalitarismu vysloveny na Kongresu pro kulturní svobodu v Berlíně, roku 1949.²³ V této době byly také formulovány zřejmě nejznámější teorie totalitárních režimů, které dnes označujeme za klasické. Jedná se o díla Hannah Arendtové a Carla Joachima Friedricha. Friedrich ve studii vydané roku 1954, rok po konání symposia o totalitarismu, na které myšlenkově navazovala, vymezil totalitarismus jako jedinečnou formu politické vlády a uvedl pět charakteristik, které jsou společné fašismu a komunismu. O dvě léta později společně se Zbigniewem K. Brzezinskim vydávají práci *Totalitarian Dictatorship and Authocracy*, kde popisují celkem šest rysů totalitárních režimů:

1. Propracovaná oficiální ideologie, která obsahuje chiliastický nárok a radikálně odmítá stávající společnost. Tato ideologie pokrývá všechny důležité aspekty existence člověka, který ji v dané společnosti musí alespoň pasivně dodržovat.
2. Masová strana vedená jedním mužem -diktátorem- která sestává z relativně malé skupiny obyvatel, cca. 10% z celkové populace, kteří jsou bezvýhradně oddáni ideologii a jejímu šíření. Strana je hierarchicky a oligarchicky organizovaná a je nadřazena státním složkám nebo je s nimi byrokraticky zcela propletená.
3. Systém psychického nebo fyzického teroru, který pochází od vládnoucí strany a tajné policejní kontroly, která dohlíží na nepřátele strany i její vlastní členy. Teror je směřován také proti víceméně libovolně zvolených skupinám obyvatelstva. Teror může působit díky využívání moderní vědy, zvláště psychologie.

²² Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>

²³ Srov. PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Totalitární režimy 20. století v Evropě*. Vyd. 3. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-7368-712-0. S. 10.

4. Technologická podmíněnost – vládnoucí strana má v rukou téměř kompletní monopol kontroly; ovládá všechny prostředky masové komunikace: tisk, rozhlas, filmový průmysl...
5. Technologická podmíněnost – téměř kompletní monopol strany na efektivní využívání všech zbraní a armády.
6. Centrální řízení a směřování ekonomiky prostřednictvím byrokratické koordinace dříve samostatných právnických osob, obvykle včetně většiny ostatních sdružení a skupinových aktivit.²⁴

Friedrich s Brzezinskim upozorňují, že uvedený soubor znaků nemusí být vyčerpávající, a lze jej doplnit o další prvky. Zároveň je důležité aplikovat vždy celý systém charakteristik, a vyhnout se posuzování jednotlivých rysů odděleně.²⁵ V případě tohoto modelu se jedná spíše o ideální typ ve weberovském smyslu, a na rozdíl od teorie Arendtové (viz dále) jde spíše o univerzitně-akademický koncept, kterému je vyčítána jistá statická a formálnost.²⁶ Přesto byla teorie v následujících dekáдах inspirací pro mnoho dalších badatelů.

Kupříkladu francouzský autor Raymond Aron říká, že základem definice totalitarismu musí být buď monopol strany, nebo ideologický teror. Dále určuje pět prvků, které pokud jsou spojeny a plně uskutečněny, tvoří dokonalý fenomén totalitarismu. K takové situaci dle Arona došlo v SSSR v letech 1934-1938 a 1948-1952. Dále upozorňuje, že každý režim jediné strany v industriálních společnostech obsahuje nebezpečí totalitního vývoje, přestože do krajní formy teroru nemusí nutně vyústit.²⁷

Také německý politolog Martin Drath zdůrazňuje důležitost ideologického prvku. Rozlišuje přitom primární a sekundární znaky. S primárním fenoménem totalitarismu: „cílem prosadit nový společenský hodnotový systém, jehož zdůvodnění zachází až do „metafyziky““²⁸ souvisí také odlišení totalitních a autoritářských systémů; autoritativní

²⁴ Srov. FRIEDRICH, Carl J a Zbigniew BRZEZINSKI. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 2.ed. New York: Praeger, 1966, XVI. S. 22.

²⁵ Autor přímo hovoří o „organic systems“. FRIEDRICH, Carl J a Zbigniew BRZEZINSKI. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 2.ed. New York: Praeger, 1966, XVI. S. 21-22.

²⁶ Srov. SVÁTEK, František. Koncept totalitarismu a historikova skepse. Poznámky o politické a historiografické diskuzi. In: *Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika K. Kaplana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 29-60. ISBN 80-85270-16-1. S. 38.

²⁷ Srov. ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0. S. 158-159.

²⁸ DRATH, Martin: Totalitarismus in der Volksdemokratie. In: RICHERT, Ernst: *Macht ohne Mandat: Der Staatsapparat in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands*. Köln/R., Westdeutscher Verlag 1958, s. ix–xxxiv. Citováno podle: VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf.

diktatury dle autora nové soustavy hodnot neprosazují. Mezi sekundární znaky pak Drath odsunuje dosud zdůrazňované prvky, jakými jsou například: teror, vláda jedné strany, propaganda atp. Do interpretačního směru, který do centra pozornosti neklade masové násilí a teror, ale spíše zdůrazňuje prvek neomezené dispoziční moci nad jednotlivcem, řadíme také práce Petera Kielmansegga, nebo Richarda Löwenthala.²⁹ Příkladem opačného postoje může být český politický filosof Vladimír Čermák, který nutnost přítomnosti teroru zdůrazňuje.³⁰

Na počátku 50. let vychází také studie Jacoba Talmona *The Origins of Totalitarian Democracy*, ve které autor vychází z předpokladu, že v osmnáctém století kromě liberální demokracie vznikla i tzv. demokracie totalitní neboli politický mesianismus.³¹

Od druhé poloviny 50. let, a zejména v průběhu let 60. však hovoříme spíše o obecném odklonu od teorie totalitarismu. Roli přitom sehrály světové politické události (například reálná situace v socialistických státech v této době klasickým definicím příliš neodpovídala) a také vznik konkurenční koncepce – teorie fašismu. Tato koncepce vznikla v Německu a byla ovlivněna neomarxismem. Autoři spadající do tohoto proudu, například Reinhard Kühnl, odmítali protiklad liberálního demokratického režimu a režimu pokládaného za totalitní. Naopak liberálně demokratický kapitalismus kladli spolu s fašismem na jednu stranu, zatímco na druhé stál socialismus. Teorie fašismu: „(...) v italské a německé diktatuře spatřovala zvláštní formu politické moci vyrůstající na půdě kapitalismu ve chvíli jeho slabosti a představující jakési chorobné zbytnění jeho rysů. Zajímala se pouze o „pravicové“ diktatury, přičemž popírala a přehlížela „levicové“ prvky, které se v jejich ideologii i praxi vyskytovaly.“³²

Nezmizeli však ani autoři, kteří s takovým hlediskem nesouhlasili. Například český filozof Rio Preisner se v knize *Kritika totalitarismu* vymezuje proti filosofickým základům marxismu a tvrdí, že reálný marxismus zatím vždy vedl k totalitarismu.³³ Mezi obhájce teorie totalitarismu patřil i německý historik a politolog Karl-Dietrich Bracher, který trval na ostrém

²⁹ Srov. VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf.

³⁰ Srov. ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie. I, Demokracie a totalitarismus*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0379-7. S. 123.

³¹ Srov. TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2. S. 15.

³² Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137.S.200>.

³³ Srov. PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. I., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973. S. 80-81.

protikladu mezi demokratickým a totalitárním systémem. Totalitární diktatury považoval za fenomén 20. století, který vzešel z první světové války.³⁴

Dalším směrem jsou teorie autoritativních režimů. Zde je za jednu z nejdůležitějších autorit pokládán Juan José Linz, který se věnoval analýzám režimu ve Španělsku, a roku 1973 vydal obecnější práci *Totalitarian and Authoritarian regimes*. Linz vychází z předcházejících definic totalitarismu; za totalitární systém je podle něj možné označit ten, ve kterém se spojí následující prvky: ideologie, jedna masová strana a koncentrace moci v rukou jedince a jeho spolupracovníků.³⁵ V pozdějších pracích Linz spolu se Alfredem Stepanem zavádějí termín posttotalismus, který charakterizují jako samostatný druh nedemokratického režimu. Posttotalitarismus vychází z totalitarismu, a znamená vlastně posun k více pluralitní formě vlády. Autoři také určují tři možné vývojové fáze.³⁶

V 80. letech se teorie totalitárních režimů vrací na výsluní. Podobně jako odklon, také zvýšení zájmu souvisí s politickými změnami, zejména zhoršením vztahů mezi východem a západem. V této době hovoříme o neototalitarismu nebo také neotradicionalismu. Autoři patřící k tomuto proudu se začali k teorii totalitarismu navracet, a i když jejich přístup byl často odlišný, spojovalo je přesvědčení, že diktatury 20. století mají mezi sebou mnoho společných znaků, které je zásadně odlišují od liberální demokracie. V centru zájmu je výzkum komunismu a SSSR a rozvíjí se teze, že jediným skutečně totalitárním státem byl bolševický režim. Mezi americké představitele směru patří Robert Conquest, který viděl podstatu sovětského režimu v teroru, zatímco Martin Malia přisuzoval nejvýraznější roli ideologii.³⁷

V Německu vystoupil Ernst Nolte, který vytvořil historicko-genetickou verzi totalitarismu, která je jakýmsi spojením teorií totalitarismu a fašismu. Liberalismus, fašismus a komunismus nestaví proti sobě, ale pokládá je za produkty osvícenství.³⁸

V návaznosti na klasický koncept Friedricha a Brzezinského formuluje svou definici totalitního politického systému Zdeněk Mlynář.

³⁴ Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>. S. 197.

³⁵ Srov. LINZ, Juan. J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. Boulder, USA: Lynne Rienner Publishers, 2000. ISBN 1-55587-890-3. S. 67.

³⁶ Srov. KOUBEK, Milan a Jiří ZNOJ. Totalitarismus a posttotalitarismus v Čechách. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009, 16 (4). Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

³⁷ Srov. DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>. S.202.

³⁸ Srov. *tamtéž*.

Na konci 80. let vychází práce *The Theory of Democracy Revisited* Giovanni Sartoriho, který rozlišuje totalitarismus jako ideální typ, a konkrétní totalitní režimy, které se mu pouze přibližují.³⁹

Po pádu komunismu v Evropě do diskuzí přispívají historikové postkomunistických zemí. Od počátku 90. Let funguje Hannah-Arendt-Institut pro výzkum totalitarismu v Drážďanech a řada podobných vědeckých center. Na Slovensku vznikl Institut paměti národa, který zkoumá holocaust slovenských Židů a represe komunistického státu. V České republice probíhají diskuze hlavně díky historikům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, problematice se ale věnují i někteří právníci a politologové. V roce 2007 vznikl specializovaný Ústav pro studium totalitárních režimů.⁴⁰

b. Utopie/ Dystopie

Co vlastně znamená utopie? Slovo pochází z řeckého *ú-topos*, což překládáme jako „ne-místo“, nebo nikde.⁴¹ Tento výraz dal světu roku 1516 Thomas More, který svou Utopií pojmenoval celý do té doby bezejmenný žánr. Díla, která dnes nazýváme utopická, však vznikala již od dob antiky, a pokud bychom chtěli jít v rámci Západního myšlenkového okruhu ještě dále, za první (náboženskou) utopii by bylo možné označit biblický mýtus o Rájské zahradě.⁴²

Utopii můžeme definovat jako nominální kategorii, která označuje fiktivní společenské zřízení vnímané dle různých ideologických kritérií jako ideální. Jedná se tedy o žánr, který představuje jakési *sociální imaginárno*⁴³, jež zobrazuje skupinu šťastných lidí, zpravidla řízených ideální vládou. Naproti tomu dystopie je kategorií, která kritizuje možnou realizaci utopie a její dopady. Odhaluje tedy problematiku vyznění některých kategorií, kterými jsou například rovnost, svoboda, ideologie, politický řád... Autoři většinou převezmou určité ideje a poměry skutečného světa a dovedou je do krajnosti. Dystopie jsou tedy kritickou reflexí politických, sociálních a kulturních skutečností.⁴⁴

³⁹ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5. S. 204-205.

⁴⁰ Srov. PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Totalitární režimy 20. století v Evropě*. Vyd. 3. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-7368-712-0. S. 13.

⁴¹ Srov. SZACKI, Jerzy. Utopie. Praha: Mladá fronta, 1971. S. 11.

⁴² Srov. NAXERA, Vladimír a Ondřej STULÍK. *Komparace sociálních utopií*. Brno: Václav Klemm, 2012. ISBN 978-80-904083-5-7. S.14.

⁴³ Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 9.

⁴⁴ Srov. NAXERA, Vladimír a Ondřej STULÍK. *Komparace sociálních utopií*. Brno: Václav Klemm, 2012. ISBN 978-80-904083-5-7. S. 12.

Jako každý žánr si i ten utopický prošel, a prochází, určitým vývojem. Postupem času jsou utopické ideje obohacovány o stále nové prvky, které souvisí s vývojem společnosti, přesto lze určit charakteristiky, které klasickou utopickou literaturu vystihují:

- Vyčleněný prostor: Většina utopií představuje uzavřený kosmos, který je ovládán zvláštními zákony. Nejužívanějšími archetypy jsou odlehlé ostrovy, vrcholky hor, poušť, nebo prales.
- Soběstačnost: Je do jisté míry výsledkem vyčleněnosti. Klasická utopie na minimum snižuje kontakty s okolím.
- Mimočasovost: Minulost většinou zůstává neznáma a budoucnost je prakticky nemožná, protože přítomná situace se nemění.
- Vybudování města: Většinou bývá opakem měst dobových, nevyskytují se zde žádné jejich nedostatky.
- Reglementace: Utopie jsou totalizující do té míry, jakou usilují o uspořádání společné harmonie. Mají ucelenou teorii, ve které jsou určeny stránky kolektivního i soukromého života. Tíhnou ke kolektivismu a homogenitě nebo naopak v návaznosti na okolnosti prohlašují neomezenou svobodu.⁴⁵

V zájmu ucelenosti práce bude na následujících řádcích velmi stručně shrnut vývoj utopického žánru, na který navazuje i žánr dystopický.

Starověké spisy utopického charakteru označujeme jako typ utopie věčného, neměnného řádu, který vždy čerpá z minulosti a prvotního ideálního stavu.⁴⁶ Jak již bylo řečeno, většina autorů považuje za nejvýznamnější z prvních utopických děl Platónovu *Politeiu* a dialog *Timaios a Kritias*, kde je zmíněn bájný ostrov Atlantida. Zákony v Atlantidě představují odpověď na Platonovu otázku z *Politei*, zda někde na zemi byla taková ideální forma vlády. Platónův apel na nutnost dodržování zákonů a ústavního pořádku je v závěru podtrhnut zkázou Atlantidy. V celém Platonově díle je zmíněn paradox vlády Dobra, a to takový, že světovému řádu je možné sloužit i prostřednictvím války. Zda je ale válka sama účelná pro udržení ideální obce, proto již nelze najít důkaz ani v tomto dialogu.⁴⁷

Druhým dílem je již zmíněná *Politeia*. Jedná se: „(...) nikoli o fiktivní popis virtuální obce, nýbrž o politické, resp. legislativní pojednání, reagující na historickou událost, porážku Athén v peloponéské válce. Proti nestabilní a vrtošivé athénské demokracii, neschopné

⁴⁵ Srov. AÍNSA, Fernando, *Vzkříšení Utopie*. Brno: Host, 2007. S. 20–24.

⁴⁶ Jiný název by byl „uchronie“, tedy místo, kde se zastavil čas. Srov. HALADA, Jan. In MORE, Thomas. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978. S. 9.

⁴⁷ Srov. PLATÓN. *Timaios a Kritias: Přeložil Dr. Fr. Novotný*. Praha: Jan Laichter, 1919. S. 8–9.

ubránit se nepříteli, staví Platón alternativu totalitní, vrcholně výkonné a zároveň průzračně prosté a moudré společnosti.⁴⁸

Na počátku středověku v žánru, kromě lidových utopií, převažuje náboženská rovina; tyto utopie nutně obsahují výrazný eschatologický prvek, ať už je to navazování na příchod Spasitele, či vytvoření království božího a jiné chiliastické vize. S nástupem humanismu se tyto sny a naděje posunují do jiné roviny.⁴⁹ Tvorba Thomase Mora (1478-1535), anglického humanisty, právníka, spisovatele a politika, pro utopický žánr tak zásadní, se pohybuje právě na pomezí středověku a novověku. Kniha „O nejlepšímu stavu státu“ je vlastně vyprávěním námořníka Rafaela Hythlodaii,⁵⁰ který se na ostrov Utopie dostal během svých cest. Místní obyvatelé střídají pobyt ve městě s venkovem, pracují denně přesný počet hodin. Výroba nepřesahuje potřeby obyvatelstva, pokud ano, obyvatelé přebytky vyvázejí a směňují. Produkty výroby jsou svobodně dostupné všem občanům. Náboženství smí každý občan Utopie vyznávat libovolně.⁵¹

Lidé jsou si rovni (službou jsou však povinny manželky manželům a mladší starším), což je podpořeno stejnými právy, povinnostmi a v neposlední řadě i oděvem. Jejich životním štěstím je svobodné vzdělávání ducha. Vláda se skládá z pěti set osob, které nemusí pracovat: senátu, úředníků (syfográtů), poradců (traniborů) a vladaře. Úkoly, které jsou pro občany příliš těžké nebo znechucující zastávají otroci. Otrokem se však může stát každý občan, který se protíví nařízením a společné vůli. Tito otroci jsou nuceni nosit tlusté zlaté řetězy a šperky, které jsou národním pokladem a zálohou při ohrožení jiným státem. Protože jsou tyto „poklady“ spojeny s otroctvím, Utopijští jimi opovrhují. Vztahy se sousedy místní udržují „spojenecké“, nebo „přátelské“.⁵² Válku odsuzují jako zvířecí chování, pokud však musí, vedou ji. Nepřátele však raději než silou přemáhají lstí nebo uplácením.⁵³

V 16. století se sociálně-utopický žánr rozděluje na několik dalších odnoží, zatímco More vykresluje ideální stav bytí (utopie svobody, lidové a revoluční tradice), Ital Thomaso Campanella (1568-1639) ve svém *Slunečním státu* definuje ideální bytí státu (utopie instituční a totalizující).⁵⁴

Opakem totalizující utopie je proud, který navrhuje systémy, ve kterých by byla veškerá normativní pravidla potlačena: „ (...) jakýkoli právní systém, a sice za účelem, aby se

⁴⁸ OUŘEDNÍK, Patrik. *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 31.

⁴⁹ Srov. HALADA, Jan. In MORE, Thomas. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978. S. 10.

⁵⁰ Rafael je anděl, boží posel, Hythlodaios znamená mluvka, tlachal. Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 51.

⁵¹ Srov. MORE, Thomas. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978. S. 55-115.

⁵² Srov. *tamtéž*, s. 95-96.

⁵³ Srov. *tamtéž*, s. 55-115.

⁵⁴ Srov. AÍNSA, Fernando, *Vzkříšení Utopie*. Brno: Host, 2007. S. 24-25.

člověk obnovil v celistvosti své opravdové přirozenosti.⁵⁵ Tuto tradici utopického osvobozenického myšlení započal francouzský lékař a spisovatel François Rabelais (1494-1553) ve spisech *Gargantua a Pantagruel*, kde představuje Thelémské opatství.⁵⁶

Za zmínku stojí i směr utopické literatury, který vznikl ve druhé polovině sedmnáctého století. Utopie se totiž vystěhovaly mimo Zemi, nebo na tajemná území. K tomuto směru řadíme například *Cestu na měsíc* (1657) Cyrana de Bergerac a *Dějiny Sevarambů* Denise Vairassea, které jsou označovány za jedno z nejpropracovanějších utopických děl, a první otevřeně protikřesťanské dílo.⁵⁷

V dějinách utopie je velice plodným obdobím 18. století. Žánr se definitivně prosadil v celé Evropě, největší popularitě se však těší ve Francii. Nejoblíbenějšími tématy jsou: již zmíněné cesty do vesmíru (*Vyprávění o světě Merkuřanů* 1750), postava ušlechtilého divocha (*Arkádie* Bernardina de Saint-Pierre, 1781), nebo naopak kritiky tohoto konceptu, např. *Kmotr Matouš aneb strakatiny lidského ducha* (1766) od Henri-Josepha Dulaurense. Začínají se také objevovat tzv. utopičtí socialisté,⁵⁸ kteří stojí v opozici k liberálnímu myšlení, jež se v té době rovněž formovalo, a které soukromý majetek a právo na něj považuje za přirozený. Utopičtí socialisté naproti tomu pokládají soukromé vlastnictví za nepřirozený konstrukt.⁵⁹ Za jednoho z inspirátorů směru je označován Étienne Gabriel Morelly, mimo jiné autor *Zániku plovoucích ostrovů aneb Basiliady slavného Pilpaje* (1753).⁶⁰

Objevují se však i první antiutopie; v moderním smyslu tohoto slova. Na hraně mezi utopií a antiutopií se pohybuje text *Gulliverových cest* (1726) Jonathana Swifta. Dystopické epizody se nacházejí i v *Příbězích pana Clevelanda* (1731) abbé Prévosta, který pracuje v té době s originálním prvkem – proti utopickému ideálu povstane postava z vlastních řad.⁶¹

Od konce 18. století a zejména ve století devatenáctém klasické utopie pomalu ustupují ze scény. Rozvíjejí se uchronie⁶² (*Rok 2440, nevidaný sen* od Louise Sébastiena Merciera, 1786) a utopický socialismus (Étienn Cabet - *Cesta lorda Carisdalla do Ikarie*, 1840, nebo *Pohledem zpět* Edwarda Bellamyho, vydané roku 1888). Objevují se také první

⁵⁵ AÍNSA, Fernando, *Vzkříšení Utopie*. Brno: Host, 2007. S. 25.

⁵⁶ Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 59–61.

⁵⁷ Srov. *tamtéž*, s. 81–85.

⁵⁸ O praktickou realizaci utopických projektů se počátkem 19. století se ve Francii pokusil Charles Fourier a v Kanadě Robert Owen. Vesměs jejich experimenty skončily neúspěchem. Srov. ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. 3., přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-209-0. S. 485.

⁵⁹ Srov. NAXERA, Vladimír a Ondřej STULÍK. *Komparace sociálních utopií*. Brno: Václav Klemm, 2012. ISBN 978-80-904083-5-7. S. 67.

⁶⁰ Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 108-125.

⁶¹ Srov. *tamtéž*. S. 129-130.

⁶² Uchronie je termín, kterým se označují utopie, které se již nezabývají neexistujícím místem, ale neexistujícím časem. Svět podle autorů uchroní je špatný a ideální poměry vykreslené v jejich dílech buď už neexistují, nebo ještě neexistují. Srov. SZACKI, Jerzy. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1971. S. 48.

kritiky materialismu (*Novinky odnikud* Williama Morrise) a specifický žánr – texty, ve kterých se zárukou lepšího světa stává eugenika.⁶³ Příkladem může být *Rok 3000* od Paola Mantegazzy.

Pokrok však na druhou stranu může nahánět strach a rozkvět tak zažívá negativní utopie. Kladný optimismus klasických utopií se proměňuje „ve strach z masovosti a robotizace jedince, jež jsou výsledkem přehnané reglementace soukromé sféry soudobého života.“⁶⁴ Už od počátku 19. století vidí někteří autoři budoucnost velmi černě, viz *Poslední člověk* Jeana-Baptiste de Grainville z roku 1805. Za přímého předchůdce děl analyzovaných v této práci (Zamjatin, Huxley) můžeme považovat *Svět, jaký bude* od Emila Souvestra z roku 1848. Autor popisuje stav světa v roce 3000, kdy technický pokrok definitivně zvítězil, ale navzdory očekávání sebou nepřinesl ani morální rozkvět individua, ani společenský blahobyt. Za „Orwella 19. století“ bývá označován Eugen Richter, autor *Obrazů ze socialistické budoucnosti*, který popisuje společnosti, v níž zvítězil bolševismus.⁶⁵

„Začátkem 20. století se antiutopie již formuje jako žánr, který v sobě organicky spojuje četné rysy: kritiku přítomnosti, líčení pesimistických variant budoucnosti vyrůstajících z této přítomnosti a kritiku různých utopických představ, které časem odhalily svůj rub.“⁶⁶ Za klíčové antiutopie 20. století jsou všeobecně považovány⁶⁷ romány: *My* Jevgenije Zamjatina, *Báječný nový svět* Aldouse Huxleyho a *1984* George Orwella.

Rozvíjí se také nové směry, například ekologická dystopie, za jednu z prvních je pokládána *Utopie, nebo smrt* Reného Dumonta, vydaná v roce 1973.⁶⁸ Podobně jako ve století devatenáctém, však vznikly stovky dalších textů, které vzhledem k rozsahu této práce není možné blíže představit. Žánr se také přestěhoval do dalších médií: filmu, televize, na stránky komiksů...

Protože je druhá část analyzovaných děl česká, nahlédneme teď krátce do historie tuzemského světa utopií a dystopií:

Zřejmě poprvé lze utopické/dystopické prvky v české literatuře nalézt v alegorickém díle Jana Amose Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* z roku 1631. „*Labyrint* sice není striktně antiutopická próza v podobě, v jaké se ustanovila ve 20. století (...). Nemůžeme však přehlédnout, že i u Komenského je výrazně vidět ono rozhořčení nad světem a velice kritický

⁶³ Je však nutné podotknout, že eugenické mechanismy se v utopiích objevují takřka od počátku jejich vzniku; již Platón navrhuje neplánované děti odstraňovat.

⁶⁴ AÍNSA, Fernando, *Vzkříšení Utopie*. Brno: Host, 2007. S. 26.

⁶⁵ Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 171-181.

⁶⁶ KAGARLICKIJ, Julij Iosifovič. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha, 1982. S. 351.

⁶⁷ Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 202.

⁶⁸ Srov. AÍNSA, Fernando, *Vzkříšení Utopie*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-214-5. S. 28.

přístup k realitě, což se později stalo výchozím bodem negativní utopie.⁶⁹ Antiutopiemi v jistém smyslu byla také díla Svatopluka Čecha o panu Matěji Broučkovi, např. *Pravý výlet páně Broučkův do Měsíce* (1888).

V první polovině 20. století se objevují další díla obsahující dystopické prvky, jenom namátkou *R.U.R* (1920) Karla Čapka nebo *Pán světa* (1925) od Emila Vachka.⁷⁰

Ve druhé polovině 20. století počet dystopií roste. Lze je rozdělit na dva proudy, které se však mnohokrát protínají: první přináší kritický model makrosvěta společnosti a druhý je spíše psychologickou sondou do mikrosvěta jedince.⁷¹

Po skončení druhé světové války se objevují jinotajné prózy tematizující postavy fanatických vůdců (např. *Zlatý věk* Pavla Naumana vydaný roku 1949). Silným inspiračním impulsem jsou však léta následující. Vznikají eseje a povídky; mnoho z nich bylo kvůli dobové situaci vydáno až o mnoho desetiletí později, například *Cesta do země Lidivoni* (1999) Eduarda Petišky.⁷²

V 60. letech se negativní utopie tematicky rozrůstá a dále reaguje na politické a společenské dění doby. Například politické procesy 50. let reflektuje *Porota* Ivana Klímy (1969), zatímco *Mimner aneb Hra o smrad'ocha* (*Atmar tin Kalpadotia*) vzniká bezprostředně po srpnových událostech z roku 1968.⁷³

V následujících desetiletích jsou zřejmě nejvýraznějšími díly *Myši Natalie Mooshabrové* (1970) Ladislava Fukse, *Katyně* (1979) Pavla Kohouta a *Maso* (1981) Martina Harníčka. V exilu i oficiálně však vychází mnoho dalších.

Po revoluci v 90. letech je vydáno mnoho děl, které dobová cenzura zamítla, a nedošlo ani k vyčerpání žánru samotného. Objevují se reflexe totalitní a posttotalitní společnosti, např. *Dům* Jana Křesadla, a později i díla obrazně vyjadřující obavy z globalizačních tendencí a rozvoje nových technologií, viz *Soví zpěv* Ivy Procházkové, z roku 1999.⁷⁴

⁶⁹ BIELEC, Dorota. Imaginace proti totalitě – český antiutopický román In: *Studia Moravica IV: Symposiana. Sborník příspěvků přednesených na prvním mezioborovém sympoziu Česká kultura a umění ve 20. století věnovaném tématu Ideologie a imaginace*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2006, s. 193-198. ISSN: 1801-7061

⁷⁰ Srov. OUŘEDNÍK, Patrik, *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. S. 203.

⁷¹ HRTÁNEK, Petr. *Negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století: pokus o znakovou identifikaci žánru*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2004. ISBN 80-7042-645-4. S. 18.

⁷² Srov. *tamtéž*, s. 18.

⁷³ Srov. *tamtéž*, s. 18-19.

⁷⁴ Srov. *tamtéž*, s. 27-32.

4. Teoretikové totalitarismu

a. Primordialistický směr

i. Jacob Leib Talmon

Talmon na začátku své studie *O původu totalitní demokracie: Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní* předesílá myšlenku, že demokracie a totalitarismus mají společný duchovní základ; současně s liberálním typem demokracie vznikl směr, který originálně nazývá „totalitní demokracií“. Autor ji chápe jako integrální součást západní tradice. Na následujících stránkách sleduje vznik a původ tohoto fenoménu, který klade do Evropy 18. století, kdy vznikla osvícenská idea přirozeného řádu jako cíle, ke kterému by měla společnost směřovat a vymanit se tak ze současné krize. Tradici nahradila racionalistická koncepce společenské užitečnosti⁷⁵ a úpadek autority církve vedl k tomu, že jediným zdrojem mravnosti a etiky se stal stát. Důležitou roli sehrál i rostoucí význam individualismu, který paradoxně obsahoval známky totality.⁷⁶ Uvedené proudy vedly k myšlence homogenní společnosti (národa), v níž lidé budou žít podle jediného plánu existence. Jediným kritériem ve společnosti bude společenská užitečnost vyjádřená myšlenkou společného blaha, které se jeví jako viditelný a hmatatelný cíl. Tyto společenské ideály se během osmnáctého století v několika stádiích (autor je nazývá jakobínskou improvizací a babeufistickou krystalizací) přerodily v totalitní demokracii: syntézu lidovlády a diktatury jediné strany.⁷⁷

Moderní totalitní diktatura je založena na ideologii a nadšení mas. Nadšením lidu se také odlišuje od absolutismu, nebo tyranie. Totalitarismus levice zdůrazňuje smysl člověka a jeho spásu. Lidská povaha je dobrá a dokonalá. Levicový totalitarismus je racionalistický a individualistický i přesto, že do nejvyšší roviny klade jednu (vybranou) třídu. Východiskem pravicového totalitarismu je naopak přirozená kolektivní entita, stát, nebo rasa - popírá tedy univerzálnost lidských hodnot; člověk je slabý a zkažený.

Každopádně totalitní demokracie znamená extenzi politiky do všech oblastí života. Obě strany také hlásají nutnost nátlaku: „Pravicová teorie mluví o nutnosti násilí jako trvalého prostředku udržování pořádku mezi ubohými neukázněnými bytostmi (...). Pokud se levý totalitarismus uchýlí k násilí, činí tak s přesvědčením, že je ho použito jen pro urychlení

⁷⁵ Talmon říká, že totalitní demokracie středem všeho učinila člověka; ten měl být zbaven všech svých omezení, tj. člověk měl být jediným prvkem přirozeného řádu, z něhož měly být vyloučeny všechny nerovnosti.

⁷⁶ Problematické se jeví, že osmnácté století nerozlišovalo mezi sférou individuálního sebevyjádření a společenské aktivity.

⁷⁷ Srov. TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2. S. 17-19.

tempa vývoje člověka směrem k dokonalosti a společenskému souladu.⁷⁸ Talmon ovšem dodává, že pokud jde o výsledky, není mezi oběma stranami velký rozdíl, a všechny levicové režimy navzdory původním ideálům směřovaly k degeneraci, jejímž výsledkem byly byrokratické vlády, hlásající dogmata, která se skutečností nemají mnoho společného.⁷⁹

Kromě neologismu totalitní demokracie autor zavádí další pojem: „politický mesianismus“, který může být s totalitní demokracií v některých případech propojen. Záměna pojmů je však nežádoucí. V politickém mesianismu je politika definovaná jako věda aplikující poznatky filosofie na organizaci společnosti. Politické ideje jsou integrální součástí všezahrnující filosofie. Cílem politiky je, aby tato filosofie obsáhla všechny oblasti života.⁸⁰ Pojetí termínu vychází z mesianismu náboženského. Moderní mesianismus se však odlišuje východiskem, kterým již není Bůh, ale člověk, konkrétně lidský rozum a vůle. Základem je univerzální ideál humanity. Hovoříme o víře v konečný, jedině platný společenský řád.⁸¹ Jeho cílem je štěstí člověka na zemi, člověka, který bude součástí společnosti absolutně rovnoprávných a svobodných lidí, jednajících v přirozeném a dokonalém souladu. Proto je také politický mesianismus velice přitažlivý – spojuje dva pudy zakořeněné v člověku; touhu po spáse a lásku ke svobodě.⁸²

Spojením všezahrnujícího vyznání a lidské svobody⁸³ se má dosáhnout prostřednictvím proměny (revoluce) celé společnosti. Největším problémem světského náboženství (jako první ho hlásali francouzští filosofové 18. století) je právě protiklad svobody a jedině platné mesianistické struktury.⁸⁴ Předpokládalo se však, že existuje nějaký styčný bod, ve kterém se vůle všech lidí musí sejít. Protože ale nebylo možné očekávat, že všichni lidé splynou s ideálem obecného lidství (vůle), musely být odstraněny elementy, které obecnou vůli deformovaly špatným vlivem.⁸⁵ To znamená dvě věci: „prozatímní stav zápasu

⁷⁸ Srov. TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2. S. 20.

⁷⁹ Srov. *tamtéž*, s. 20-21.

⁸⁰ Srov. *tamtéž*, s. 15-16.

⁸¹ Od poloviny 18. století se objevují hnutí vyvolaná touto vírou, jakobíni nebo babeufisté jsou příklady mnoha podobných skupin.

⁸² Srov. *tamtéž*, s. 234.

⁸³ Jak ovšem historická praxe ukazuje, tyto dva ideály jsou neslučitelné. Srov. *tamtéž*, s. 234.

⁸⁴ Dle Talmona se zakladatelé totalitní demokracie zhlédli v antice, kterou ovšem vykládali po svém; mýtem svobody rovnající se mravnosti. Spartán nebo Říman byli rovnoprávnými členy svrchovaného státu, a neměli zájmy, které by je vyřazovaly z kolektivu. Srov. *tamtéž*, s. 24, 33.

⁸⁵ Dle některých badatelů byl Jacob Talmon prvním, kdo poukázal na nebezpečí, které se skrývá v „jediné absolutní pravdě“, jestliže je spojena s právem násilné indoktrinace. Srov. PETRUSEK, Miloslav. In TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2. S. 319.

⁸⁵ Jak ovšem historická praxe ukazuje, tyto dva ideály jsou neslučitelné. Srov. TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2. S. 235.

s protilidovými živly a úsilí převychovat masy tak, aby byly schopny přijmout svobodně a dobrovolně svou vůli.“⁸⁶ Idea svobodného sebevyjádření tak musí ustoupit myšlence, že obecnou vůli ztělesňuje skupina vůdců, kteří spolu se svými věrnými vedou válku proti nepřátelům. Tato revoluční avantgarda je oprávněna použít jakékoli prostředky k „ochraně potomstva“ a nastolení blahobytu, tj. nového společenského řádu. Násilí je tedy přirozenou metodou, která má trvat tak dlouho, dokud boj nebude nahrazen automatickou společenskou harmonií.⁸⁷ Autor dodává, že v západní Evropě se politický mesianismus vyčerpal ve druhé polovině 18. století (pád Pařížské komuny), a revoluční duch se přesunul na východ, do Ruska.⁸⁸

Svoboda člověka je dle Talmona nedělitelně spjata s ekonomickou otázkou. Osvícenská idea přirozeného řádu dle něho začala ohrožovat svobodu tehdy, kdy se spojila s postulátem sociálních jistot. Autor podotýká, že odpověď na otázku, zda ekonomická centralizace mající za cíl sociální jistoty duchovní svobodu přímo popírá, není předmětem předložené studie, závěrem ale podotýká, že svoboda je méně ohrožena objektivním vývojem, který probíhá sám o sobě a neklade si za cíl spasit lidstvo, než mesianistickým náboženstvím.⁸⁹

Pokud Talmonovi texty shrneme, vyplývají z nich následující rysy totalitní ideologie:

- a) Totalitní pojetí politiky, která zahrnuje všechny dimenze života člověka, a je nástrojem radikální změny společnosti. Nedílnou součástí totálního pojetí je ekonomická centralizace.
- b) Populistický charakter režimu, který stvrzuje svou legitimitu tím, že hlásá, že reprezentuje zájmy a vůli společnosti – snaží se tedy naočkovat masy a mobilizovat jejich podporu ideologickými prostředky.
- c) Elitářský element – elita si nárokuje revoluční právo vést společnost k celkové a radikální změně.⁹⁰

ii. Vladimír Čermák

Čermák definuje moderní totalitarismus jako fenomén, který má hluboké kořeny v nejrůznějších oblastech a vzniká za určitých podmínek (ekonomických, politických, sociálně-psychických...). Je tedy historicky podmíněn, a analyzovat jej lze pouze v souvislosti s předchozím historickým procesem. Čermák tak polemizuje s badateli

⁸⁶ TALMON, J. L. O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2. S. 233.

⁸⁷ Srov. *tamtéž*, s. 233.

⁸⁸ Srov. *tamtéž*, s. 234.

⁸⁹ Srov. *tamtéž*, s. 236.

⁹⁰ Srov. ARIELI, Yehoshua. Jacob Talmon - An Intellectual Portrait. *Totalitarian democracy and after*. New York (USA): Frank Cass Publishers, 2002. S. 1-37. ISSN 1477-058X. Dostupné z: http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781135317669_sample_607136.pdf

(například Friedrich), kteří říkají, že totalitarismus mohl vzniknout jen v oblasti západního myšlení; na půdě tvořené demokracií a křesťanstvím. Autor upozorňuje, že tato argumentace pomíjí, že totalitární ideologie je: „(...) přirozeným antipodem křesťanství i demokracie a že proto mohla vzniknout jen současně s nimi (...). V křesťanství samotném není tedy založen původ totalitárních tendencí, stejně jako tyto nevytvěrají ani z funkcionující demokracie.“⁹¹

Konstatuje, že totalitární elementy obsahuje politická filosofie některých starověkých (Platón)⁹² a celé řady středověkých a pozdějších myslitelů (Kalvín, Hobbes, Rousseau, Hegel...)⁹³

V prvním díle *Otázek demokracie*, autor pracuje s pojmem totalitarismus tím způsobem, že uvádí prvky z minulosti a srovnává je se současnými (20. stol.) podobami totalitarismu.

Prvním bodem jsou ekonomické faktory. Jako příklad je uvedeno odpouštění dluhů a dělení půdy v řecké tyrannis a podobnost situace se současnou orientací komunistických států na uspokojení materiálních potřeb obyvatelstva. Totalitní nebezpečí dle autora hrozí všude tam: „ (...) kde ekonomické vztahy neumožňují buď vůbec žádný, nebo jen nepatrný pohyb. Tak je tomu vždy tehdy, když se soukromé nebo státní podnikání dostane do pozice monopolu.“⁹⁴

Totalitární afirmativní tendence jsou podmíněny stavu krizí, které společnost štěpí, a vyvolávají potřebu společenské unifikace. Totalitarismus může být díky tomuto institucionalizován. Příkladem mohou být revoluční soudy jakobínů nebo inscenované politické procesy v Rusku ve 30. letech, které měly manifestovat důležitost role režimů pro státní a společenský život.⁹⁵

Dalším bodem je Čermákova polemika s autory (např. H. Arendt), kteří vznik totalitárních systémů kladou do souvislosti s rozpadem dosavadní třídní společnosti, nebo naopak s absencí jakékoliv společenské struktury. Čermák říká, že vznik totalitárního systému a rozpad existující třídní společnosti jsou sice v úzké koherenci, ale upozorňuje, že

⁹¹ ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie. 1, Demokracie a totalitarismus*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0379-7. S. 130.

⁹² Ke stejnému závěru došel například Karl Popper (viz *Otevřená společnost a její nepřátelé I*). Aby ovšem nedošlo k omylu – závěry Poppera dle Čermáka nelze přijmout bez výhrad, protože Platónova analýza tyrannis je zcela zřejmě psaná z pohledu antitotalitární pozice. Srov. *tamtéž*, s. 128.

⁹³ Srov. *tamtéž*, s. 131-152.

⁹⁴ *Tamtéž*. S. 114.

⁹⁵ Srov. *tamtéž*, s. 115.

společenský rozpad nemívá za následek zánik třídní struktury: „ale jen její změnu se zachováním všech konsekvencí vyplývajících z faktu společenského rozdělení.“⁹⁶

Za důležitější považuje fakt, že totalitární systém uvádí do pohybu masy,⁹⁷ které lze jen obtížně organizovat a politicky a společensky angažovat. Přestože je aktivita mas vždy jenom krátkodobá, je nezbytnou podmínkou společenského pokroku. Totalitární ladění mas a jejich sklon k manipulovatelnosti totalitními tendencemi tedy není novým historickým fenoménem spojeným s fašismem a nacismem, ale jen důsledkem jejich ambivalence, která se historicky projevovala různým způsobem. Obecně tendence ke zjednodušování politických a společenských struktur, doprovázená teorií o bezstátní nebo beztřídní společnosti, směřuje k nebezpečí totalitarismu.⁹⁸

I když egalitářské sklony existují v každé společnosti, v demokratickém systému jsou často velice intenzivní. Tato přístupnost demokracie totalitárním tendencím byla známá již Platónovi a Aristotelovi. Svobodě jsou nebezpečné zejména sklony k rozšiřování práv společnosti na úkor práv jedince: „(...) ve vědomí členů demokratické společnosti vznikají předpoklady nového despotismu, zejména v připravenosti občanů přijmout vzrůstající jednotu a sílu sociální moci jako nevyhnutelné omezení individuálních svobod.“⁹⁹ Všeobecná standardizace společenských jevů vede k potlačení individuality a spontaneity často spojené i se sankcionáním těchto jevů. Ve skutečnosti tak egalitářsky laděná společnost neponechává prostor pro aktivitu jedince, což vede k etablování řádu s rozsáhlou společenskou stratifikací a nedostatkem konvergence. Masy tímto způsobem samy totalizují své bezprostřední okolí intolerancí všech nekonformních projevů.¹⁰⁰

Dalším prvkem, který spojuje všechny totalitární řády, je existence jediné ideologie, která vytváří cílově zaměření společnosti s použitím všech prostředků. Ideologii šíří avantgardní skupina, která disponuje monopolem moci a totálně uchopuje a kontroluje veškerý individuální a společenský život. Důležitým prvkem je manipulace avantgardy s psychickými strukturami jedince i společnosti. Významnou roli hraje především strach, který je předpokladem fungování totalitárního řádu, jenž inklinuje k tomu zabudovat tento faktor do psychiky všech společenských skupin, tedy i příslušníků vládnoucí třídy. Teror tak není omezen pouze na nepřátele systému, ale zahrnuje i jeho vlastní členy. Totalitární systém,

⁹⁶ Srov. ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie. 1, Demokracie a totalitarismus*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0379-7. S. 116.

⁹⁷ Masu autor definuje jako specifickou, protože nemá třídní vědomí. Tak tomu bylo ve všech etapách historického vývoje s výjimkou krátkých období aktivizace.

⁹⁸ Srov. *tamtéž*, s. 117-118.

⁹⁹ *Tamtéž*. S. 119.

¹⁰⁰ Srov. *tamtéž*, s. 120.

který neintegruje masy i své stoupence a představitele strachem a terorem se buď zhroutí, nebo je donucena modifikovat staré diktátorské metody vládnutí.¹⁰¹

Strach posiluje integraci skupin. V této souvislosti se objevuje i jedno z dilemat totalitarismu – pokud je integrita vládnoucí třídy udržována čistkami ve vlastních řadách, zeslabuje se tím celá mocenská základna. Přirozený strach mas, který v nich vzbuzují symptomy totalitarismu, jakými jsou krizové jevy (hlad, válka, chudoba...), je vzhledem k jejich nevypočitatelnosti (například tendence k destruktivitě) manipulačním tlakem buď potlačen, nebo přeměrován na společenské elementy, které jsou prohlášeny za nebezpečné masám samotným i celému systému. Obvyklými termíny, které se v těchto souvislostech používají, je spiknutí nebo komplot nepřátelských sil. Předpokládaná konspirace a striktní dělení dle schématu „černá a bílá“ je totalitárním systémem institucionalizováno do všech oblastí politického a společenského života a propagandou stále zdůrazňováno. Strach tak plní dvě funkce: 1) odvádí pozornost mas od skutečných problémů, 2) vyvolává potřebu „pevného bodu“. Tímto pevným bodem pak je osoba vůdce, hnutí nebo jeho symboly, s nimiž se masy mají identifikovat, a být tak snadněji manipulovatelné. K tomu následně může přispívat i podíl mas na totalitárních zločinech. Tato účast bývá omezená dobou i rozsahem a netýká se masy jako celku, ale společenských tříd, které jsou nejvíce vystaveny krizovému tlaku doby.¹⁰²

Jak vyplývá z výše uvedeného, k základním znakům definujícím totalitarismus dle Čermáka patří: a) jediná ideologie; úsilí o totalitní uchopení veškerého individuálního i společenského života, b) avantgardní skupina disponující monopolem moci, c) teror. Z těchto prvků vyplývají další znaky a momenty, které však jsou pomíjivé nebo zastupitelné, na rozdíl od výše uvedených, jež jsou dle autora pro fungování totalitárního režimu zásadní.¹⁰³

¹⁰¹ Srov. ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie. 1, Demokracie a totalitarismus*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0379-7. S. 123-124.

¹⁰² Autor poukazuje na příklad německého středního stavu v období mezi dvěma světovými válkami. Tento stav byl nejvíce rozříštěný a bez vlivu - v nacismu tak spatřoval jedinou možnou cestu k záchraně. Srov. *tamtéž*, s. 127.

¹⁰³ Srov. *tamtéž*, s. 152-153.

b. Modernistický směr

iii. Hannah Arendtová

Totalitarismus se dle Arendtové od jiných forem politického útlaku (despocie, tyranie, diktatura) odlišuje svou podstatou. Jeho základní vírou je: „všechno je možné“.¹⁰⁴ Jedná se tedy o neomezenou moc. Vždy zničí dosavadní politické, sociální a právní tradice dané země, přemění třídu v masu a systém stran nahradí masovým hnutím. Totalitní vláda se zpravidla vyvine ze systému jedné strany a začne se řídit radikálně odlišným hodnotovým systémem¹⁰⁵, který je zacílen na dobytí celého světa.¹⁰⁶

Totalitní nadvláda se nekonečnou pluralitu a rozrůzněnost lidských bytostí pokouší zorganizovat tak, jako by všechno lidstvo bylo pouze jediný jedinec. Podmínkami absolutního ovládnutí jsou: destrukce práv člověka, tedy zničení občanských práv obyvatel, destrukce morální osoby v člověku (politická moc a teror vytváří takové podmínky, aby svědomí člověka přestalo být adekvátní a konat dobro se stalo naprosto nemožné)¹⁰⁷ a zničení jedinečné identity osoby. Potom může nastat naprostá libovůle perzekucí, protože lidé jsou loutkami bez sebemenší stopy spontaneity.¹⁰⁸ Tato libovůle popírá velice účinně lidskou svobodu. To je i jedním z rozdílů, mezi tyranii a totalitarismem – aby byl člověk tyranii trestán, musel být jejím nepřítelem, zatímco v totalitarismu je vinný i nevinný stejně nežádoucí:

*Vina a nevina se stávají nesmyslnými pojmy; „vinen“ je ten, kdo stojí v cestě přírodnímu nebo historickému procesu, který vynesl rozsudek nad „nižšími rasami“, nad jednotlivci „neschopnými života“, nad „odumírajícími třídami a dekadentními lidmi“.*¹⁰⁹

Ani sami vládci netvrdí, že by byli spravedliví nebo moudří - pouze uskutečňují historické nebo přírodní zákony. Totalitní diktátor má absolutní monopol moci a autority, se kterou je konfrontován každý občan, protože zprostředkující hierarchie je pouze zdánlivá.¹¹⁰ Státní zřízení je velice odolné vůči nárazům díky své beztvorosti, které dosahuje pomocí multiplikace úřadů (ničí smysl pro zodpovědnost a kompetenci), fanatismem elitních

¹⁰⁴ Autorka z tohoto pohledu mj. vysvětluje existenci koncentračních a vyhlazovacích táborů – jsou laboratořemi, které tuto víru ověřují.

¹⁰⁵ Odlišnost je tak diametrální, že žádná z tradičních kategorií práva, morálky, nebo zdravého rozumu není schopná se s takovým jednáním vyrovnat.

¹⁰⁶ Srov. ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. ISBN 80-86005-13-5. S. 563-565.

¹⁰⁷ Viz. Morální dilema matky donucené zvolit, které její dítě má být zabito, apod. Srov. *tamtéž*, s. 610-611.

¹⁰⁸ Srov. *tamtéž*, s. 617

¹⁰⁹ *Tamtéž*. S. 627.

¹¹⁰ Autorka tento fakt demonstruje na vztazích vůdců a velitelů tajné policie, kteří přes svou velkou materiální a organizační moc, kterou mají k dispozici, nejsou schopni stát se vládci země. To, že v totalitárních diktaturách úplně chybí palácové revoluce, ostatně Arendtová považuje za jednu z jejich nejpozoruhodnějších charakteristik. Srov. *tamtéž*, s. 552-553.

kádrů (systematicky likviduje opravdový zájem lidí na různých konkrétních aktivitách, protože vše má ve skutečnosti skryté motivy) a ustavičným přemísťováním, degradováním a povyšováním (znemožňuje týmovou práci a rozvíjení zkušeností).¹¹¹ Jediné pravidlo, kterým si může být každý v totalitárním státě jistý, je pak to, že čím jsou vládní úřady viditelnější, tím méně moci mají, a naopak.

Pro totalitární politiku je typické, že pohrdá veškerým, dokonce i vlastním, pozitivním právem. Dochází tak k jakémusi ztotožnění člověka se zákonem. Totalitarismus slibuje odstranění zákonů a spravedlnost na zemi, protože lidstvo se samo stane ztělesněním zákona. Mizí podstata *ius naturale* – když nacisté nebo bolševici mluví o zákonu přírody nebo dějin, nejsou příroda ani dějiny zdrojem autority, ale sami o sobě pohybem, lineárním vývojem. Zákon tak přestal být stabilním rámcem, v němž se uskutečňovalo lidské chování a stal se výrazem - ideologií - hnutí samotného. Místo pozitivních zákonů pak zaujímá totální teror, kterému náleží úloha převádět zákon dějinného nebo přírodního pohybu ve skutečnost.

Teror usiluje o „stabilizaci“ lidí, aby tak osvobodil síly dějin nebo přírody. Tento pohyb vyčleňuje nepřátele lidstva, proti kterým je teror spuštěn a žádnému svobodnému jednání není dovoleno překážet při eliminaci „objektivního nepřítele“. „Obyvatelé totalitní země jsou chyceni a uvrženi do procesu přírody nebo historie v zájmu urychlení jeho pohybu; jako takoví mohou být pouze katy nebo oběťmi podle zákona inherentního tomuto pohybu. (...) To, co totalitní řád potřebuje k řízení chování podrobených, je náležitá příprava každého z nich pro to, aby se hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti. Tato dvoustranná příprava, náhrada za nějaký akční princip, je ideologie.“¹¹²

Ideologie dokážou vysvětlit všechno odvození z jedné jediné premisy. Zpravidla kombinují vědecký přístup s filosoficky relevantními výsledky a aspirují na to, být vědeckou filosofií. Mají sklon vysvětlovat nikoli to, co je, ale co nastává nebo pomíjí. Celkově mají tedy ideologie dva prvky – prvek pohybu a prvek odpoutání od reality a zkušenosti. Totalitní vládcí pak proměňují ideologie ve zbraně zdánlivě jednoduchým a nenápadným způsobem – berou je smrtelně vážně, jsou na ně hrdí a logickým postupem je rozvíjejí.¹¹³

Dalším projevem je přesun centra moci z armády na policii. Pro totalitní režimy je typické zdůrazňování policie jako jediného orgánu moci. Arzenál armády se přitom opomíjí. To je dáno tím, že pro vojenské síly cvičené pro boj s agresorem je obtížné dívat se na vlastní lidi očima cizího dobyvatele. Policejní a výzvědná služba působí uvnitř státu i v jiných

¹¹¹ Srov. ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoyomenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5. S. 556.

¹¹² *Tamtéž*, s. 631.

¹¹³ Příklad logického postupu, který se dá na základě ideologie rozvíjet: „rasy neschopné života“ → vyhlazení. Srov. *tamtéž*, s. 636.

zemích, protože je zde přítomen již zmíněný předpoklad budoucí světovlády a hnutí v zahraničí působí mimo jiné i tímto směrem. Elitní útvary však slouží spíše cíli totálního ovládnutí, než bezpečnosti režimu u moci, protože „objektivní nepřítel“ je definován politikou vlády, nikoli svým přáním vládu svrhnout.¹¹⁴ Zavedení pojmu „objektivní nepřítel“ je pro fungování totalitárních režimů rozhodující. Vlastní identita „objektivního nepřítel“ se potom mění dle převládajících okolností – jakmile je jedna skupina zlikvidována, může být vyhlášena válka jiné. Totalitní policie je zcela podřízena vůdci, který o potenciálních nepřátelích rozhoduje. Úkolem totalitní policie není odkrývat zločiny, ale být po ruce, když ji vláda potřebuje. Policie má také monopol na životně důležité informace.¹¹⁵

Arendtová si všímá i role osamělosti, která je nebezpečná, pokud je v rámci totalitarismu organizovaná. Osamělostí Arendtová myslí ztrátu sebe sama, svého vlastního já.¹¹⁶ Osamělý člověk totiž vždy vyvozuje jednu věc z druhé a domýšlí je k tomu nejhoršímu. Totalitní hnutí působí stejným způsobem – domýšlí vše k nejhoršímu.¹¹⁷

Shrnout znaky Arendtové lze takto: a) totální nadvláda nad životem společnosti, b) ideologie zahrnující „objektivního nepřítel“, c) požadavek světovlády d) tajná policie a teror, e) monopol vůdce na moc a autoritu, f) zmasovění společnosti.

iv. Giovanni Sartori

Na počátku *The Theory of Democracy Revisited* z roku 1987, slovensky vydáno jako *Teória demokracie* roku 1993. Sartori zmiňuje sympozium o totalitarismu konané v roce 1953 (viz kap. Totalitarismus). Hlavními předměty diskuze bylo: Zda termín totalitarismus má označovat vlastnost společnou více státům (společnostem) nebo speciální typ politického systému, charakterizovaného určitými znaky a zda by toto označení mělo být platné pro všechny historické epochy nebo pouze pro moderní dobu. Sartori se přiklání ke druhé možnosti - jinak by pojem byl příliš nejednoznačný.¹¹⁸ Totalitarismus dle něho sémanticky označuje uvěznění celé společnosti v rámci státu, všepromikajícího politické ovládnutí veškerého (tj. i mimopolitického) života člověka. Jedná se o absolutní invazi do lidského soukromí, destrukci spontaneity, nezávislosti a autonomie. Rozdíl mezi absolutismem a totalitarismem je pak následující: každý totalitní systém je absolutistický, ale naproti tomu absolutismus totalitární být nemusí; absolutismus znamená především svévolné uplatňování

¹¹⁴ Srov. ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. ISBN 80-86005-13-5. S. 573-574.

¹¹⁵ Srov. *tamtéž*, s. 624-626.

¹¹⁶ *Já se může uskutečňovat o samotě, ale potvrzeno ve své identitě může být pouze druhým.*

¹¹⁷ Srov. *tamtéž*, s. S. 643-644.

¹¹⁸ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5. S. 195.

moci. Podobný je i rozdíl mezi totalitarismem a autoritářstvím – totalitarismus znamená **totální** politizaci společnosti. Jednoduše: je ze všech despotizmů nejsilnější.¹¹⁹

Dle Sartoriho se všechny moderní státy v určité míře vyvíjejí ve směru „totálního státu“, protože stále rostoucí demografický tlak, požadavky blahobytu, funkčních společenských forem, apod., vedou vlády k tomu, aby se staraly o všechny a všechno. Demokracie je v tomto směru extrémně náchylná, neboť expanzi politické moci může zdůvodnit velice lehce.¹²⁰

Dále autor lehce polemizuje s koncepcemi, které totalitarismus vymezují dle seznamu určitých charakteristik, nazývá takové dělení „syndromovým řešením“, protože totalitarismus je pak výsledkem propojenosti dotyčných znaků. Toto řešení však není logické, protože není jasné, které znaky jsou určující a které méně důležité.¹²¹ Sartori také zdůrazňuje, že jednotlivé charakteristiky je poměrně obtížné přesně vyjádřit. Navíc je zde přítomen fakt, že režimy se vyvíjejí v čase a s nimi přirozeně i zmíněné charakteristiky, což většina badatelů nezohledňuje. V neposlední řadě je problematická také otázka, jak empiricky identifikovat nějaký režim jako totalitární.

Autor tyto problémy řeší relativně jednoduše a velice efektivně – říká, že jednoznačně lze formulovat pojem totalitarismus tím způsobem, že ho budeme považovat za ideální typ. Jeho charakteristiky pak budou následující:

Většina znaků totalitárního režimu je technologicky podmíněná. Moderní technologie totiž umožňuje politickou moc totálně rozšířit a proniknout všechny oblasti.¹²² Druhým ústředním aspektem je ideologizace politiky. Sartori používá pojem *politické náboženství*, protože jeho obsah je všeobjímající a objevuje se požadavek „tisícileté říše.“ Milenarismus rovněž zahrnuje vše a vše také přetrvává. Modernost totalitarismu tedy koresponduje s moderností ideologie, která připomíná náboženství. Je generovaný a legitimizovaný zvláštním ideologickým charakterem moderní politiky.¹²³

Naproti tomu teror považuje autor spíše za proměnlivý, než za definiční prvek: uzavřené politické režimy uzákoněné pomocí ideologické eschatologie a opírající se o totální monopolistickou indoktrinaci se již k teroru uchýlovat nemusí. Vrcholy teroru tak Sartori považuje spíše za střídavé, to však nevylučuje, že totalitní režimy jsou založené především na

¹¹⁹ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5. S. 197, 200.

¹²⁰ Srov. *tamtéž*, s. 192.

¹²¹ Například centrálně řízená ekonomika je vlastní nacismu a komunismu, ale fašismus ji nikdy neměl. Podobně je tomu také s oficiální ideologií, kterou mají i autoritářské systémy.

¹²² Pod tento rys by potom mimo jiné spadala i již zmíněná centrálně řízená ekonomika, kterou uvádějí jiní autoři.

¹²³ Srov. *tamtéž*, s. 199, 204.

strachu a pracují s enormně vysokými sankcemi a brutálním potlačováním toho, co nemohou zvládnout ideologickým přesvědčováním.¹²⁴

Totalitarismus podložený výše zmíněným výčtem charakteristik, které jsou co nejdokonalejší, je pak ideálním typem takzvaného „pólového typu“. Je tedy extrémním koncem kontinua, na jehož opačné straně stojí demokracie (ovšem chápaná také jako pólový ideální typ). V praxi reálného světa tedy od žádného konkrétního režimu nelze očekávat, že bude dokonale totalitní, stejně tak, jako demokracie nikdy nebude dokonale demokratická. Mohou se k příslušným pólovým parametrům pouze přibližovat.¹²⁵

Sartori tak alespoň částečně překonává statičnost, která byla pojmu totalitarismus vyčítána – v každém časovém bodě je možné jednotlivé státy (režimy) umístit na kontinuu totalitarismus-demokracie. Určující charakteristiky totalitarismu se tak budou měnit v závislosti na této pozici.¹²⁶

Závěrem autor navrhuje transformovat totalitarismus jako objektový pojem na „totalitární“ jako predikát, tedy pojem vlastnosti. V takovém případě pak bude strukturou diktatura a jednou z jejích variant totalitární diktatura.¹²⁷

Sartoriho charakteristiky jsou tedy následující: a) náboženství podobná oficiální ideologie, milenarismus, b) technologicky podmíněná totální politizace veškerého života, c) stálá přítomnost strachu.

v. Zdeněk Mlynář

Tento autor není příznivcem koncepce totalitarismu, uvádí že se při analýze sovětských systémů příliš neosvědčila; kvůli své jednostrannosti a spekulativním závěrům. Stoupenci teorie totalitarismu dle něho redukuje skutečnost na dva extrémní póly – všemocnost totalitní moci a nemohoucnost ovládané společnosti. Autor naopak předpokládá, že i když systém může být nedemokratický, neznamená to, že politické preference prosazované mocenským centrem nemohou v určité míře odpovídat zájmům některých ovládaných sil a získat si tak pokud ne aktivní podporu, tak alespoň loajalitu.¹²⁸ Přesto se domnívá, že charakter sovětského politického systému lze nejlépe popsat termínem *totalitní*

¹²⁴ Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5. S. 200-201.

¹²⁵ Srov. *tamtéž*, s. 202.

¹²⁶ Srov. *tamtéž*, s. 204-205.

¹²⁷ Srov. *tamtéž*, s. 205.

¹²⁸ Srov. MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. ISBN 80-85431-17-3. S. 16.

moc: „tento typ moci ovládá společnost (různé sociální skupiny i člověka jako jednotlivce) totálně – ve vztazích ekonomických i sociálních, politických i kulturních.“¹²⁹

Dle slov autora bylo vlastním cílem práce: „(...) odůvodnit předpoklad, že k zásadním systémovým změnám v SSSR a v zemích sovětského bloku dojde a dojít musí (...).“¹³⁰ Autor analyzuje politické systémy v zemích Varšavské smlouvy; shrnuje a zkoumá tedy charakteristiky jednoho z režimů, které jsou označovány za totalitární – politického systému SSSR. Mezi ně patří následující:

1. Úplné splynutí politické a ekonomické moci - V centrech politické moci se soustředí také moc plynoucí z vlastnictví výrobních prostředků. Ekonomické vztahy ve společnosti tak nedávají žádné sociální skupině možnost existovat nezávisle na vůli politické moci.
2. Závislost sociálního postavení na politické moci – Platí pro jednotlivce i skupiny. Politická moc podle svých potřeb mění postavení skupin a jednotlivců, přiděluje a odnímá sociální jistoty a privilegia.
3. Koncepce moci v rukou aparátu komunistické strany a centralizace rozhodovacích procesů – Vedle formálních, právně regulovaných orgánů moci a řízení existuje právem neregulovaná struktura skutečných center absolutní moci, pro která neplatí žádná omezení a nejsou nikomu odpovědná.
4. Politický systém nezajišťuje zpětnou vazbu mezi společností a politickou mocí. Všechny instituce politického systému jsou budovány tak, aby byly nástrojem prosazování vůle mocenských center: „(...) nemohou však v dostatečné míře vyjádřit odlišné a rozporné zájmy společnosti a formovat je jako politicky významný kritický či opoziční tlak různých vrstev společnosti na centra politické moci.“¹³¹
5. Masový politicko-policejní teror – zajišťuje policejní a z části vojenský aparát a síť koncentračních táborů.
6. Informační izolace společnosti – podporuje manipulační schopnosti systému, je realizována následujícími způsoby: cenzurou veškerých veřejně šířených informací, znemožněním společenské interakce (omezení svobody pohybu, zrušení svobody shromažďování mimo oficiálně kontrolované formy) a zavedením takových ekonomických a sociálních vztahů, ve kterých lidé nemohou získat jiné, než státem kontrolované informace o výsledcích své vlastní činnosti.

¹²⁹ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. ISBN 80-85431-17-3. S. 14.

¹³⁰ *Tamtéž*. S. 7.

¹³¹ *Tamtéž*. S. 12.

7. Oficiální ideologie – politická moc předepisuje určitý povinný způsob myšlení a potlačuje vše, co mu odporuje. Hlavním cílem je ospravedlnit praktiky politické moci, které mají vést k dosažení vzdáleného budoucího cíle (v tomto případě komunistické společnosti).
8. Víra v nadřazenost sociálně-politického systému nad jinými systémy – konkrétně stalinský systém se považoval za předobraz budoucnosti všeho lidstva.¹³²

Uvedené rysy mají rozhodující vliv na funkčnost systému, zároveň ale podmiňují i jeho krize a jejich zvládnutí. Krizí se rozumí taková porucha, která znemožňuje, aby bylo dosaženo cílů, které si sám systém klade.

Mlynář dále podotýká, že samo přímé násilí, které je zdůrazňované jinými autory (viz. Čermák) nemusí vždy hrát rozhodující roli, protože policejní státy a násilné diktatury existují i v jiných sociálně-politických systémech, nevytvářejí však totalitní politickou moc v tak mnohostranném smyslu. Navíc teror jako jeden z mechanismů umožňujících zaměření politického systému k jedinému cíli, může být po dosažení tohoto cíle jakoby ospravedlněn.¹³³

Shrneme-li autorovy rysy totalitarismu, dojdeme k těmto bodům: a) splynutí politické a ekonomické moci, b) centralizace moci, c) masový politicko-policejní teror, d) informační izolace, e) oficiální ideologie, e) víra v nadřazenost politického systému.

¹³² Srov. MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. ISBN 80-85431-17-3. S. 11-14.

¹³³ Jako příklad z historie je uvedeno vítězství sovětského systému v roce 1945, které oddálilo pravděpodobnou krizi. Srov. *tamtéž*, s. 17.

c. Filosofický směr

vi. Rio Preisner

V *Kritice totalitarismu* se autor věnuje především marxistické podobě totalitarismu.¹³⁴ Vychází z křesťanského hlediska a používá především dialektickou metodu.¹³⁵ Vymezuje se především proti filosofickým základům marxismu. Kniha není uceleným pojednáním, jedná se, jak název napovídá, opravdu o fragmenty. Přesný počet charakteristik totalitarismu, jako u jiných autorů zde tedy uveden není. V textech je spíše nutné autorovy postřehy hledat, to však celému dílu v žádném případě neubírá na výpovědní hodnotě.

Marxismus má dvě tváře – revoluci, již vyvrací realitu a konstituování vyššího utopického konkrétna, která vede k totalitarismu. Marxismus patří dle autora k nejdokonalejším ideologiím totalitarismu, protože ho zakládá lstí - zdánlivým bojem proti němu: „Komunista se odvrací od světa, aby za pomoci strany zničil svět ve jménu a právem vize lepšího světa, právem utopie, jíž strana zastírá nejen to, že nikdy nic nevytvořila, ale že je sterilní svou podstatou.“¹³⁶

Totální světovládné cíle komunismu totiž vyžadují, aby se tento prosazoval a konstituoval bojem proti domnělému všesvětovému totalitarismu.¹³⁷ „Marxismus v uskutečněný v dějinné praxi vedl (zatím) vždy totalitarismu.“¹³⁸ Čtyři z pěti totalitárních revolucí (Leninova, Stalinova, Hitlerova, Maova a Castrova) se odvolávaly na marxismus, a i Hitler se nepochybně učil od Stalina. Preisner to vysvětluje tak, že marxismus má totalitární substrát, který se však projeví, až když se marxisté dostanou k moci. V komunismu se tak nejenže odcizuje člověk svému lidství, ale také realita své skutečnosti.¹³⁹

Upozorňuje na teorii a praxi totalitarismu, která je často paradoxní – třídní boj hlásaný kvůli spravedlivějšímu sociálnímu řádu se snadno promění v pouhou likvidaci „objektivního“ nepřítele. Toto nebezpečí vyplývá z nejasného propojení požadavku třídního boje se sociální spravedlností. Třídní boj přitom stojí v protikladu k sociální spravedlnosti, což se však pozná teprve po jeho uvedení do praxe. Autor říká, že teze třídního boje by měla raději navždy

¹³⁴ Nacismus považoval již za ztroskotaný. Srov. PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. I., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973. S. 292.

¹³⁵ Srov. BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-89-6. S. 27-28.

¹³⁶ PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. I., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973. S. 22.

¹³⁷ Srov. *tamtéž*, s. 140-141.

¹³⁸ *Tamtéž*. S. 41.

¹³⁹ Srov. PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. I., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973. S. 41-42.

zůstat teorií, zatímco sociální spravedlnost by se měla od teorie odpoutat a ztělesnit se v praxi.¹⁴⁰

Preisner je také zastáncem protikladnosti totalitarismu a demokracie. Totalitarismus dle něho vyplynul z negace skutečnosti a světa, zatímco demokracie uznává mnohotvárnou skutečnost jsoucnou, tedy pluralismus.¹⁴¹

Lidská společnost v totalitarismu přestala existovat – jedná se o nerozlišitelnou odlidštěnou masu; totalitarismus jedince atomizuje. Zničení všech mezilidských vztahů je vlastně cílem totalitarismu.¹⁴² Obranou může být manželství, ovšem takové, které našlo svůj smysl v lásce. Manželství je však v komunismu odromantizováno, autor upozorňuje na to, že Engels označil manželství za pouhý sexuální svazek, který však rozhodně není jediným obsahem manželství.¹⁴³

Preisner si všímá i vlivu totalitarismu na umění, které destruuje. Tato teze vychází ze základní premisy marxismu - nadstavba vyrůstá ze základny. V praxi se však ukazuje, že vývoj je spíše nerovnoměrný a často vznikají díla, která předbíhají dobu svého vzniku a měla by být ve vztahu k základně, která vlastně neexistuje. Totalitární praxe proto vzniku takových děl zabraňuje. Žádoucí je takové umění,¹⁴⁴ které tezi o zákonitém vztahu základny a nadstavby vyhovuje.¹⁴⁵

Dalším tématem je role teroru. Preisner uvádí tzv. zákon totalitárního teroru: „čím je teror masovější, tím je anonymnější i ve smyslu svého utajení.“¹⁴⁶ Vražda jednoho člověka zneklidňuje, zatímco vraždy tisíců a milionů přesahují objem lidského vědomí.¹⁴⁷ Totalitarismus však k dosažení svých cílů používá kombinaci individuálního i masového teroru. Dochází pak k působení strachu. Ten ovšem nezpůsobuje pouze tajná policie, ale především osamělost, do které je jediným vhněný totální organizací. Permanentní organizování vede k tomu, že druzí nemohou přispět k překonání strachu – naopak blízkost druhého strach zesiluje.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Srov. PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. I., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973. S. 18-19.

¹⁴¹ Srov. *tamtéž*, s. 156.

¹⁴² Tento cíl realizuje tajná policie.

¹⁴³ Srov. *tamtéž*, s. 387-388.

¹⁴⁴ Nebo je také nazýváno uměním jenom to, co tuto zákonitost potvrzuje.

¹⁴⁵ Srov. *tamtéž*, s. 42-43.

¹⁴⁶ *Tamtéž*. S. 63.

¹⁴⁷ Autor uvádí příklad smrti Jana Masaryka, která „vyburcovala svědomí národa“, zatímco vyhlazení 30 milionů lidí za stalinismu se nevyvolalo větší odezvu. Srov. *tamtéž*, s. 63.

¹⁴⁸ Srov. *tamtéž*, s. 233-234.

Důležitým rysem je i vyvlastnění. Původně prvek třídního boje, který ničí statky a hodnoty a vede k racionálně řízenému zotročení mas. V případě komunismu tak došlo ke splynutí buržoazie a proletariátu v jednu masu bezprávných.¹⁴⁹

Totalitarismus má velký vliv na vědu – přežívá ve speciálních institucích, kde pracují zotročení experti a shlíží se v osobě geniálního vůdce nebo tzv. kolektivní moudrosti. Akademie věd pak fungují naprosto bezpředmětně někde mezi těmito dvěma póly.¹⁵⁰

Totalitární koncentrační tábory ukázaly lidstvu, jak vypadá pravé peklo. Platí zde úměra: „možnost člověka vytvořit peklo je přímo úměrná nemožnosti člověka vytvořit ráj – s touto modifikací: člověk vytváří peklo přímo úměrně se snahou vytvořit nebe na zemi.“¹⁵¹

Preisner si kromě již vícekrát zmíněných charakteristik, na rozdíl od ostatních autorů všímá některých méně nápadných rysů totalitarismu: a) teror a strach, b) totální a permanentní organizování a zotročení mas c) degenerace vědy, d) destrukce umění, e) ovládnutí ekonomiky spojené s vyvlastněním, f) zničení mezilidských vztahů, atomizace.

¹⁴⁹ Srov. PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. 1., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973. S. 69-70.

¹⁵⁰ Srov. *tamtéž*, s. 294.

¹⁵¹ *Tamtéž*. S. 370-371.

II. Praktická část

1. Dystopie

a. Technická scientická

vii. Konec civilizace

„Vzít si dovolenou od skutečnosti, kdykoli se člověku zachce, a pak se zase vrátit do všedního dne, aniž člověka sužují bolesti hlavy nebo mytologie.“¹⁵²

Děj románu se odehrává zřejmě na Zemi, roku 632 po Fordovi (nebo také Freudovi, chceme-li). Jedná se o stabilní rok, díky dřívějšímu neobyčejnému pokroku vědy a především moudré vládě Světového státu, jehož heslem je: Komunita-Identita-Stabilita. Toto heslo dodržuje většina obyvatel ráda, více, než dobrovolně a bez větších problémů. Proč? Díky predestinaci, která každému určuje jeho místo ve společnosti. Lidé jsou rozděleni do několika kast, označených písmeny řecké abecedy: alfa, beta, gama, delta a epsilon. Rovnost mezi lidmi je tak pouze na fyzikálně-chemické úrovni. Každá z kast je predestinací uzpůsobená pro své budoucí povolání a vlastně celý život tak, aby se svým údělem byla spokojená, ba co více, šťastná z toho, kým je, ať už je to dělník ve slévárně, nebo budoucí světový kontrolor.

Predestinace probíhá již od počátku života; oplodňovacím procesem, který se odehrává v umělých líhních a střediscích. Po oplodnění se vajíčko vrátí do inkubátoru a alfy a bety jsou následně přeneseny do lahví, ve kterých se potřebné měsíce vyvíjejí. Vajíčka, kterým je určeno stát se příslušníky nižších kast nezůstávají originály, ale jsou podrobena procesu Bokanovského – hlavního nástroje společenské stability, který způsobuje, že z jednoho vajíčka lze pučením získat osm až šestadevadesát identických jedinců – bliženců, kteří poté mohou vykonávat práci u šestadevadesáti identických strojů, což je ekonomicky nesmírně výhodné. Aby bylo zaručeno, že budou budoucí dělníci vykonávat svoji práci dobře a rádi, jsou zárodky po uložení do lahví, ve kterých zrají, dále přizpůsobována pomocí úpravy přívodu kyslíku a nejrůznějšími adaptacemi na život v prostředí, ve kterém se budou v budoucnu pohybovat. Je také určeno, které ženy budou neplodné, věda totiž potřebuje jenom určitý počet funkčních vaječniců.

Po dekantaci, neboli vyjmutí embryí z lahví jsou děti až do dospělosti dále predestinováni, například deltám je pomocí elektrošoků vštípen odpor ke knihám a květinám, protože není nutné, aby maso marnily čas pobytem v přírodě. Lásky k přírodě nezaměstná žádnou továrnu, proto je zbytečná. Důležité ale je, aby maso používaly dopravní prostředky

¹⁵² HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace*. Vyd. 3, v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1998. ISBN 80-86013-38-3. S. 43.

a do přírody jezdily – nikoli ale kvůli samotné přírodě, ale kvůli sportům. U těch je hlavním požadavkem, aby vyžadovaly složité náčiní, protože všechny kasty jsou také spotřebiteli průmyslového zboží. Kruh je tímto způsobem uzavřen a dokonale funkční.

Aby byla predestinace dokonalá, používá se ještě jedna metoda – hypnopedie neboli Státní našeptávání. Spočívá v tom, že ve spánku jsou dětem reproduktory vysílány poučky a hesla, která jsou po mnohonásobném opakování pevnou součástí jejich mysli. Je tak docíleno, že každý člověk je naprosto a dokonale spokojený se svou příslušností k dané kastě, ať již je epsilon, nebo alfou, protože má vštípený pocit komunity a dané morálky. Pokud by se však přece jenom v životě jedince objevily nějaké těžkosti, je tu soma. Dokonalá droga: „Euforická, narkotická a vyvolává příjemné halucinace. (...) Všechny přednosti křesťanství a alkoholu, ale bez jejich nedostatků.“¹⁵³

Děj románu začíná v líhni a centru pro predestinaci v Londýně: Sledujeme několik studentů - alf, které po ústředně provádí samotný její ředitel. Nadšeně vysvětluje výše naznačené principy. Venku v zahradě se pak studenti neočekávaně seznámí s Jeho Fordstvem Mustafou Mondem – jedním z desíti světových inspektorů. Ten prakticky přebírá ředitelův výklad. Spolu se studenty se pak červenejí při zmínce o tom, že lidé kdysi měli živorodé matky, kroutíme hlavou nad tím, že erotické hry u dětí byly pokládány za něco abnormálního, a nedokážeme si představit, co se míní slovem domov, nebo rodinný život. Nad jednoženstvím a romantikou se studenti spravedlivě pohoršují, copak je možné tak úzkoprse paralyzovat pudy a energie? Ve Světovém státě si totiž všichni navzájem náleží. Což zaručuje stabilitu, protože proud (v tomto případě citů a vášní) se uklidní, pokud mu v cestě nestojí žádná překážka a klidně pak teče určeným řečištěm. Před zbytečnými city, které nadarmo způsobují výkyvy, jsou naštěstí lidé dobře chráněni predestinací. Tak je tomu již od dob Devítileté války a velké hospodářské krize, kdy bylo třeba volit mezi Celosvětovou kontrolou a zničením. Mustafa Mond připouští, že Krásný Nový Svět neměl zpočátku cestu otevřenou – bránily mu v tom takové věci jako demokracie a křesťanství. Kultura však postupně byla odstraněna v zájmu průmyslu. Byla zavedena všeobecná spotřební povinnost a několik tisíc kulturních nadšenců bylo zlikvidováno. Násilí však nebylo dostatečně účinné; všeobecné spokojenosti se dosáhlo až ektogenezí, predestinací, hypnopedií a propagandou proti rození živých mláďat, spojenou s kampaní proti minulosti: zničily se zbylé historické památky a muzea a zavedení nového modelu T Forda Pána bylo voleno za výchozí datum nové éry, ve které se všem křížům uřízly vršky a předělaly se tak na T, byly zavedeny oslavy Fordova dne

¹⁵³ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace*. Vyd. 3, v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1998. ISBN 80-86013-38-3. S. 43.

a Hymny a Pobožnosti souladu, při kterých příchod Vyšší bytosti znamená naprosté splynutí všech se všemi (pochopitelně v rámci jedné kasty). Věda zvítězila také nad stárnutím těla. Všichni jsou krásní a zdraví až do chvíle, kdy zhruba v 60 letech zemřou.

Paralelně s inspektorovým výkladem sledujeme i další postavu příběhu - Leninu Crowneovou, neobyčejně hezkou alfu, které právě domlouvá její kamarádka Fanny, překvapená tím, že Lenina chodí už čtyři měsíce s jedním mužem a nemá přitom žádného dalšího, což se ve společnosti nepokládá za slušné.

To Bernard Marx, odborník na hypnopedii, se chová ještě hůře. Nevypadá jako alfa, kterou je, ale zřejmě díky omylem mu podané dávce alkoholu, když byl ještě v lahvi, připomíná vzhledem a hlavně nízkým vzrůstem spíše gamu. To se podepisuje na jeho sebevědomí a chování, je považován za samotáře, což není v souladu s normálem. Podobně je na tom Marxův známý Helmholtz Watson, kterého s Bernardem spojuje právě vědomí ojedinelosti. Helmholtz je totiž nadmíru nadaný, což ho pohání k poznávání vlastního já, jdoucím ruku v ruce s osamělostí.

Bernard je kromě toho zahleděný do Leniny, díky svému vzhledu s ní ale váhá navázat bližší kontakt. Po čase se mu to však přece podaří a Lenina s ním odjíždí na dovolenou do rezervace divochů. Posledního místa, v Novém Mexiku, kde lidé nežijí organizovaně a spořádaně. Na Leninu i Marxe místní zvyky působí strašlivým dojmem a vůbec je nechápou: Jak mohou ženy rodit a kojit? Proč jsou lidé nemocní a staří? Také je všude špína a místní provádějí podivné rituály, při kterých si ubližují a teče jim krev. K tomu se ještě navíc setkávají s neuvěřitelnou věcí – ženou, která před mnoha lety přišla z druhého světa, zřejmě jako oni dnes, ztratila se však, spadla ze skály a lidé z rezervace ji zachránili. Konec hrůz to však neznamenal; Linda se nemohla vrátit zpátky na území Státu, protože nějakým nedopatřením otěhotněla, což pro ni jako pro betu znamenalo hrůzu a ostudu. Zůstala tedy i s malým Johnem u Indiánů. Ti ji však nikdy úplně nepřijali a ona naopak nikdy nepochopila šilenny život zde. Chyběla jí sterilní čistota, neuměla si spravit šaty, protože bety takové věci nepotřebovaly, a nadto každý patří jen jediné osobě... Johnovi zkušenosti byly podobné, většina ostatních ho odmítala. Matka ho sice naučila číst, ale mnoho věcí mu vysvětlit prostě nemohla a neuměla. Čtení Johnovi tak zůstalo jako útěcha, jeden z mužů, kteří za matkou chodili, našel starodávnou knihu, kterou mu dal. Byl to Shakespeare a John se dle myšlenek v knize začal řídit.

Marx získá pro oba povolení od Inspektora, že se mohou s ním a s Leninou vrátit. John tak může radostně poznávat Krásný Nový Svět. Pro Lindu už ale není záchrany – svým zestárlým zjevem připadá všem odporná, takže se uchyluje k somě a nakonec zemře

v Nemocnici pro umírající. Pro nikoho její odchod nic neznamena, to je však normální, protože kasty jsou od malička na smrt adaptovány, takže ji přijímají s naprostou lhostejností. John, nebo také Divoch, jak ho nazývají vyšší kasty, které jsou unešené touhou ho poznat, je však zdrcený. Kromě toho Krásný Nový Svět se mu již nejeví krásným, a protože není predestinován jako ostatní, nechápe místní zvyky podmíněné heslem Komunita-Identita-Stabilita. Nerozumí volným sexuálním vztahům, takže rozhořčeně odmítá, když se mu zamilovaná Lenina nabízí. Děsí ho vídat v ulicích stejné obličeje, a užívání somy je pro něj způsobem zotročení. Pokusí se proti tomuto vyvolat revoluci, jediným výsledkem ale je, že na něj delty zděšené tím, že vyhazoval posvátnou somu z okna, zaútočí. Připletou se sem i Helmholtz a Marx a následně jsou všichni předvoláni před Mustafu Monda.

Ten je naproti očekávání hned nepotrestá. Rozmlouvá s Divochem o Shakesparovi a vysvětluje mu, proč je kniha zakázaná: „Protože náš svět již není světem Othellovým. (...) a nemůžete psát tragédie bez sociálních otřesů. Svět je teď stabilní. Lidé jsou šťastní. Dostanou, co chtějí, a chtějí jen to, co mohou dostat.“¹⁵⁴ Za stabilitu a štěstí se však platí ztrátou některých věcí, mezi které patří umění a věda, která je nebezpečná svými vynálezy, které mohou přinést změny, které stabilitu naruší. Společnost jednoduše prošla přesunem podmíněným hromadnou výrobou, posunem od pravdy a krásy k pohodlí a štěstí.¹⁵⁵ Štěstí nadto není nikdy vznešené nebo okázalé tak, jako například boj s vášní nebo pochybností, ani půvabné jako statečný boj proti neštěstí. Divochovi takové pojetí připadá stejně hrozné, jako bokanovanizování blíženci. Mustafa se však směje a říká, že jsou nutní – svět složený ze samých alf, by nikdy nebyl světem stability. Lidé predestinovaní jako relativně svobodné a individuální alfy by nebyli schopni vykonávat práci poloidiotů epsilonů, jednoduše by zešíleli. Epsiloni však oběti přinášet mohou z toho jednoduchého důvodu, že díky predestinaci to pro ně žádné oběti nejsou.

Bernard s Helmholtzem jsou následně vyhoštěni z území státu. Ukáže se, že lidé, kteří „moc přemýšlejí“ (Mustafa Mond je nazývá nejzajímavějšími lidmi) mohou být inspektory odesláni na území, která stát přímo neovládá, nejčastěji to jsou různé ostrovy. Divochovi je však zakázáno stát opustit, protože ho inspektor považuje za zajímavý sociální experiment. To bezpochyby je. John se uchyluje do opuštěného majáku, s úmyslem očistit se od zlého světa a žít zcela sám v souladu s přírodou. Je však nadšeně sledován místními médii, protože jeho

¹⁵⁴ HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace*. Vyd. 3, v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1998. ISBN 80-86013-38. S. 155.

¹⁵⁵ Mustafa Mond říká, že až do Devítileté války lidé mluvili o pravdě a kráse jako o svrchovaném dobru, dále se však ptá, k čemu je pravda, krása, nebo věda, když kolem vybuchují bomby. Po válce tak byla věda postavena pod kontrolu a lidé pro klidný život připustili kontrolu svých choutek. Od té doby Inspektoři řídí všechno. Což není dle jeho slov moc dobré pro pravdu, ale výborné pro štěstí...

chování, v čele se sebestmškáním dŭtkami vzbuzuje v lidech senzaci. Nakonec situace dojde tak daleko, že se na něj jezdí dívat přímo. Jedna z těchto návštěv se zvrtné – Divoch se začne bít dŭtkami, a dav predestinovaný ke společným činnostem se přidává a bijí se navzájem v rytmu písne používané při Pobožnostech souladu, které obvykle vrcholí společným sexem.

V dalším odstavci nalézáme Johna stále ležícího na zemi, kde se probudí a na všechny události večera si vzpomíná. Druhého dne další zvědaví příchozí Divocha nalézají oběšeného nad schody.

viii. Datum narození nula

„Průzračné, jako ze skla. Jenže to sklo je nerozbitné.“¹⁵⁶

Děj je v tomto románu vystavěný poněkud složitěji, než v ostatních zkoumaných dílech. Setkáváme se takřka s detektivní zápletkou. Hlavní hrdina Severik Fren se na počátku příběhu ocitá v místě podobném Čechám 80. let, postupně ale přichází na to, že sem zřejmě nepatří. Aby byl zachován stejný postup jako v popisu ostatních románů, bude nyní popsán čas a místo, tj. dystopie, ze které Severik přišel,¹⁵⁷ a samotný příběh bude shrnut později.

Zemi budoucnosti řídí věda. Nebo se spíše společnost řídí sama, ovšem za pomoci vědy. „Pro každou lidskou situaci existuje vědecké vodítko. Přidršet se ho, to je morálně závazné.“¹⁵⁸

Existuje očkování proti všem možným nemocem, včetně rakoviny a zubního kazu. Zdravotní postižení se díky genetice také nevyskytují. Nejsou zde státy ani vlády, pouze světová koordinační komise, která odpovídá za galaktický kontakt. Neexistují peníze, plat by totiž byl spíše urážkou, protože každá užitečná činnost je lidem sama o sobě odměnou. Pracovní doba je pár hodin v týdnu, někteří lidé však pracují téměř nepřetržitě, protože je práce baví a prospívají s ní ostatním. Každý má stanovenou hlavní a vedlejší užitečnou činnost.

Namísto voleb se konají konkursy, při kterých počítače vybírají, k čemu se lidé nejvíce hodí. Schopnosti a zájmy dětí posuzují odborníci, protože děti samotné o sobě nic nevědí, je však nutné je specializovat. Odborníci proto každému stanoví optimální způsob výchovy, optimální obor studia a optimální možnost jak se uplatnit ve společnosti. Existují kluby, které mají za úkol člověka stále vychovávat a po všech stránkách kultivovat. Cílem je harmonicky sladit život celé společnosti; lidí, kteří by se na sebe usmívali a pomáhali si.

¹⁵⁶ FREIOVÁ, Ludmila. *Datum narození nula*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1990. ISBN 80-7057-028-8. S. 147.

¹⁵⁷ Je ovšem nutné podotknout, že také v popisu Čech lze objevit dystopické prvky. Postupem příběhu Severik vlastně objevuje nedokonalosti obou světů.

¹⁵⁸ *Tamtéž*. S. 147.

Člověk má být jednoduše dokonalý a je do této podoby psychology tvarován, aby byla dokonalá celá společnost. Koordinovány jsou i vztahy mezi lidmi – ne každý může uzavřít manželství a mít děti. Existují i věkové kvóty, po jejichž překonání žena mít dítě nesmí.

Děti, u kterých je přes všechna předchozí opatření zjištěna nepříznivá genetická výbava, jsou krátce po narození odeslány do minulosti – do vhodné doby, kam by podle odborníků měly dobře zapadnout a adaptovat se. O tom, do jakého času bude dítě odesláno, rozhoduje sedmičlenný tým, složený z: lékaře, psychologa, historika, archeologa, rodičů a potencionálního speciálního učitele. Dříve se nedovolovalo, aby se geneticky vadné dítě vůbec narodilo, ale doba, ze které náš hrdina pochází, sama sebe označuje za humánní. Snaží se tedy každé dítě odeslat tam, kde mu bude nejlépe a kde se jeho specifické odchylky uplatní ve prospěch společnosti.

Přesto se občas stane, že někteří v dospělosti nechtějí být na Zemi užiteční a nenávidí místní řád. Ti se již neodesílají do minulosti, ale mohou být posláni do vyhnanství na Ostrov. Jedná se o umělou družici Země, která je vyhrazena všem, kteří se nedokážou do společnosti včlenit. Každý rok sem přichází komise, která odvede ty, co na Ostrov následovali své druhy, a už s nimi být nechtějí, nebo osoby, které se znovu chtějí polepšit a znovu pokusit o život na Zemi.

Román začíná chvílí, kdy se Severik Fren probouzí v nemocnici. Je shledán naprosto zdravý po fyzické stránce, psychický stav však není jednoduše stanovitelný – až na své jméno a bydliště si neznámý nepamatuje kdo je, ani co se mu snad stalo. Možná je zedníkem a šoférem, o vyučení však nemá žádné doklady.

O podivného pacienta se začne zabývat i Lidová stáž, konkrétně kapitán Vark, znepokojený podivným výsledkem analýzy potravin, které byly u pacienta objeveny a rozhodně nejsou vyrobeny z místních zdrojů, faktem, že dům, který udal jako své bydliště, již několik let neexistuje, a samotnou záhadnou existencí muže, který nebyl nikdy hlášen na žádném úřadě. Nemá také žádné příbuzné, jediným by snad mohl být je Matěj Fren z Domažlic, přes zřejmou příbuzenskou podobu se tito dva však vůbec neznají a jejich setkání je rozpačité – Matěj, který má strach z nežádoucí pozornosti policie Frena ze svého bytu vyhodí. Ostatně oprávněně, kapitán Vark totiž nechává Severika sledovat, protože ho podezřívá ze špionáže.

Výsledky jsou však nejednoznačné. Fren některé věci zná a bere za samozřejmé, umí například řídit auto, nebo používat kyslíkové bombičky, i když byly vynalezeny teprve krátce, nezná však běžné věci, jako je vařič, neví, že věci se musí kupovat v obchodě... Ostatními i sám sebou je považován trochu za blázna. Po nehodě v práci, kdy se uhodí do hlavy, navíc

začne vídat podivné obrazy, snad vzpomínky z minulosti. Fren postupně dochází k závěru, že do tohoto světa nepatří, že je mu cizí. Vždy, když se mu zdá, že vidí známou tvář, dotýčný ho nezná. Přesto se pokouší se do místního světa začlenit, protože se domnívá, že potkal ženu, kterou miluje: Emu. Dotýčná se však jmenuje Eva, a přestože se jí jeho chování zdá podivné, ti dva se vezmou a o rok později je již vidíme, jak se synem jedou na návštěvu k Eviným příbuzným.

Přestože tento rok byl klidný a Frena pomalu přestává sledovat psychiatr i Lidová stráž, Fren si v přívalu vzpomínek splete Evinu tetu s Emou a pokusí se jí svést – manželé se tedy rozcházejí a Severik se svými vzpomínkami znovu zabývá. Ty se ostatně rozšiřují, podstupuje i hypnózu a například si vzpomene, že je sterilizovaný, syn tedy ani nemohl být jeho. Potkává také další známé a přitom neznámé osoby - důležitý je jeho vychovatel Josef Kolinec, který ho však podobně jako Eva nikdy neviděl, a není vychovatelem, ale zedníkem. Vlivem všech nových vzpomínek a událostí dochází Severik, zároveň s kapitánem Varkem k neuvěřitelnému zjištění - nepochází z jiného státu, ale z jiné planety. Nakonec se ukáže, že planeta je stejná, ovšem století rozdílné:

Fren pochází z dokonalé budoucí společnosti zajištěné vědou. Statisticky tu všechno dokonale platí, a odchylky se odbourávají, aby vše platilo absolutně. Takovou odchylkou byl i Severik Fren. Jeho matka ho měla na samotném konci povolené doby, a i když byl předpoklad, že bude svým chování společnost narušovat, nebyl nakonec odeslán do minulosti, ale výchova byla umožněná. Od mala však byl neukázněné dítě, které odmítalo jakékoli vedení. Neplnil učební programy, které měl určené – místo nich studoval to, co ho zajímalo. Vždy raději dělal vše naopak: „Cítím, že mě kovou do podoby, kterou nechci. Poslouchám výklad o dějinách práva, potlačuji zájem, nešťastný, když mě chvílemi přemůže. Kdybyste mi nebyli určili studium práv, možná bych si je byl sám zvolil.“¹⁵⁹ Když si rodiče neví s výchovou rady, je Severik předán do výchovného střediska, do péče vychovateli Janu Kolinčovi, kterého si pak plete s jeho předkem Josefem. Ačkoli se Kolinec velmi snaží na svého chovance dobře působit, jeho nezodpovědný přístup se nijak nemění. Svoboda je pro Frena absolutní volností a odmítá vykonávat přidělené povolání. Při jedné ze slavností se seznámí s Emou, která na sebe vzala úkol ho převychovat: „Silné osobnosti urychlují vývoj jenom tehdy, jedná-li v souladu se základním společenským trendem. (...) Je jenom jeden

¹⁵⁹ FREIOVÁ, Ludmila. Datum narození nula. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1990. ISBN 80-7057-028-8. S. 178.

správný směr. K dokonalosti.¹⁶⁰ Fren však s Emou nesouhlasí, a dodává, že je příslušník menšiny a jako takový nemůže ustoupit. Vzpomíná také, že kdysi snad měly menšiny rovná práva s většinami a chce takového stavu dosáhnout.

Po nějaké době je jim povolen sňatek, ale zakázáno mít potomstvo. Ema však po dítěti vždycky toužila a Fren až později pochopí, čeho všeho se kvůli němu vzdala – bylo jasné, že jemu nikdy nebude mít potomky povoleno. V té době ho to však příliš netrápilo. Věnuje se naplno činnosti proti společnosti a zakládá klub (protože kluby nejsou sledované) podobně smýšlejících. Cílem první etapy boje je dostat poselství minority do celoplanetárního vysílání, ve kterém osloví všechny disharmoniky s tím, že všeobecná harmonizace ruku v ruce jdoucí s odmítáním jinak smýšlejících lidstvo ochuzuje: „(...) ale dokonalost, která vylučuje svobodu být i jen jednoho procenta populace, není dokonalost.“¹⁶¹

Jejich snaha je však víceméně marná. Pracně odvyílané hlášení je označeno jako vysílací omyl a Frena a jeho přívržence čekají nejdříve speciální kurzy, které je mají včlenit do společnosti. Někteří se poté k harmonizačním snahám přihlásí, nejpevnější jádro skupiny je však odmítá, doufají v další lhůtu na polepšení, nebo budou odesláni na Ostrov, ze kterého plánují vytvořit planetu svobody. Soud se však rozhodne u tak nebezpečných osob neponechávat nic náhodě a pokusně využít metodu používanou u novorozenců – odeslat je do minulosti, samozřejmě v rozpětí několika let, aby nemohli podvratně působit i zde. Fren se na vyhnanství dokonce těší, prochází různými adaptačními kurzy, je mu hypnopedicky naučena místní řeč, zablokována paměť a následně je odeslán.

Jak již je výše naznačeno, nic nebylo tak jednoduché. Fren není na novou dobu zdaleka tak dobře adaptovaný, navíc se mu po klinické smrti vrátí paměť. I zde začne hledat svůj cíl a bojovat o to, aby buď do minulosti nebyl vůbec odeslán, nebo aby se dalšímu odesílání lidí zabránilo, protože se nejedná o tak jednoznačně humánní rozhodnutí, jak se zprvu zdálo. Všechnu snahu vloží do odeslání vzkazů do budoucnosti; napíše dopisy, míní je zanechat u svého předka Matěje a nechat je tak do budoucnosti doputovat. Matěj je však vyděšen ze sledování Lidovou stráží a nakonec se rozhodne utéct. Fren ho v autě následuje a nešťastně dojde k nehodě, při které Matěj umírá. Z reality tak mizí i Severik, protože si zabil vlastního předka.

Tyto skutečnosti v budoucnosti objeví Frenův vychovatel Kolinec, který je upozorněn na mezeru na společném snímku, ze kterého je časovou opravou Severik vymazán. Opravy

¹⁶⁰ FREIOVÁ, Ludmila. Datum narození nula. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1990. ISBN 80-7057-028-8. S. 123.

¹⁶¹ *Tamtéž*. S. 181.

skutečnosti probíhají postupně, takže má ještě čas na fakt, že si Severik zabil předka, upozornit Ústav pro výzkum času, než na něho díky pokročilým opravám sám zapomene. Ukáže se, že Severik neměl ve 20. století trpět vůbec, ale s návratem paměti díky klinické smrti místní archeologové¹⁶² nepočítali, protože se jednalo o příliš nepravděpodobný prvek.

Jan Kolinec si uvědomí, že každé odeslání do minulosti mění řetězce příčinných souvislostí, nikdo však díky opravám nepozná jaké – tedy není jasné, co změny minulosti vlastně způsobují. Uvědomuje si také, že Severikovi nerozuměl, že nepochopil jeho myšlenku, že každý má právo na naplnění své osobní svobody uvnitř společnosti, do které se narodil. Jeho rozhodnutím převzít snahy, které Fren započal a začít za tuto myšlenku bojovat příběh končí.

¹⁶² Archeolog je na budoucí Zemi ten, který se zabývá minulými dobami a dohlíží na to, aby se jedinci odeslaní do minulosti dobře přizpůsobili, atp.

b. Technická matematická

ix. My

Pradávná legenda praví: „Ti dva v ráji dostali na vybranou: buď štěstí bez svobody – nebo svobodu bez štěstí. Ti ťulpasové si vybrali svobodu – a pochopitelně pak celé věky toužili po okovech.“¹⁶³

Děj románu tvoří deníkové záznamy čísla D-503. V jeho světě (mohla by jím být i Země) neexistují lidé, pouze čísla, která jsou součástí Jednotného státu, kde je štěstí založeno na Jednotné státní vědě – matematice; na systému vědecké etiky, tj. etiky založené na odčítání, sčítání, dělení a násobení. Všichni fungují jako dokonalé součásti jednoho stroje, jako MY. Stroje a Stroj ostatně řídí vše. Většina obyvatel, včetně D-503 na začátku příběhu, je s tímto stavem společnosti velice spokojená, jak dokazují každý rok na Den jednomyslnosti, kdy všichni hlasují pro vládu Dobroditele: „(...), který nás na rukou i nohou moudře spoutal blahodárnými sítěmi štěstí.“¹⁶⁴ Jak číslo D-503 spokojeně uvádí, svoboda je divošský stav nerozlučně spojený se zločinem, který jeho společnost dávno překonala a nyní se nachází v nejdokonalejší formě žití, tedy usedlé. Tohoto stavu se dosáhlo po Dvoustleté válce, již zmíněnou přesnou organizací a synchronizací všeho a všech.

Čísla žijí v dokonale a pravidelně uspořádaném městě obehnaném Zelenou stěnou. Jejich život je řízen Hodinovými deskami, které na minuty určují, jakou činnost mají kdy vykonávat (například i nespát v noci je zločin). Jedinou dosud nezorganizovanou, nebo chceme-li nevypočítanou, částí života jsou Hodiny soukromí, kdy se mohutný organismus MY na tři hodiny denně rozpadne na jednotlivé buňky. V tomto volném čase se čísla buď prochází, píší, nebo svlékají jednotné unifify¹⁶⁵ a milují se. Ovšem i sex je zorganizovaný pomocí Lex sexualis, zákonu, který říká, že každé číslo má právo na kterékoli jiné, jako na sexuální materiál. Organizace probíhá pomocí tzv. růžových lístků, které slouží k tomu, aby se čísla na sebe „mohla zapsat“ a navštěvovat se za tímto účelem. Jedině tehdy se také zatáhnou v průhledných skleněných bytech záclony.

Na dodržování přesného chování dohlíží Úřad Strážců, kteří se mezi čísla tajně pohybují. Existují i další úřady: Sexuální, Lékařský, Správní... všechny tvoří soustavu dohlížející na správný život čísel, jejichž jediným a tím cennějším právem je přijmout trest. A kdyby snad ani to nestačilo, vždy je tu Operační oddělení, s nejzkušenějšími lékaři ovládajícími Plynový zvon, který slouží k tomu, aby se nehodná čísla ke svým činům

¹⁶³ ZAMJATIN, Jevgenij Ivanovič. *My*. Vyd. 6., V EMG 1. Praha: Euromedia Group, 2006. ISBN 80-86938-62-X. S. 49.

¹⁶⁴ *Tamtéž*. S. 111.

¹⁶⁵ Tzn. uniformy.

přiznala. Je možné dělat také nejrůznější zákroky, které napomáhají bezchybnému chodu stroje, například odstraňovat číslům z mozku fantazii.

Čas od času se však i přes všechnu kontrolu a prevenci na náměstí Krychle musí konat Den spravedlnosti, který nastává, když nějaké číslo poruší chod vznešeného státního Stroje, tedy když se stane něco nepředvídatelného. A předem nevypočitatelné věci nejsou samozřejmě akceptovatelné, a takové číslo je rukou Čísla Čísel, neboli Dobroditele zničeno, protože: „Ideální stav (to je jasné) je tam, kde se už nic neděje, ale u nás...“¹⁶⁶ S povzdychem, že k ideálnímu stavu života ještě několik stupínek schází, dodává D-503 ve svých záznamech.

Tyto mají být spolu s texty dalších čísel, opěvujících Jednotný stát uloženy na *Integrál*, vesmírnou loď, jejíž stavbu D-503 řídí a která má přinést obyvatelům jiných planet moudrost matematicky neomylného štěstí. Pokud by se snad vzpírali, je dle D-503 povinností Jednotného státu toto štěstí jim vnutit. K takové situaci však v ději příběhu nedojde; zatím sledujeme čísla na Pochodu Jednotného státu ulicemi města. Na jeho správný průběh a na to, aby se nikdo nezastavil, ani nevybočil z řad, dohlíží Strážci s elektrickými karabáči. D-503 je doprovázen O-90, se kterou je spojen růžovými lístečky. Během pochodu je však osloven další součástí čtyřstupu – ženským číslem I-330. To ho téměř okamžitě zaujme. D-503 je především matematikem, tak nazve nepopsatelné něco, co ho na tomto čísle zneklidňuje faktorem x . Setkání je nicméně krátké, k dalšímu však dojde zanedlouho na předepsaném kurzu v posluchárně sto dvanáct, kde I-330 sedá za podivnou prastarou černou bednu, dříve nazývanou klavírem, a hraje ukázkou čehosi: „(...)divošského, křečovitého, překotného jako celý jejich tehdejší život, ani stopy po rozumném zmechanizování.“¹⁶⁷ Ta vzbudí smích, a naštěstí je hned vzápětí konfrontována se současnou hudbou, která je vyjádřením přesné matematické zákonitosti, protože matematika je příčinou a hudba následkem.

I když D-503 odchází spolu ostatními čísly z demonstrace božské síly logiky zcela spokojen, v jeho dalších deníkových zápiscích se objevuje jakési znepokojení, které způsobilo neřešitelné x čísla I-330. Ta mu ostatně zavolala a pozvala ho na návštěvu do Starověkého domu, který je ukázkou toho, jak lidé žili dříve. Přestože a snad právě proto, že I-330 D-503 odpuzuje a skoro děsí, se schůzkou souhlasí. Na místě minou stařenku, která dům obývá, a vejdou dovnitř. D-503 zřejmý chaos v uspořádání místností rozčiluje a stejně tak ho vyvádí z míry I-330, která porušuje rovnost všech originalitou – obléká si starověké roucho a svádí D-503 aby tu s ní zůstal déle, než je dovoleno. D-503 však odmítá a odchází na předepsaný

¹⁶⁶ ZAMJATIN, Jevgenij Ivanovič. *My*. Vyd. 6., V EMG 1. Praha: Euromedia Group, 2006. ISBN 80-86938-62-X. S. 21.

¹⁶⁷ *Tamtéž*. S. 15.

kurz umění a věd. Příhoda ho však dále zneklidňuje, rozmýšlí se, zda má jít chování I-330 nahlásit na Úřad Strážců. V noci se mu také zdá sen, což je znepokojující snad ještě více, protože sny ohlašují těžkou psychickou poruchu. D-503 připadá, jako by v chronometricky seřízeném mozku měl cizí tělísko, které ho dráždí. Následně je mu kontrolorkou U předán dopis, ve kterém je mu úředně oznámeno, že se na něj I-330 přihlásilo a má se k ní tedy v určitý čas dostavit.

Učiní to, protože musí. Opakuje se zde víceméně situace ze Starověkého domu: I-330 si obléká svádivé starověké roucho, krom toho však i kouří a nabízí mu likér. Oboje je překročením mezí, otravování se nikotinem a alkoholem není Jednotným státem dovoleno a následuje za to trest – zlikvidovat několik jedinců je totiž rozumnější, než dovolit všem, aby se zdegenerovali a hubili. D-503 tak reaguje znechucením – na to ho I-330 s alkoholem na rtech políbí. V té chvíli si D-503 uvědomí, že má dvě já, a to druhé, které se právě vynořilo, touží jen a jen po I-330.

Neustálá touha po její přítomnosti ovlivňuje jeho jednání na dalších stránkách příběhu. D-503 navštíví Lékařský úřad, kde je mu sděleno, že se stal součástí jakési epidemie, která Jednotný stát zachvacuje - udělala se mu duše. Což není vyléčitelné. Protože je však Hlavním konstruktérem Integrálu, a jeden z lékařů, který je zapsán na I-330 na tuto zkušenost upozorní, není D-503 naložen do lihu jako zajímavý případ, ani mu není vyoperována fantazie. Tak je však dále drážděný I-330, která mu ovšem po většinu času uniká. Navíc od něho odchází O-90, která ho má ráda a ví, že její cit není opětováný. Vrací se jen nakrátko, protože od něj chce dítě, přestože nesplňuje (o deset centimetrů) Mateřskou normu. D-503 váhá, ale protože je díky nově získané duši zmaten, stane se to, co O-90 chce.

Duše trýzní D-503 i nadále a stejně tak je zmatený dalším vývinem situace. Historicky poprvé za existenci Jednotného státu není vláda Dobroditele na Den jednomyslnosti jednomyslně odhlasována. Následuje zmatek, je pravděpodobné, že zítřek vše promění, stane se ale pouze to, že Státní listy přinesou zprávu o tom, že v příštích dnech bude vydán nový důležitý dokument. Na ulicích se také objevují lístky s nápisem MEFI. D-503 zjišťuje, že tak se nazývá skupina, jejíž členkou je i I-330. Tato skupina je složená z čísel a lidí, žijících za Zelenou stěnou, kteří zde zůstali po Dvoustleté válce. Cílem skupiny je strhnout Zelenou stěnu a zabránit tomu, aby *Integrál* omezující stěny rozšířil do dalších světů. Toho chtějí dosáhnout tak, že se lodi zmocní. Tomu má napomoci D-503, který je již rozhodnut následovat I-330 kamkoli a proto souhlasí. Setkává se znovu i s O-90, která skutečně otěhotněla a je velice šťastná, i přes vědomí trestu, který ji nevyhnutelně čeká. D-503 jí přislíbí ochranu; má odletět spolu s ostatními na *Integrálu* při jeho zkušebním letu. To se však

nezdaří – celá akce je zrazena Strážcům U, onou úřednicí, která se měla v úmyslu na D-503 také zapsat, protože k němu cosi cítí. D-503 ji za to chce zabít, protože I-330 ze zrady viní jeho, je však odvolán přímo k Dobroditeli. Ten se podivuje nad jeho zradou:

„Uvědomte si, že v ráji už nikdo nemá tužby, necítí soucit ani lásku, tam jsou všichni blažení, s vyoperovanou fantazií (jen proto jsou blažení) – andělé, sluhové boží... A v okamžiku, kdy už jsme dostihli ten sen, když jsme ho takhle uchopili (Jeho ruka se sevřela – kdyby v ní držel kámen, vytryskla by z něho voda), když už zbývalo jen stáhnout a vyvrhnout kořist a rozdělit si ji na kusy – právě v tom okamžiku vy – vy...“¹⁶⁸

Dobroditel také vysvětluje svůj přístup k číslům – pravou, algebraickou lásku, která je ovšem k lidstvu nutně nelidská a nutným příznakem pravdy je její krutost. Následně vyčítá D-503 naivitu, ptá se ho, zda jej napadlo, jestli ho *oni* nepotřebovali pouze jako Hlavního konstruktéra *Integrálu*. D-503 dochází, že ho I-330 zřejmě pouze zneužila a poprvé ve svém životě zatouží nebýt číslem, molekulou Státu, ani Hlavním konstruktérem – chce být někde zakořeněný; touží po matce. Tohoto trápení je však zakrátko zbaven – Velká operace je předepsána všem. D-503 je operován v poslušárně sto dvanáct, která mu připadá povědomá. Nazítří přichází k Dobroditeli a poví mu vše, co ví o nepřátelích štěstí. I-330 je předvedena a vyslýchána pomocí Zvonu. D-503 se to však zdá krásné, protože všechen cit spolu s fantazií ztratil. Vzpoury čísel v západních čtvrtích však pokračují, D-503 je ale přesvědčen o vítězství Dobroditele. Rozum totiž zvítězit musí.

x. Utopie, nejlepší verze

„Povídám si: vždyť my jsme vlastně vyhráli odvěký boj proti dobru. Dobra, zvaného štěstí celku, proti dobru, zvanému svoboda jednotlivce. Vyhráli jsme to na celé čáře, že?“¹⁶⁹

Fabulační linie je podobně jako u díla Ludmily Freiové vystavěna na postupném odhalování románové skutečnosti hrdinou, nebo chceme-li v tomto případě hrdiny, příběhu: outsiderem, neúspěšným pojišťovacím agentem Viktorem Kaminským a jeho supermanským alter-egem Martinem Lardenem.¹⁷⁰

¹⁶⁸ ZAMJATIN, Jevgenij Ivanovič. *My*. Vyd. 6., V EMG 1. Praha: Euromedia Group, 2006. ISBN 80-86938-62-X. S. 165.

¹⁶⁹ KMÍNEK, Ivan. *Utopie, nejlepší verze: zábavné panoptikum tematicky zaměřené na odvěký boj dobra proti dobru*. Vyd. 2., (V Tritonu 1.). Praha: Triton, 2006. ISBN 80-7254-687-2. S. 227.

¹⁷⁰ Srov. HRTÁNEK, Petr. *Negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století: pokus o znakovou identifikaci žánru*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2004. ISBN 80-7042-645-4. S. 83.

Ti dva žijí na Zemi budoucnosti, ve světě ohraničeném Braneckerovou sférou, která ho od okolí neproniknutelně odděluje. Sféra ochránila jedno jediné město, které tak přežilo blíže nespecifikované Ohně, které zbytek Země zničily. V roce 2130 se Vědeckotechnická rada usnesla na tom, že vytvoří pro zbylé lidi Nejlepší z možných světů. Vychází přitom z Benthamova principu: „Co nejvíc štěstí pro co největší množství lidí.“¹⁷¹ Autoři Projektu BENTHAM naznali, že všechny dřívější snahy o vytvoření Utopie selhaly na tzv. lidském faktoru, proto se Nejlepší z možných světů rozhodli realizovat výhradně s použitím nového, všestranně spolehlivého člověka. Přirozenou cestou, výchovou, není možné k takovému člověku dojít, proto jsou lidé v kojeneckém věku (pod záminkou vyšetření kyčlí) mentálně programováni komplexním lidským programovacím jazykem HUMAN BASIC. Software, životní programy jednotlivců - tj. jejich názory, smysl života, atp. - jsou plánovány a realizovány podle Centrálního harmonogramu. Existují rámcové normy toho, jakým způsobem má nový člověk vypadat, čímž jsou odstraněny takové jevy, jako: diskriminace, konflikty jedince se společností a sociální nespravedlnost, ale i vnitřní konflikty; deprese, závist, agresivita... Původně měla být světová veřejnost s projektem seznámena, nakonec ale bylo rozhodnuto o utajení: „(...) neboť každý z nich se venkoncem domnívá, že má právo být vnitřně svobodný.“¹⁷² S programem jsou tedy obeznámeni pouze jeho pracovníci, kteří sídlí v jeho centru v podzemí.

Díky mentálnímu programování došlo ke třetí průmyslové revoluci – návratu od strojové velkovýroby k manufakturám a moderním dílnám, protože i méně tvůrčí práce, jako například popelář, nebo počíšťovač, vykonávají lidé, kteří v nich zásluhou kvalitního softwaru nalézají seberealizaci a smysl života. Díky použití SIMDOMu navíc mají plně programovaní jedinci iluzi toho, že vládnou vlastním úsudkem. Soubor etických pravidel chování se nazývá NÁHRADNÍ DOBRO, nebo také Asimovovo: „Je základním nástrojem práce programátora a bezpečnou zárukou všeobecné stability.“¹⁷³ Vzniklo, jak název napovídá, aplikací Asimovových zákonů robotiky na lidský software.

Programováni jsou však i pracovníci Projektu. U nich se používá SYNDOM, což je náhradní svoboda myšlení neboli souhrnné označení záměrných odchylek od názorového standardu, které jsou nutné k tomu, aby pracovníci byli duševně pružnější, než plně programovaná populace. Existují stupnice, podle kterých se volnost „(...) v statistické

¹⁷¹ KMÍNEK, Ivan. Utopie, nejlepší verze: zábavné panoptikum tematicky zaměřené na odvěký boj dobra proti dobru. Vyd. 2., (V Tritonu 1.). Praha: Triton, 2006. ISBN 80-7254-687-2. S. 26.

¹⁷² *Tamtéž.* S. 69.

¹⁷³ *Tamtéž.* S. 110.

termodynamice myšlení (...)“¹⁷⁴ měří. V případě chyb v softwaru (například nemožnost dosáhnout životního cíle), kdy je potřeba jeho rekonstrukce a přeprogramování však musí dotyčný podepsat souhlas. To se ovšem týká pouze uvědomělých pracovníků Projektu a pojišťovny Universum, která jej zaštiťuje. V plně programované společnosti jsou dodatečné softwarové zákroky vysílány každý večer pomocí Centrálního sychropulzu, který vychází z holozorů¹⁷⁵ při sledování seriálu „Jak se máte, Braunovi?“ jež celá společnost sleduje, aniž by přesně věděla, proč vlastně.

V době našich hrdinů je již Projekt podle Daren-Volfova teorému natolik pevný, že může k existenci připustit i osoby s nestandardní psychikou, které, jak odborníci soudí, obohatí celkový duševní poklad civilizace. Nebezpečí je přitom nulové, protože nestability už nehrozí. Vyvíjí se tedy nové programovací jazyky HUMAN PACAL a HUMAN NONCONFORM, které mají vnést do idylické společnosti osvěžení.

Důležitější úkol však představuje dokonalou Utopii rozšířit. K tomu má sloužit první vesmírná loď, symbolicky nazvaná Vítěz, která má najít novou Zemi. Na její palubě má být tomu úkolu dokonale geneticky a mentálně přizpůsobená osoba – Martin Larden.

Na prvních stránkách knihy Larden ovšem netuší, že jeho život je programován tak, aby byl prakticky způsobilý stát se prvním kosmonautem, o svém bližším určeném vyšším poslání je však přesvědčený. Sledujeme, jak zachrání Kaminského od sebevraždy a následující rozhovor už ledacos odkrývá – Viktor je první nešťastný člověk, kterého v životě potkal, což Martin považuje za další doklad toho, že svět, ve kterém žije je falešný a jaksi „schematický.“ Viktor příliš přesvědčený není, a považuje Martina částečně za blázna, protože však nemá jiné přátele, složí s ním přísahu zavazující k tomu, že zjistí, kdo jsou a odkud přichází. Martina na pátrání navedla kniha, ve které je zmínka o jakémsi projektu BENTHAM, a kterou náhodou před lety našel v Propasti výkřiků, která se nachází za městem. Podniknou sem výpravu, a protože se jedná o jeden ze vstupů do pracoviště Projektu, dostávají se větrací šachtou dovnitř a dříve nevěřící Viktor žasne. Omylem se pak z podzemí zase dostanou.

Viktor se při večerním hlídání u vstupu do podzemí opije a následně zraní. Probouzí se v nemocnici a potkává zde Olgu, do které se zamiluje. Ukáže se ale, že se jedná o pracovníci projektu, která na něho byla nasazená, protože jeho životní program vykazoval známky rozpadu a bylo třeba jej s jeho souhlasem přeprogramovat. Viktor to ale i přes svou lásku

¹⁷⁴ KMÍNEK, Ivan. Utopie, nejlepší verze: zábavné panoptikum tematicky zaměřené na odvěký boj dobra proti dobru. Vyd. 2., (V Tritonu 1.). Praha: Triton, 2006. ISBN 80-7254-687-2. S. 110.

¹⁷⁵ Tj. něco jako televizor.

odmítá, zvláště když po dalším setkání s Martinem zjistí, že jeho přítel byl rovněž upraven a ze supermana se stal pěstitelem hub, který o tom, že jeho život není skutečný, nechce ani slyšet. Viktor je rozhodnut zaujmout místo svého přítele a přijít všemu na kloub. Dostává se do Institutu pro vývoj člověka, který je maskovaný jako ústav pro zdraví lidu. Omylem je považován za inspekci, takže je vedením provázen po celém ústavu, kde se provádí experimentální lidské projekce, tedy sleduje se chování různě naprogramovaných lidí a případně se rozhoduje o zavedení nových programových změn. Dle slov doktora Herleho jsou místní chovanci v co nejdůstojnějším prostředí – mají vlastní garsoniéry se sociálním zařízením...

Olga se mezitím nechá „kluky z operačního“ přeprogramovat tak, aby Viktora milovala, když však ji i vyplnění formuláře nadále odmítá, nechá si opět změnit program tak, aby byla zamilovaná do Martina. Viktor je znechucen, pojme dokonce myšlenku oba zabít, když je slyší, jak se milují, ale jednoho dne přichází Olga do pokoje i k němu. Nabídne se mu za podepsání formuláře o změně softwaru a Viktor po ní touží tak, že podepíše. Na přeprogramování se ale nedostaví, chce totiž Projekt prozradit ostatním lidem. Ti mu však nevěří, tak se přidává se k takzvaným Andělům nicoty, kteří pod heslem „Existenci zmar!“ vyjíždějí do ulic a všechno ničí. Chce je navést do centra projektu, vstup, který předtím s Martinem objevili, ale už neexistuje. Andělé se po tomto zjištění obracejí proti němu a chtějí ho zabít, v tom se ovšem objevují pracovníci Pojišťovny a zachraňují ho.

Ve druhé části knihy se ukazuje, že Viktor je synem vedoucího Projektu, a protože je předurčen k zaujetí jeho místa, byl celý život speciálně programován a odpojen od Centrálního harmonogramu, takže smysl svého života nemohl naplnit. Nyní mu však je dobře, k Harmonogramu je přifázován, jsou mu doplněny potřebné znalosti a užívá si života v centru dění. Ukáže se, že Andělé nicoty byli lidé, kteří díky programové chybě odmítali sledovat „Jak se máte Braunovi?“ takže nebyli s ostatními sesynchronizováni. Když to pracovníci Projektu zjistili, rozhodli se je využít pro systém Histeps. Jednalo se o vytvoření simulovaného dějinného vývoje, protože část vedení Pojišťovny se usnesla, že pokud Plně programovaná populace žije v dokonalé Utopii, nesmí být ochuzena o pocit, že má historii a bojuje za „lepší příští.“ Andělé tak měli svými způsoby vzbuzovat pohoršení a nakonec v inscenovaném střetu bojovat proti pracovníkům Projektu, kteří samozřejmě měli zvítězit. Viktor to však nechtěně překazil svým jednáním, takže byl ustanoven nový komplexní historický program, který ve zkratce řečeno, bude spočívat v tom, že se prostřednictvím synchropulzu a vypuštěním nestandardně programovaných jedinců mezi většinovou populací vzbudí neklid a existenční nejistota. Ve druhé fázi sestoupí mezi lidi prorok: „jehož jméno

bude Agent, vymýtí z jejich duší malověrnost a ohlásí zjevení nesmrtelné Pojišťovny na Zemi!¹⁷⁶ O porušení inkognita projektu ale nepůjde, spíše o jeho zbožštění. Projekt je ale sabotován jedním z jeho autorů, doktorem Herlem, kterého jsme již poznali dříve. Viktor se jakožto nový prezident Pojišťovny rozhodne takovým věcem předejít, spolu se správní radou zruší Institut pro vývoj člověka i systém náhradní historie. Zavádí také nové, jednotné normy všech složek lidského softwaru.

Mezitím Martin Larden na lodi Vítěz dosáhne planety, kterou má pro obyvatele Země učinit obyvatelnou. Ukáže se ale, že planeta, již obydlená je. Jeho loď navíc nenese náklad zrna, které měl pro příští obyvatele vypěstovat, ale zbraní. Martin se vzpírá tomu obyvatele planety zničit, ale zbraně se aktivují automaticky. Viktor o těchto rozhodnutích také nevěděl, přítomní členové správní rady na nich ale trvají: „Zničte to ubohé, živořící svinstvo! Cožpak se nám může rovnat? Jako Utopie, jako civilizace mající na své straně pravdu a pořádek máme přece určitá práva! Prapor své myšlenky nyní rozvineme po celém Kosmu!“¹⁷⁷ Viktorovi se v tu chvíli porouchá bionanočip a rozeznává dobro od zla; nazná, že zlo pochází ze smrtelně nebezpečné představy, že vytvořili Nejlepší z Možných Světů. Poradí Martinovi, ať zmáčkne tlačítko, které celou loď zničí. Sám je pak omráčen úderem do hlavy.

V poslední kapitole sledujeme Viktora mezi pomocnými dělníky na stavbě. Je zde docela spokojený, jenom občas mu „přeskočí v hlavě“ a napadne ho, že životy všech někdo řídí.

¹⁷⁶ KMÍNEK, Ivan. Utopie, nejlepší verze: zábavné panoptikum tematicky zaměřené na odvěký boj dobra proti dobru. Vyd. 2., (V Tritonu 1.). Praha: Triton, 2006. ISBN 80-7254-687-2. S. 239.

¹⁷⁷ *Tamtéž.* S. 266.

c. Epistemologická založená na teroru

xi. 1984

„My však uděláme mozek dokonalým, ještě než ho vystřelíme. Příkázání starého despotismu znělo: Nebudeš. Příkázání totalitarismu zní Budeš. Naše příkázání je: Jsi! Ti, které sem přivedeme, proti nám nikdy nevystoupí. Každý je očištěn.“¹⁷⁸

Jak název knihy napovídá, ocitáme se na Zemi, v roce 1984. Svět je rozdělen mezi tři velké státy – Oceánii, Eurasii a Eastasii. V těchto mezi sebou oficiálně stále válčících tzv. superstátech vládnu tři navzájem si podobné ideologie – Angsoc, Neobolševismus a Uctívání smrti. Protože hlavní hrdina příběhu Winston Smith žije v Oceánii, podrobně je čtenář seznámen pouze s Angsocem, anglickým socialismem, a mocenskými mechanismy v Oceánii.

Již několik desetiletí, oficiálně však od vždycky, zde vládne Strana, personifikovaná postavou Velkého bratra, který údajně byl převratným reformátorem a vynálezcem, a dnes na občany shlíží z obrazů rozmístěných po celém městě. Hesla Strany jsou tato: VÁLKA JE MÍR, SVOBODA JE OTROCTVÍ, NEVĚDOMOST JE SÍLA. Dále se dodržuje heslo následující: „Kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.“¹⁷⁹ Zmíněná zásada je velice důsledně dodržována; minulost se oficiálně mění tak, aby s přítomností a ideologií korespondovala. Přepisují se tak vydání novin, knihy, projevy...

Strana má vlastní řeč, která tuto práci usnadňuje – newspeak. Až bude tento nový jazyk dokonalý, bude dle slov jednoho z jeho mnoha tvůrců Revoluce dovršená, protože se změní celé myšlenkové klima společnosti, a to tak, že vlastně žádné myšlení nebude, neboť: „Být pravověrný znamená nemyslet – nemít potřebu myslet. Pravověrnost je nevědomí.“¹⁸⁰ Velká sekce Ministerstva pravdy tak pracuje na jeho stálém zdokonalování a vydávání nových a nových slovníků. Newspeak je prvním jazykem na světě, ve kterém je počet slov redukován, namísto, aby se slovní zásoba stále rozšiřovala. Postupně se počítá s tím, že některé pojmy, jako například svoboda, úplně zmizí.

Obyvatelé se dělí na členy Vnitřní a Vnější strany, rozlišené barevnou kombinézou. Členové Vnější strany dostávají všechny věci na přiděl, zatímco je zřejmé, že Vnitřní strana má dostupné lepší potraviny i mnohem větší volnost, moc, i vyšší životní úroveň. Posledním článkem ve společenské hierarchii jsou proléti, jež jsou masou, tvořící většinu obyvatelstva. Podobně jako zvířata, ke kterým jsou přirovnáváni, si jejich režim příliš nevšímá, lze říci, že jsou

¹⁷⁸ ORWELL, George. 1984. 1. vyd. v nakl. Levné knihy KMa. Praha: KMa, 2000. ISBN 80-7309-002-3. S. 147.

¹⁷⁹ *Tamtéž.* S. 24.

¹⁸⁰ *Tamtéž.* S. 35.

brání pouze jako spotřebitelé některého druhu zboží. Vlastní pozornost elit je zaměřena zejména na členy Vnější strany. Jejich den je z větší části zorganizován, jsou hlídáni všudypřítomnými obrazovkami a mikrofony, a na všeobecnou kázeň dohlíží obávaná Ideopolicie.

Ideopolicie je součástí mocenského aparátu složeného z několika ministerstev s paradoxními názvy poplatnými zásadám Angsocu: již zmíněné Ministerstvo pravdy spravující umění, školu, informace, a zábavu. Ministerstvo hojnosti, informující o stálém zvyšování výroby a všeobecném dostatku, Ministerstvo míru, starající se o válečné záležitosti a konečně obávané Ministerstvo lásky, které má na starosti právo a pořádek. Oficiálně sice není nic zákonem zakázáno; každý občan však pečlivě kontroluje sám sebe a všechny své projevy tak, aby odpovídaly požadovanému chování, protože je téměř neustále sledován nejen již zmíněnými obrazovkami, ale také ostatními členy strany. Jako amatérští donašeči fungují často i malé děti a není výjimkou, že dojde k tomu, že děti od útlého věku vedené v různých organizacích k lásce a poslušnosti k Velkému bratrovi, udají vlastní příbuzné nebo rodiče. Člověk obviněný z ideozločinu je vaporizován. Jednoduše zmizí. Někteří jsou umístěni do pracovních táborů, mnozí zastřeleni, a není vyloučené, že někteří spáchají sebevraždu; raději, než aby se dostali do spárů Ideopolicie. Každý člen Vnitřní strany tak raději dodržuje zásady Angsocu. Kromě již zmíněné měnitelnosti minulosti mezi ně patří doublethink a thoughtcrime.

Doublethink, znamená podvojně myšlení. Jedná se o ovládnutí skutečnosti Stranou. Všechno, co je pravda teď, je dle této zásady pravdou odjakživa a navždy. Lidé tak stále pracují se svou vlastní pamětí, která se stává nejistou, protože oficiální informace jsou stále měněny a žádné jiné neexistují. Doublethink znamená udržovat současně dva názory, které se vzájemně vylučují a pronášet lži, i když si člověk uvědomuje pravdu. Lidé si tak vědomě přinášejí nevědomost, aby byli ideologii stále poplatní.

Thoughtcrime je zločin závadného myšlení. Vychází se z předpokladu, že člověk věčně nemůže skrývat své pravé myšlenky, které jsou díky doublethinku současně zakrývané, i prozrazované a v každém případě složitě pomotané. Jednoho dne vyplynou na povrch. I pro to existuje v newspeaku slovo – facecrime; občané se musí vždy náležitě tvářit, například radostně, když se oznamuje vítězství.

Strana ovlivňuje i mezilidské vztahy. Člověk již nemá přátele, ale soudruhy a soudružky. Pečlivě se předchází tomu, aby mezi pohlavími vznikaly vztahy, které by nemohla Strana kontrolovat. Každé manželství musí být schváleno komisí, která jej nepovolí, jakmile nabude dojmu, že se žadatelé mezi sebou přitahují, protože erotika je nepřitelem

a jediným uznávaným účelem manželství je počít děti, které by režimu sloužily. Mezi občany existují i dobrovolné organizace, které obhajují naprostý celibát, například Antisexuální liga.

Příběh Winstona Smitha začíná ve chvíli, kdy si rozhodne psát deník. Ideozločinem je již to, že si zakoupil na černém trhu mezi proléty sešit. Winston vlastně neví, co psát, ani proč a komu, ale přesto píše. Obrazovka v jeho bytě je umístěna tak, že na jedno místo nevidí, čehož Winston využívá. Jak zápisky postupují, uvědomuje si, že Velkého bratra nenávidí a snaží se vzpomenout si na to, jaký byl život před Revolucí. Není to však jednoduché; Winston navíc pracuje na Ministerstvu pravdy, kde předělává stará čísla novin v souladu s novými nařízeními, takže ví, že pravdu není vlastně vůbec možné zjistit. Přesto o všem přemýšlí a dává si pozor na své projevy i projevy ostatních.

Jednoho dne své pravé myšlenky omylem projeví při Dvou minutách nenávisti. Ty jsou každodenním rituálem, při kterém jsou na obrazovkách pranýřováni nepřátelé Oceánie a Strany, v čele s Emanuelem Goldsteinem, který byl kdysi stranickým vůdcem, poté se však proti ní obrátil. Neví se, zda ještě žije, údajně však založil Bratrstvo, které proti Straně bojuje, o tom však uvědomělý občan Oceánie nemluví. Straníci při Dvou minutách nenávisti nechávají naplno vytrysknout své emoce, nejdříve znechucení nad nepřáteli Strany a poté lásku k Velkému bratrovi. Winston se snaží jít s davem, v jednu chvíli však na zlomek sekundy zahlédne výraz O'Briena, charismatického muže z Vnitřní strany. Winstonovi se zdá, že O'Brien také ve skutečnosti Velkého bratra nenávidí a pocítí jakési spiklenectví.

Naopak je tomu s tmavovlasou dívkou, pracující v Oddělení literatury. Winston má dojem, že ho sleduje, a nenávidí ji, protože má podezření, že je špiclem, který se ho snaží přistihnout při něčem nepatřičném. Při jednom z letmých setkání na chodbě mu však dívka předá vzkaz, kde je napsáno: Miluji tě. Následně se tajně schází za městem. Ukazuje se, že Julie nošením červené šerpy Antisexuální ligy a nadšením pro stranické aktivity kamufluje svou pravou odbojnou povahu. S Winstonem jsou tedy na podobné vlně. Schůzky se opakují, i když je těžké sladit časy obou a utajit je. Setkávají se však dál, i když vědí, že jednoho dne budou odhaleni Ideopolicí a zabiti. Winston pronajímá byt v prolétské čtvrti, u muže, v jehož krámku kdysi zakoupil sešit na svůj deník. Tráví zde spolu všechn čas, který můžou, a protože zde není žádná obrazovka, mají iluzi soukromí a domova.

Za nějaký čas předává Winstonovi vzkaz také O'Brien. Dává mu svou adresu. Wiston si myslí, že by snad mohl být členem Bratrstva, který ho kontaktoval. Přichází tak k němu i s Julií. Ukáže se, že je to pravda; O'Brien se s nimi domlouvá na podvratné činnosti a předání tajné knihy, kterou sepsal vůdce Bratrstva Goldstein.

Za nějaký čas knihu dostávají a čtou ve svém tajném domově. Jsou však odhaleni Ideopolicií – vyjde najevo, že majitel krámků je její člen, stejně tak, jako O'Brien, který Winstona sledoval už 7 let. Milenci jsou rozděleni a předvedeni na Ministerstvo lásky.

Winston je zde mučen všemožnými způsoby, včetně hladu, bití, elektrošoků, nedostatku spánku, a všemožného ponižování. Je donekonečna vyslýchán a nucen opakovaně přiznávat věci, které neudělal a konspirace lidí, které nikdy neviděl. Neví, jak dlouho to trvá, ani proč vlastně. Někdy ho mučí samotný O'Brien. Vysvětluje mu, že ho stejně jednou zastřelí, ale předtím musí být vyléčen, protože je pomatený a má špatnou paměť. Stranu nezajímají jeho přečiny, ale myšlenky, které je nutné změnit. Je nutné, aby se vůli režimu podrobil, ale dobrovolně a rád. Dle zásad doublethinku ho nutí říkat věci, o kterých ví, že nejsou pravda tak dlouho, až se pravdou stanou. Učí ho, že Strana usiluje výhradně o moc, pouze o čistou moc. Tomu je podřízeno všechno její jednání. Strana je všemocná a neomylná a, on, Winston to musí pochopit. Vyjeví mu, že domnělou Goldsteinovu knihu psali příslušníci Strany, protože Strana potřebuje tvář nepřítele, po které může šlapat. Nakonec ho zlomí úplně – donutí ho bát se tak strašně, že začne volat po tom, aby hrozící mučení udělali na místo jemu Julii, čímž zradí svou lásku a tím také sám sebe, takže je v jeho nitru něco zabito už navždy.

Následně ho propustí a prakticky už není ani sledován, ani nucen cokoli dělat. Tráví své dny popíjením ginu. Je pouhou skořápkou svého dřívějšího já a uvědomuje si jedině: miluje Velkého bratra.

xii. Maso

„Tady jsou náhle lidé, kteří se mnou jednají, jako bych se nikdy ničím neprovinil, kteří se mnou hovoří zcela otevřeně a nahlas, kteří plýtvají palivem, nejedí maso, smějí se! Jak podivné!“¹⁸¹

Román Martina Harníčka se odehrává v bezejmenném městě a jeho „hrdinou“ je bezejmenný muž. Ostatně žádný z lidí obývajících město jméno nemá. Nedožíváme se ani náznak toho, kdo městu vládne a jak se do současného stavu místní společnost dostala. Ta je rozdělená v podstatě pouze na obyčejné lidi, a červeně oděné řezníky a policii, která všechny neustále kontroluje. Dále je naznačena existence úřadu, který vydává lístky na maso a přiděluje lidi po skupinách do bytů; jakási forma byrokratického aparátu tedy je přítomna. Kromě řezníků, policie a povalečů, osob, co policii a řezníkům pomáhají, zde existuje jediná

¹⁸¹ HARNÍČEK, Martin. *Maso*. Vyd. 3., v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1999. ISBN 80-86013-82-0. S. 95.

další forma sociální stratifikace; jsou lidé, kteří mají více poukázek na maso (jsou tedy zámožnější a mohou si například dovolit sluhy a strážce) a těch, co jich mají méně. Jakým způsobem však lidé k většímu množství poukázek přicházejí, není zpočátku jasné.

Jak název díla napovídá, jde lidem ve městě o jedno – o maso. Je jejich jediným zdrojem obživy a všechn život je podřízen tomu, si obživu za poukázky vydávané úřadem nakoupit na tržnici. Pokud dotyčný poukázky nemá, zpravidla proto, že přišel o stálé bydliště, jako náš hlavní hrdina na počátku knihy, do tržnice nemůže vstoupit, protože pokud by se tato skutečnost při kontrole prokázala, byl by okamžitě poražen a předán na pulty první tržnice, kam čerstvé maso přichází. Méně kvalitní maso je v tržnici druhé a ve třetí (chudinské) je již na hranici požitelnosti. Pokud se maso nezkaží samo, je shromážděno řezníky několik dnů ve skladišti: „(...) jakoby ti, kdo nakupují ve třetí třídě, neměli právo těšit se alespoň zdáním čerstvosti své potravy.“¹⁸²

Kromě trestání lidí bez poukázek, je důvodů k okamžité porážce více: na ulicích platí naprostý zákaz shromažďování a komunikace s ostatními lidmi, nesplnění rozkazů policie, jejich oslovení a sledování při činnosti a vyměšování na tržnici. Všude jinde je ovšem dovoleno a náš hrdina se domnívá, že pokud lidé nejsou poraženi, spousta jich umírá z chorob, které pramení z výkalů rozetých po celém městě. Lze říci, že jeho obyvatelé vlastně mezi časem, který zbývá mezi vyzvedáváním poukázek a jejich výměnou za maso na tržnici, nebo palivo, na němž by bylo možné maso uvařit, pouze vegetují. Snad kromě těch, co pro příslušníky vyšších vrstev (kteří své poukázky raději než za maso v rámci možností vyměňují za přepych) provádějí porážky na černo, přestože je to nebezpečné, protože nedovolená porážka je trestána zase porážkou.

Sociální komunikace na ulicích není dovolena a uvnitř domů zřejmě také neprobíhá. Lidé k sobě nemají žádný bližší vztah, neexistují ani rodiny – dítě pro matku znamená jediné to, že se jí zvýší počet poukázek na maso, a přestává se o něj starat ve chvíli, kdy si je schopné poukázky opatřit samo. Pokud dítě uhynie, ženy smutkem rozhodně netrpí, pouze je mrzí, že jsou zkráceny o poukázky. Ani to ale nemusí být nadlouho, protože: „(...) v domech bylo dost mužů, kteří, kdykoliv se jim zamlulo, mohli na kteroukoliv ženu vlézt. A ženy se nikdy nebránily: vždyť něco takového bylo také zakázáno!“¹⁸³

Příběh muže, kterého na stránkách knihy sledujeme, se začíná v okamžiku, kdy byl zbořen dřevěný domek, který obýval a on se tak ocitá na ulici a bez nároku na potravu. Pohybuje se v tržnici a následně po ulicích, pronásledován strachem a přemýšlí, kde si

¹⁸² HARNÍČEK, Martin. *Maso*. Vyd. 3., v nakl. Mat'a 1. Praha: Mat'a, 1999. ISBN 80-86013-82-0. S. 12.

¹⁸³ *Tamtéž*. S. 97.

obstarat poukázky, nebo maso. V podstatě jedinou možností je krádež, a ačkoli se mu podobný čin nepříčí, protože podobné věci se ve městě dějí obvykle, bojí se, že by na sebe upozornil policii a jako podezřelý z černé popravky by sám byl okamžitě popraven. Bylo však nutné, aby si opatřil maso co nejdříve, protože čím později, tím bude hladem slabší. Druhý den se odhodlá ke krádeži - přepadenu ženu však náhodou zabije. Než jí stihne vzít poukázky, nebo si ukrojit kousek masa, objeví se policisté. Vbodnou do mrtvé ženy své píky, aby to vypadalo, jako by ji porazili sami (mohou tak nechat odvézt maso na pulty první tržnice) a porazí jakéhosi přihlížejícího muže. Náš sledovaný nenápadně odchází a stále hladoví.

Tak tomu je až do druhého dne, kdy se ze zoufalství odhodlá jít do tržnice. Smutně zde obhlídí pulty s masem a přemýšlí o tom, že na každém pultu je každý den jinak kvalitní maso, snad kvůli tomu, aby kupující byl neustále v nejistotě. Také bylo často zkažené maso překryto kusem zachovalejšího, aby lidi byli nalákáni k výměně poukázek. Ohradit se proti takovému jednání není možné, protože oslovovat řezníky je stejně jako policisty zakázané. Jedinou možností bylo v takovém případě od pultu odejít, to ovšem dotyčný neměl maso, ani poukázku.

Našemu muži se šťastnou náhodou povede ukradnout poukázku – zakopne o jednoho z místních polehávajících povalečů, při pádu se zachytí v blízkosti stojící ženy a poukázku jí při té příležitosti sebere. Okradená žena je zajata povalečem, zatímco jiný upozorní policii, a následně je poražena. Náš hrdina vše zpovzdálí sleduje, přestože je to zakázané. Všimne si také, že oba povaleči poté nenápadně následovali policisty a zanedlouho se vrátili s odměnou – kusem masa. Muž se rozhodne žít se podobným způsobem, pokládá se tedy opatrně na zem a čeká, zda bude němým souhlasem policie přijat mezi povaleče. To se mu podaří, v následujících dnech tráví svůj život v tržnici a téměř každý den se mu povede udat policii někoho bez poukázky, nebo při jiné zakázané činnosti a získat tak potravu. Získá i druhou poukázku, kterou si zasune do boty, aby se jí v případě ztráty první mohl prokázat. Je velice spokojený, protože má pocit jakési sounáležitosti s policií a ostatními povaleči. Vypozoruje také, že žen je mezi povaleči málo a žádné nejsou mezi policisty a řezníky, je tedy zřejmé, že mají „veřejně prospěšnou činnost“ zakázáno vykonávat. Také se mu zdá, že jedna tvář, kterou vídal mezi povaleči je nyní policistou – tím by se vysvětlilo, kde se policisté a řezníci berou.

Uplyne dalších několik dní, z mužova pohledu šťastných. Potom se však paradoxně podobnou náhodou, jakou se do skupiny povalečů dostal, jeho život zase změní. Odchází z tržnice, aby se napojil a ulevil si, když tu zakopne o povaleče, který mu poukázku sebere. Když se policistům chce prokázat druhou poukázku, ukrytou dosud v botě, zjistí, že je zcela

zničená. Využívá však jejich překvapení a dává se na útěk. Prchá ulicemi města, až se ukryje v jednom z domů, zde je však zraněn místními strážci. V horečce se potácí dále. Dostane se tak omylem i na úřad, kde se vydávají poukázky na maso, a zjišťuje, že k tomu, je dostal, nemusí vůbec být ubytován - jsou totiž vydávány každému, kdo si pro ně přijde, ani jeho, ani ostatní však něco podobného nikdy nenapadlo. Pro našeho muže je však již pozdě, i když by měl poukázek dostatek, zpátky na tržnici nemůže a musí tedy zůstat hladový. Zcela vyčerpaný se tak potácí dále, až se dostane za hranice města, které je však zakázáno opustit. Jsou zde stromy, tráva, potok, ve kterém si chladí ránu. A nakonec potkává i lidi, nemá však sílu, aby se bránil porážce, a tak omdlévá.

Probudí se na lůžku v místnosti, kde je kupodivu jasné světlo, pocházející od ohně, nad kterým se však žádné maso nepeče. Muž je rozhořčený takovou marnotratností, tím však jeho údiv nekončí. Je u něho dívka, která na něj otevřeně mluví, její otec a následně i další lidé. Jsou tu i jiné podivné věci – lidé mají jména, smějí se, hrají si s dětmi. Všichni, v čele s Vilémem a Annou, u kterých bydlí, mu vysvětlují, kam se dostal – za hranicemi měst jsou usedlosti, kde žijí lidé jiným způsobem. Je tomu tak již od dob, kdy se ve městě začalo jíst jen maso. Zde namísto věčného čekání na poukázky pracují, obdělávají pole, žení se, vdávají... Ti nejodvážnější se také vydávají do města a někdy se jim povede přivést další lidi, kteří chtějí žít stejně. Jediným zákazem zde je nejíst maso a nezabít svého bližního. Policie však na dodržování tohoto zákona nedohlíží (mimo to se sem ani neodváží; mají pouze píky, zatímco obyvatelé usedlostí si mohou na svou obranu vyrobit jakékoli nástroje), protože každý je policistou sám sobě: „Ty sám se musíš hlídat a sám sebe trestat, protože jsi člověkem.“¹⁸⁴ To našeho muže poněkud uklidní, vždy v životě totiž činil jen to, co pokládal za správné.

Brzy shledává, že by zde mohl celkem spokojeně žít, jedinou věcí, co mu schází je však maso. Zelenina a hmota, které říkají chléb, stačí k nasycení, ne ale k uspokojení jeho přirozené touhy. Dozví se, že jedna z místních žen zřejmě brzy zemře a zatímco ostatní na tento den čekají se smutkem, on s nadějí, že se konečně dostane k nějakému masu. To se mu však nepodaří, protože u mrtvé stále někdo hlídal, a nakonec je spálena. Kromě masa pociťuje touhu i po Anně, dívce, která ho ošetřovala. Jednoho dne tedy počká, až její otec odejde a zkusí „na ni vlézt“. Anna se však na rozdíl od městských žen brání, muž ji však přemůže. Když je uspokojený, zjistí, že ji zabil – šťastně si z ní tedy ukrojí kus masa a začne jíst.

Dívčin otec se však vrátí a spolu s ostatními, kteří jsou stejně jako on zděšení, muže zbijí a pošlou zpět do města. Ten jejich chování vlastně nechápe, a má v úmyslu poslat na

¹⁸⁴ HARNÍČEK, Martin. *Maso*. Vyd. 3., v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1999. ISBN 80-86013-82-0. S. 97.

všechny v usedlostech policii. Není to však možné, protože na žádného z policistů se nesmí promluvit. Nakonec je při pokusu policii vše oznámit poražen a paradoxně si tak plní sen ze začátku příběhu – dostává se do první třídy tržnice. Ovšem nikoli jako zákazník, ale na pulty s masem.

2. Rysy totalitarismu

Z první části práce vyplývá, že každý autor totalitarismus pojímá trochu jiným způsobem. Rozdíly mezi primordialisty a modernisty není třeba dále rozvádět. Ani v rámci těchto skupin však nepanuje výraznější shoda. Je to částečně dáno odlišným charakterem reálných režimů, které teoretici analyzují: Hannah Arendtová se zabývá především nacismem, Zdeněk Mlynář režimem vládnoucím v SSSR, a Rio Preisner marxismem.

Zbylí tři badatelé se zabývají totalitarismem obecněji. Jacob Talmon sice rozděluje totalitarismus na levicový a pravicový, ovšem s dodatkem, že ve výsledcích není mezi směry takřka žádný rozdíl. Vladimír Čermák zkoumá totalitní tendence napříč celými dějinami západní civilizace. Zatímco Giovanni Sartori se snaží o překlenutí problematiky režimů spadajících/nespadaících pod pojem totalitární.

I přes rozmanitost, se kterou je totalitarismus pojímán, lze najít několik prvků společným všem teoretikům, které se mohou v rámci této práce stát východiskem pro ustanovení totalitarismu jako ideálního typu. Jedná se o: Totální ovládnutí života člověka (politizaci společnosti), monopolizaci moci a oficiální ideologii. Z těchto základních kategorií bude vycházeno v následující části práce. Budou pod ně zařazeny dílčí prvky, kterými jednotliví teoretici totalitarismus charakterizují. S dystopiemi tedy budou komparovány následující rysy totalitarismu:

1) Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti): destrukce mezilidských vztahů, destrukce umění, degenerace vědy, závislost sociálního postavení na politické moci, technologická podmíněnost (vlastnictví prostředků masové komunikace, propaganda), zmasovění společnosti (nadšení mas, atomizace jedince).

2) Monopolizace moci a její mechanismy: forma vlády (jeden vůdce, elita), existence zpětné vazby mezi politickou mocí a společností, ekonomická centralizace, informační izolace, strach, teror (psychický, fyzický), existence tajné policie.

3) Oficiální ideologie: ideologie „objektivního nepřítele“, požadavek světovlády (víra v nadřazenost režimu), symbolika vůdce (elity).

Pro přehlednost jsou jednotlivé prvky komparovány pomocí tabulek, umístěných vždy na konci textu. Hodnocení výskytu jednotlivého rysu v dystopii je určeno následující škálou: Ano - Spíše ano - Spíše ne - Ne. Pokud je výskyt daného prvku sporný, je označen písmenem x.

a. Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti)¹⁸⁵

Prvním zkoumaným rysem v rámci této kategorie je **destrukce mezilidských vztahů**. Tento prvek zdůrazňuje zejména Rio Preisner a všimá si ho i Hannah Arendtová. Ostatní teoretici jej spíše pomíjejí. Naopak v dystopiích je v různé míře přítomen ve všech zkoumaných dílech. Tato skutečnost bude reflektována v samostatné podkapitole, viz níže.

Rio Preisner uvádí také **destrukci umění**. Tvrdí, že totalitární praxe zabraňuje vzniku takových děl, která by narušovala základní premisu marxismu, totiž že nadstavba vyrůstá ze základny. V analyzovaných dystopiích je skutečně umění různými způsoby destruováno. V románu *My* vzniká hudba pomocí strojů, v *Konci civilizace* a *1984* stejný osud postihl i literaturu. Tvůrčí činnost jedince je potlačována, pokud není v zájmu režimu, příkladem mohou být texty opěvující *Integrál* v *My*, nebo tvorba oficiálních sloganů Helmholtze Watsona. V *Datum narození nula* není o umění bližší zmínka, s přihlédnutím k tomu, že člověk obývající tuto dystopii má být všestranně rozvíjen, lze ovšem předpokládat, že v tomto směru zde žádná omezení nepanují. Naproti tomu ve městě, kde žijí obyvatelé *Masa*, neexistují ani prostředky, pomocí nichž by se jakákoli forma umění mohla realizovat.

Prvek **degenerace vědy** lze jednoznačně určit opět v románu *Maso*; v této dystopii se totiž vůbec žádná věda nerozvíjí. Pokud budeme vycházet z Preisnerova pojetí, které říká, že věda v totalitárních režimech přežívá pouze ve specializovaných vládních institucích, platí tato skutečnost ve všech ostatních zkoumaných dílech. Sporné je pouze *Datum narození nula*. Jisté je, že všechny instituce jsou zde proto, aby sloužily harmonizačním cílům (tj. ideologie místní společnosti), jsou však také zmíněny kluby, které oficiálně kontrolované nejsou a teoreticky zde tedy může probíhat jakákoli činnost, včetně vědeckého bádání.

Závislost sociálního postavení na politické moci je jedním z rysů explicitně zdůrazňovaných Zdeňkem Mlynářem (i když u ostatních autorů je rovněž přítomna - pod kategorií totálního ovládnutí). Dle Mlynáře politická moc podle svých potřeb mění postavení skupin a jednotlivců a přiděluje a odnímá sociální jistoty a privilegia. V *Konci civilizace* je sociální postavení každému určeno již od samého počátku života. Podobně je tomu i v *Utopii, nejlepší verzi*, kde jsou lidé programováni pro své budoucí povolání, bez možnosti výběru. Volnost při volbě toho, čím se lidé v budoucnu stanou, nepanuje ani v *Datum narození nula*.

Obtížně je tento prvek určitelný v *My* a *Masu*, kde v podstatě sociální stratifikace neexistuje. Jsou zde sice úřady, jejichž pracovníci teoreticky mají ve společnosti větší vliv,

¹⁸⁵ Srov. Tabulka 1.

ani v jednom z děl však není jasné, jestli tomu tak skutečně je, popř. jakým způsobem (kým) jsou lidé do těchto pozic vybíráni.

Dalším bodem je **technologická podmíněnost** zdůrazňovaná všemi modernistickými autory. Prostředky masové komunikace ovládá vůdce, či vládnoucí skupina ve čtyřech dystopiích; opět kromě románu *Maso*, v jehož světě žádné technologie nejsou. Nejednoznačný je stav v *Konci civilizace*. Na rozdíl od *Masy* je místní technologie vyspělá a existují zde rozhlas, pocitová kina a podobné instituce, není však jasné, kdo je vlastní a ovládá. Součástí technologické podmíněnosti je i **propaganda** a související diskreditace režimních nepřátel. Přítomnost tohoto prvku není potvrzena pouze v *Masu*, kde se, jak vyplývá z výše uvedeného, nenachází vůbec žádné prostředky masové komunikace, a v *Utopii, nejlepší verzi*, v jejímž světě je manipulace s veřejným míněním možná a dokonce často praktikovaná, ale tzv. Plně ovládaná populace nemá o vládnoucí elitě tušení; takže se o propagandu v pravém smyslu slova nejedná.

Modernističtí autoři zdůrazňují také prvek **zmasování společnosti**. O masové společnosti lze hovořit v: *My*, *Konci civilizace* a zřejmě i v *Datu narození nula*. Většina obyvatel v těchto dystopiích také režim nadšeně podporuje. Pouze v *Utopii, nejlepší verzi* platí podobná situace jako v předchozím bodě - Plně ovládaná populace neví, že je ovládanou masou, nemůže tedy ani žádné (případné) nadšení projevit. Neurčitelný je tento rys také v obou epistemologických dystopiích. V románu *1984* jsou jako masa jednoznačně uvedeni proléti. Ti jsou ale pro místní režim důležití pouze jako dílčí spotřebitelé, a není ani jasné, jaký vztah ke Straně mají oni. Pravá pozornost vlády je ovšem upřena na členy Vnější strany. Pokud bychom s jistými výhradami¹⁸⁶ za ovládanou masu považovali tuto skupinu, také si příliš nepolepšíme. V rámci Vnější strany jsou představeni nadšení přívrženci vlády, ale i její odpůrci, a poměr mezi nimi není jasný. Druhým podbodem je **atomizace jedince**. Tento rys reflektuje Rio Preisner, Hannah Arendtová a Zdeněk Mlynář, tedy polovina teoretiků. Výsledek analýzy je proto poněkud překvapivý: pouze v epistemologických dystopiích je kontakt s ostatními lidmi přímo zakázán a jedinec je tak skutečně osamělý. V *Konci civilizace* je naopak přímo vyžadován - kdo je sám, je podezřelý. I když je nutné podotknout, že destrukce vztahů je zde přítomna v jiné formě. V *Utopii nejlepší verzi* lidé žijí v tradičních společenských vztazích (faktem ovšem zůstává, že k nim jsou programováni), a v *Datu narození nula* víceméně také.

¹⁸⁶ Například Zdeněk Mlynář masu definuje jako specifickou skupinu bez třídního vědomí. Pokud bychom tedy vycházely pouze z jeho pojetí, nelze masou Vnější stranu v *1984* nazývat.

Tabulka 1 Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti)

Rys	Díla:		Zahraniční			Česká			
	Dílčí rysy	My	Konec civilizace	1984	Utopie, nejlepší verze	Datum narození nula	Maso		
<u>Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti)</u>	Destrukce mezilidských vztahů		Ano	Spíše ano	Ano	Spíše ano	Spíše ano	Ano	
	Destrukce umění		Ano	Ano	Ano	x	Ne	Ano	
	Degenerace vědy		Ano	Ano	Ano	Ano	Spíše ano	Ano	
	Závislost sociálního postavení na politické moci		x	Ano	Ano	Ano	Spíše ano	x	
	Technologická podmíněnost	Prostředky masové komunikace	Ano	x	Ano	Ano	Ano	Ano	x
		Propaganda	Spíše ano	Ano	Ano	Ne	Spíše ano	Ne	
	Zmasovění společnosti	Nadšení mas	Ano	Ano	x	x	Spíše ano	x	
		Atomizace jedince	Spíše ne	Ne	Ano	Ne	Ne	Ano	

b. Monopolizace moci a její mechanismy¹⁸⁷

Prvním bodem je **vláda**. Zatímco Hannah Arendtová se přiklání k vládě **jednoho vůdce**, Jacob Talmon, Vladimír Čermák a Zdeněk Mlynář se přiklánějí spíše k existenci **elitní skupiny**. Také ve většině dystopií drží moc v rukou skupina. Výjimku tvoří pouze román *Maso*, kde není explicitně uvedeno, kdo vlastně městu vládne, i když praktičtí vykonavatelé moci zde jsou přítomni v podobě Řezníků a Policistů. Vláda jednoho vůdce je naproti tomu jistá jenom v případě *My*, kde Dobroditel skutečně ovládá všechny a vše. Sporné jsou v tomto směru romány *1984* a *Konec civilizace*. Oficiální vládou je zde Velký bratr a Ford Pán, prakticky však ani jeden z nich nevládne, protože v prvním případě se jedná spíše o personifikaci vládnoucí skupiny, a ve druhém o zbožštění; skutečnou moc drží v ruce světoví Inspektoři. Také funkce ředitele Pojišťovny v románu *Utopie, nejlepší verze* není úplně jasná: do chvíle, než dosavadního ředitele Správní rada odstraní, celá situace budí dojem, že moc je mezi tyto dva subjekty rovnoměrně rozdělena.

Další kategorií je **zpětná vazba mezi politickou mocí a společností**. Tento bod uvádí Zdeněk Mlynář, který říká, že všechny instituce v totalitárním systému jsou budovány tak, aby byly nástrojem prosazování vůle mocenských center, zatímco odlišné a rozporné zájmy společnosti reflektovány nejsou. Jakási zpětná vazba skutečně existuje pouze v obou technických scientických dystopiích – v *Konci civilizace* Mustafa Mond diskutuje se studenty a později i s Divochem, i když konečné rozhodnutí o jeho osudu je pouze na Inspektorovi. V *Datu narození nula* je situace spornější. Je zřejmé, že lidé o svém zaměření a zájmech nemohou rozhodovat sami, na druhou stranu ale Severik Fren při svém soudním procesu měl stále možnost hájit se a po celou dobu o svém osudu do určité míry rozhodovat.

Ekonomickou centralizaci, popř. splynutí ekonomické a politické moci uvádí jako rozhodující znak totalitarismu Jacob Talmon, Zdeněk Mlynář i Rio Preisner. Tento rys je přítomen ve všech zkoumaných dystopiích, kromě *Data narození nula*. Pouze v *Utopii, nejlepší verzi* je prvek ekonomické centralizace lehce sporný, protože mezi plně programovanou populací sice zřejmě vládne tržní hospodářství, ovšem vzhledem k faktu, že je tato společnost plně řízená a ovlivnitelná, není se důvod domnívat, že by vládnoucí elita ekonomiku skrytě neovládala.

Dalším mechanismem moci je **informační izolace**. Jedná se opět o prvek zdůrazňovaný Zdeněkem Mlynářem, který říká, že informační izolace je v praxi realizovaná

¹⁸⁷ Srov. Tabulka 2.

zejména cenzurou a znemožněním společenské interakce, které výrazně podporuje manipulační schopnosti systému. Tento rys je v různých formách a o různé intenzitě přítomen ve všech dystopiích. V epistemologických je situace jasná – mezilidský kontakt je zde buď úplně zakázán, nebo pod stálou kontrolou, takže ve výsledku je situace stejná. Také v *Konci civilizace* jsou informace dostupné pouze v rámci jednotlivých kast a vždy úzce souvisí s činnostmi, které lidé vykonávají. V *Utopii, nejlepší verzi* je vládnoucí elita před většinovou populací úplně utajena a všechny dostupné informace pochází od ní. Lehce polemická je situace pouze *Datum narození nula a My*. V *Datu narození nula* není mezilidský kontakt nijak omezován, a informační zdroje jsou teoreticky přístupné všem, prakticky je však člověk nucen vyhledávat pouze ty informace, které mu jsou předepsány v rámci optimálního programu vzdělávání. V *My* je situace obdobná - čísla mezi sebou sice mohou bez problémů volně komunikovat, neustálou organizací jejich času a života je však dorozumívání značně ztěžováno.

Předposledním analyzovaným prvkem je **strach**. Ten uvádí Rio Preisner a Giovanni Sartori. Ostatní autoři jej zahrnují pod kategorii **teroru**, Sartori však s takovým pojetím nesouhlasí; říká, že teror se strachem sice souvisí, ovšem vrcholy teroru mohou být střídavé a jedná se spíše o proměnlivý, než o definující prvek totalitárního systému.¹⁸⁸ S ohledem na jeho pojetí byly prvky strachu a teroru analyzovány zvlášť. Ukázalo se však, že spíše korelují. Jediným případem, kdy tomu tak není, je román *My*, ve kterém je popsáno trestání karabáčem, pokud vybočí z jednotných řad při Pochodu. Čísla jsou také trestána zabitím Dobroditelemým Strojem, obecně lze však říci, že strach nemají, ani z něho, ani z vyslýchání pomocí Zvonu; je zde dokonce uvedeno, že přijmout trest je jediným právem jednotlivého čísla a většina je na něj zřejmě bez většího strachu připravená. Příkladem může být O-90, která ví, že trest za její těhotenství je nevyhnutelný; přijímá však tuto skutečnost téměř klidně. Jiná je situace v *Konci civilizace*. Teror zde v žádné formě prakticky není přítomný vůbec. Strach z možných důsledků nestandardní činnosti projevuje určitým způsobem pouze Linda, která se však spíše než trestu, či sankce, obává veřejné hanby. Opravdový strach tak až na posledních stránkách knihy má pouze Bernard Marx. V *Utopii, nejlepší verzi a Datu narození nula* strach není přítomen vůbec, zatímco v obou epistemologických utopiích ano.

Samotná problematika **teroru** je komplikovaná. Kromě Sartoriho, který, jak již bylo řečeno, považuje teror pouze za symptomatický prvek, a Jacoba Talmona, jehož názor je

¹⁸⁸ Přímou uvádí, že teror patří spíše k patologii, než k fyziologii totalitarismu. Kdežto strach je přítomen stále a pramení z enormně vysokých sankcí za porušování daného společenského řádu. Srov. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5. S. 200.

podobný, se na přítomnosti teroru jako definujícího prvku shodnou všichni ostatní teoretici. V analyzovaných dystopiích je však situace jednoznačná opět pouze jenom v epistemologických dílech. Naopak v *Datu narození nula* je určení přítomnosti teroru nejednoznačné. Za akt psychického teroru by snad bylo možné považovat odebrání dítěte rodině a jeho odeslání do minulosti, na druhou stranu ale není v nejmenším naznačeno, že by to snad samotní rodiče dětí za teror považovali. Druhou situací je odesílání nepřizpůsobivých osob na Ostrov, opět se ale nejedná o jasný případ, protože například hrdina příběhu Severik Fren, by takové vyhnanství dokonce uvítal. Jediným skutečným terorem by tak bylo odeslání samotného Severika do minulosti, proti ale hovoří fakt, že je v románu jasně uvedeno, že nebylo úmyslem, aby zde Fren jakýmkoli způsobem trpěl. Podobně je tomu i s fyzickým terorem, který přítomen není, pokud pomineme předepsanou sterilizaci vyhnanců.

Z etického hlediska je stejně problematické posoudit přítomnost teroru ve druhé technické scientické dystopii, *Konci civilizace*: je otázkou zda za psychický a fyzický teror považovat nakládání s lidskými zárodky. A podobně je tomu i v *Utopii, nejlepší verzi* - je programování, o kterém masa nic neví, terorem?

Posledním bodem je **tajná policie**, která obvykle teror realizuje (viz Hannah Arendt, Zdeněk Mlynář). Jednoznačný je výsledek pouze v obou epistemologických dystopiích a v *My*. Naopak v *Konci civilizace*, žádná taková instituce není. V *Datu narození nula* není možné určit, zda policie existuje. Vyšetřování Severika Frena vede spíše jakási komise, její složení však není blíže popsáno. Také v *Utopii, nejlepší verzi* zřejmě oficiální policie není ustanovena, protože všechny zločiny byly vymýceny, ale do určité míry lze říci, že vládnoucí elita, která masu stále sleduje a ovládá, funguje podobným způsobem.

Tabulka 2 Monopolizace moci a její mechanismy

	Díla:		Zahraniční			Česká		
Rys	Dílčí rysy		My	Konec civilizace	1984	Utopie, nejlepší verze	Datum narození nula	Maso
<u>Monopolizace moci a její mechanismy</u>	Vláda	Jeden vůdce	Ano	Spíše ne	Spíše ne	Spíše ne	Ne	x
		Elita	Ne	Ano	Ano	Spíše ano	Spíše ano	x
	Zpětná vazba mezi politickou mocí a společností		Spíše ne	Spíše ano	Spíše ne	Spíše ne	Spíše ano	Ne
	Ekonomická centralizace		Ano	Ano	Ano	Spíše ano	Ne	Spíše ano
	Informační izolace		Spíše ano	Ano	Ano	Ano	Spíše ano	Ano
	Strach		Spíše ne	Ne	Ano	Ne	Ne	Ano
	Teror	Psychický	Spíše ano	x	Ano	Spíše ne	x	Ano
		Fyzický	Ano	x	Ano	Ne	x	Ano
	Tajná policie		Ano	Ne	Ano	Spíše ne	Spíše ne	Ano

c. Oficiální ideologie¹⁸⁹

Na přítomnosti **oficiální ideologie** v totalitárních režimech se shodují všichni teoretikové. Ideologii „**objektivního nepřítele**“ uvádí Hannah Arendtová jako jeden z nejvýraznějších rysů totalitarismu, rozhodujících o správném fungování režim. Je tak poněkud překvapivé, že přítomnost tohoto prvku se jednoznačně prokázala pouze v románu *1984*. V *Datu narození nula* je sice hlavní hrdina příběhu prezentován jako disharmonik stavící se proti společenskému řádu, není však režimem štván, ani jednoznačně nenáviděn. Za jediného dalšího „nepřítele“ by snad bylo možné považovat obyvatele právě objevené planety v *Utopii, nejlepší verzi*, o jejichž zničení Správní rada usiluje, tato ideologie však zřejmě není širší společnosti přítomna. Podobně je tomu i v románu *My*. Možní obyvatelé planet, které má *Integrál* navštívit, jsou označováni spíše za nevědomé divošské bytosti, kterým je třeba přinést moudrost, než za nepřátele. Také čísla brojící proti režimu jsou ve druhé polovině díla oficiálně definována jako nemocná, později je o nich sice zmínka jako o „nepřátelích štěstí“, o šíření otevřené nenávisti však nelze hovořit.

Požadavek světovlády je zmíněn ve třech dystopiích: *My*, *1984* a *Utopii, nejlepší verzi*. Inspektoři v *Konci civilizace* sice vládnou Světovému státu, vyjde však najevo, že celý svět ovládat nechtějí. V *Masu* je zmínka o tom, že policisté, de facto vládoucí Městu, o usedlostech mimo jeho hranice nejspíše netuší a pokud ano, nemají na jejich ovládnutí prostředky. Nejednoznačná je situace v *Datu narození nula*, jisté je pouze to, že obyvatelé Země budoucnosti věří ve vlastní osvícenost a vyspělost, o záměrném rozšiřování jejich civilizace však není zmínka.

Symbolika vládnoucího režimu je přítomna ve většině analyzovaných děl, obvykle v podobě státní hymny a předepsaných rituálů (*1984*, *My*), nebo přímo v odznaku vlády, jako je tomu v případě velkého T - symbolu Forda Pána v *Konci civilizace*. Nejasná je situace v *Masu*, zde by snad za symboly moci mohlo být považováno oblečení, kterým se Policisté a Řezníci odlišují od běžného obyvatelstva. Naproti tomu ve světě románu *Datum narození nula* se nenachází vůbec žádné symboly.

¹⁸⁹ Srov. Tabulka 3.

Tabulka 3 Oficiální ideologie

Rys	Díla:	Zahraniční			Česká		
	Dílčí rysy	My	Konec civilizace	1984	Utopie, nejlepší verze	Datum narození nula	Maso
<u>Oficiální ideologie</u>	Ideologie „objektivního nepřítele“	Spíše ne	Ne	Ano	Ne	Spíše ne	Ne
	Požadavek světovlády (tj. víra v nadřazenost režimu)	Ano	Ne	Ano	Ano	x	Ne
	Symboly vůdce (elity) – hesla, obrazy, atp.	Ano	Ano	Ano	Spíše ano	Ne	Spíše ano

d. Další možné rysy totalitarismu

Zřejmě nejvýraznějším prvkem, na který je kladen v dystopiích důraz, je destrukce mezilidských vztahů. Přitom výrazněji je tento rys reflektován pouze dvěma teoretiky totalitarismu - Hannah Arendtovou a Rio Preisnerem, který uvádí, že totalitarismus vždy cílí k tomu zničit rodinné vztahy a manželství. Tak je tomu ve všech zkoumaných dílech.

Nejmarkantnější jsou v tomto směru obě epistemologické dystopie. V *Masu* je vykreslena společnost naprosto atomizovaných jedinců, kteří na sebe nemohou ani promluvit, natož aby se blíže stýkali, a v *1984* jsou mezi lidmi zakázány jakékoli emocionální vztahy, protože je režim nemůže kontrolovat. V obou technických scientických románech jsou přirozené vztahy také narušovány. V *Konci civilizace* vůbec neexistují rodiny a je důrazně doporučováno promiskuitní chování – vázanost na jednoho jedince je nemyslitelná. Ve světě Severika Frena manželství sice existuje, ale musí být oficiálně schváleno. Autor *My* také představuje svět, ve kterém neexistuje rodina, nýbrž pouze společnost, ve které také nejsou emocionální vztahy mezi lidmi žádoucí. V *Utopii, nejlepší verzi* rodinná společenství zřejmě přetrvávají, city jsou ale lidem uměle naprogramovány.

Souvisejícím prvkem, v dystopiích často zdůrazňovaným, je ovládnutí sexuálního života člověka. Tento prvek se u teoretiků totalitarismu neobjevuje vůbec, i když je samozřejmě možné zahrnout ho pod kategorii totálního ovládnutí člověka a společnosti. V *My* a *Konci civilizace* je zákonem garantována promiskuita. Podobně je tomu v *Masu*, kde mají ženy zakázáno bránit se pohlavnímu styku. V *1984* naopak není sexuální kontakt mezi lidmi povolován, pokud nemá vést k rozmnožování, které by Straně přineslo další členy.

Často je v dystopiích přítomna také eugenika. Svět *Konce civilizace*¹⁹⁰ je celý založen na umělém zrození „správných“ jedinců, kteří jsou nezbytní pro udržování společenské rovnováhy. V *My* a *Datu narození nula* jsou vládou dány nejrůznější mateřské a otcovské normy, těm, kdo je nesplňují pak není povoleno děti mít. Druhé zmíněné dílo pak dovádí situaci do extrému – nevyhovující jedinci jsou ze společnosti absolutně vyloučeni. *Utopie, nejlepší verze* je specifickým případem; plodnost zde zřejmě není ovlivňována, ale děti jsou kompletně programovány tak, aby odpovídaly požadavkům, které na společnost a člověka vládnoucí skupina klade.

Kromě epistemologických děl, je ve všech dystopiích zdůrazňována kolektivní (komunitní) sounáležitost. Například v *Konci civilizace* a *My*, je dodržování zákonů hovořících ve smyslu toho, že „všichni patří všem“ podmínkou života v dané společnosti. Podobně je tomu i v *Datu narození nula*. S pocitem sounáležitosti souvisí i další rys, který teoretici totalitarismu přímo neuvádějí; totiž ideologie nadřazující štěstí společnosti nad štěstí jedince. Explicitně je tento prvek obsažen v *Datu narození nula* a v *My*. Utilitaristický princip, obecně pomíjející štěstí jedince je obsažen v oficiálních normách, kterými se řídí vládnoucí vrstva v *Utopii, nejlepší verzi*. Stabilní komunita je cílem v *Konci civilizace* a částečně i v *1984*. Kolektivní identita je zdůrazňovaná pomocí nejrůznějších symbolů (častý je stejný oděv, nebo uniforma) a utvrzovaná pomocí rituálů, které prakticky nahrazují náboženství, viz Den spravedlnosti v *My*, Pobožnosti souladu v *Konci civilizace*, sledování pořadu „Jak se máte Braunovi?“ v *Utopii, nejlepší verzi*, nebo předepsané kolektivní hry v *1984*.

Problematickými prvky se ukázaly teror a strach. Jsou zde přítomny žánrové rozdíly. Epistemologické dystopie jsou samozřejmě, jak jejich název napovídá, na teroru založeny, v technických však přítomnost teroru a strachu zdaleka není pravidlem. Naopak jsou zde popsány společnosti, které jsou až na ojedinělé jedince s vládnoucím režimem spokojeny.

¹⁹⁰ Je nutné podotknout, že tehdejší představám Aldouse Huxleyho se dnešní věda rychle přibližuje. Srov. SMITH, John Maynard. Eugenics and Utopia. In: MANUEL, Frank Edward. *Utopias and utopian thought*. 1st British ed. London: Souvenir Press, 1973. ISBN 0-285-64723-7. S. 150-166.

V tomto směru nelze než dát za pravdu Giovanni Sartorimu, který jako jediný z teoretiků říká, že politické režimy uzákoněné pomocí ideologické eschatologie a opírající se o totální monopolistickou indoktrinaci se již k teroru uchýlovat nemusí. Takovým případem jsou obě technické scientické dystopie a román *Utopie, nejlepší verze*. Částečně je tomu tak i v *My*, kde je i bez použití jakýchkoliv donucovacích prostředků většinová společnost pod vládou Dobroditele zjevně šťastná.

Závěr

Pozornost totalitárním režimům a jejich studiu věnovali již skupiny odborníků obecně považované za předchůdce Kulturních studií, např. tzv. Frankfurtská škola. Kulturní studia samotná jsou někdy nazývána studii ideologickými a mnoho autorů se zabývá mechanismy moci. Totalitární režimy jsou založeny na zneužití moci a ideologie. Toto zneužití je v dystopiích dovedeno do extrémní podoby. Předložená diplomová práce se zabývala zobrazením totalitarismu v moderní dystopické literatuře.

Práce byla rozdělena na dva základní oddíly – teoretický a praktický. V prvních kapitolách teoretické části byly stručně vysvětleny klíčové pojmy, se kterými se dále v textu pracuje: utopie/dystopie a totalitarismus. Následně byly představeny práce a definice vybraných teoretiků totalitarismu.

Základ praktické části byl tvořen stručnými popisy zpracovávaných dystopických děl. Další oddíl představovala samotná analýza (komparace) zkoumaných jevů, tedy vybraných rysů totalitarismu a jejich popisu a fungování v dystopiích. Součástí tohoto oddílu byla také podkapitola věnující se možným rysům totalitarismu, které se v teoretických definicích neobjevují.

Hlavním výzkumným cílem komparace bylo zjistit, zda se vybrané rysy totalitarismu popsané jeho teoretiky vyskytují v dílech dystopických autorů. Tento cíl byl vyjádřen pomocí výzkumné otázky: Vyskytují se vybrané rysy totalitarismu, popsané jeho teoretiky, v dílech dystopických autorů? A formulován následující hypotézou: Díla dystopických autorů obsahují pouze některé rysy popsané teoretiky totalitarismu.

Dílčí cíle byly stanoveny takto:

1. Vyzkoumat, zda se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů liší. Výzkumná otázka: Liší se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů?
2. Vyzkoumat, zda jsou v dystopických dílech popsány možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí. Výzkumná otázka: Jsou v dystopických dílech popsány možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí?

Totalitarismus je v této práci pojímán jako ideální typ, proto byly vzhledem k výzkumnému cíli určeny tři klíčové charakteristiky, které se objevují v pracích všech uvedených teoretiků totalitarismu: Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti),

monopolizace moci, oficiální ideologie. Pod tyto kategorie byly následujícím způsobem shrnuty dílčí rysy totalitarismu, které se vyskytují u jednotlivých autorů:

1) Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti): destrukce mezilidských vztahů, destrukce umění, degenerace vědy, závislost sociálního postavení na politické moci, technologická podmíněnost (vlastnictví prostředků masové komunikace, propaganda), zmasovění společnosti (nadšení mas, atomizace jedince).

2) Monopolizace moci a její mechanismy: forma vlády (jeden vůdce, elita), existence zpětné vazby mezi politickou mocí a společností, ekonomická centralizace, informační izolace, strach, teror (psychický, fyzický), existence tajné policie.

3) Oficiální ideologie: ideologie „objektivního nepřítele“, požadavek světovlády (víra v nadřazenost režimu), symbolika vůdce (elity).

Celkem tedy byly analyzovány tři klíčové charakteristiky, obsahující dohromady šestnáct podkategorií, dále rozdělených na osm dílčích rysů. Pro přehlednost byly jednotlivé prvky komparovány pomocí tabulek, umístěných vždy na konci textu. Hodnocení výskytu jednotlivého prvku v dystopii bylo určeno následující škálou: Ano - Spíše ano - Spíše ne - Ne. Pokud byl výskyt daného rysu sporný, je označen písmenem x.

Bylo zjištěno, že ve všech dystopiích se objevují klíčové charakteristiky totalitarismu, viz výše, frekvence výskytu jednotlivých rysů uvedených v podkategoriích se však různí. V žádné dystopii tak nejsou přítomny všechny zkoumané rysy totalitarismu. Potvrdila se tedy na počátku formulovaná hypotéza: Díla dystopických autorů obsahují pouze některé rysy popsané teoretiky totalitarismu. Největší shoda mezi teoretiky totalitarismu a představami autorů dystopií panovala v následujících bodech: degenerace vědy, destrukce mezilidských vztahů, informační izolace a ekonomická centralizace. Téměř ve všech dystopiích se vyskytovaly rovněž: destrukce umění, vlastnictví prostředků masové komunikace, závislost sociálního postavení na politické moci, vláda elity, symboly vůdce (elity).

Takzvaně „půl na půl“ jsou následující prvky: propaganda, tajná policie, požadavek světovlády.

Téměř vůbec se nepotvrdily: atomizace jedince, strach, vláda jednoho vůdce a ideologie „objektivního nepřítele“.

Je ovšem nutné podotknout, že přítomnost některých rysů nelze jednoznačně určit. V některých případech je tomu tak z toho důvodu, že v analyzované dystopii není daný prvek popsán; častý je tento problém v románu *Maso*.

Druhým a zdaleka komplikovanějším případem jdou rysy, o jejichž výskytu v dystopiích lze polemizovat. Jedná se zejména o oba druhy teroru a nadšení mas. Osobně se přikláním k myšlence, že interpretace těchto prvků je čistě individuální záležitostí.

Dílčím cílem práce bylo vyzkoumat, zda se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů liší. Cíl je vyjádřen výzkumnou otázkou: Liší se jednotlivé aspekty u českých a zahraničních autorů? Odpověď je možná překvapující – dystopie českých a zahraničních autorů od sebe vlastně odlišit nelze. Před započítím výzkumu jsem se domnívala, že vliv na podobu českých dystopií by mohl mít fakt, že vznikly v ovzduší ovládaném komunistickou stranou, tento předpoklad se však ukázal lichým. Druhá hypotéza - Výskyt vybraných rysů totalitarismu se u české a zahraniční dystopické literatury liší - se tedy nepotvrdila.

Za zmínku však stojí odlišnosti, které jsou mezi dystopiiemi spadajícími do jednotlivých žánrových kategorií. I když samotnými autory klasifikace, podle které bylo v této práci postupováno, je zdůrazňováno, že se jednotlivé kategorie do určité míry mohou překrývat, mezi českými a zahraničními díly uvedenými pod stejnou kategorií se často objevovaly shody. Nejvíce se ve výsledcích od sebe odlišují obě technické matematické dystopie. Naopak u epistemologické dystopie, kromě rysů, které v některých případech nejsou u jednoho nebo druhého románu určitelné, panuje shoda ve výskytu/nevýskytu všech prvků, kromě požadavku světovlády a ideologie „objektivního nepřítele“. Podobná frekvence výskytu je také u technické scientické dystopie. Výsledky se v *Konci civilizace* a *Datu narození nula* různí pouze v případě destrukce umění a ekonomické centralizace. V obou dystopiích také nelze jednoznačně určit přítomnost teroru.

Druhým dílčím cílem bylo vyzkoumat, zda jsou v dystopických dílech popsány možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí. Hypotéza byla následující: V dystopických dílech se vyskytují možné rysy totalitarismu, které teoretici totalitarismu neuvádějí. Platnost hypotézy se potvrdila pouze částečně. V podstatě lze říci, že všechny nalezené rysy lze zařadit pod kategorii totální ovládnutí člověka, v tomto případě by se však jednalo o škodlivý redukcionismus, protože některé prvky jsou zdůrazňovány ve většině dystopií, což je nutné reflektovat. Takovým případem je vliv vládnoucí moci na mezilidské a rodinné vztahy. Režimy ve všech zkoumaných dystopiích do těchto vztahů buď významným způsobem zasahují (*My*, *Krásný nový svět*, *Utopie, nejlepší verze*, *Datum narození nula*) nebo je přímo znemožňují (*Maso*, 1984). Souvisejícím prvkem je ovládnutí sexuálního života člověka, které je popsáno ve všech dystopických světech, kromě *Data narození nula* a *Utopie, nejlepší verze*.

Zdůrazňovaná je také eugenika, která je rovněž přítomna všude, kromě *1984* a specifického případu v *Utopii, nejlepší vezi*, kde ji nahradilo programování.

Dalším prvkem je utilitarismus, ve kterém autoři dystopií vidí zřejmé nebezpečí.

Posledním bodem, jehož přítomnost je markantní ve všech dystopiích, opět s výjimkou *Masa*, je ideologie kolektivismu. Kolektivní identita je v praxi často podtržena povinným stejným oděvem a prováděním predepsaných rituálů, které do určité míry nahrazují nepřítomné náboženství.

Seznam použité literatury (sopsis citačních zdrojů)

Monografie, příspěvky ve sbornících, kapitoly

AÍNSA, Fernando, *Vzkříšení Utopie*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-214-5.

ARENDDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5.

ARIELI, Yehoshua. Jacob Talmon - An Intellectual Portrait. *Totalitarian democracy and after*. New York (USA): Frank Cass Publishers, 2002. S. 1-37. ISSN 1477-058X. Dostupné z: http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781135317669_sample_607136.pdf

ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0.

BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-89-6.

BAROŠ, Jiří, ed. *Vladimír Čermák: člověk - filozof - soudce*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-4946-8.

BIELEC, Dorota. Imaginace proti totalitě – český antiutopický román In: *Studia Moravica IV: Symposiana. Sborník příspěvků přednesených na prvním mezioborovém sympoziu Česká kultura a umění ve 20. století věnovaném tématu Ideologie a imaginace*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2006, s. 193-198. ISSN: 1801-7061.

ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie. 1, Demokracie a totalitarismus*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0379-7.

DOKULIL, Miloš. Totalitarismus jako fenomén. In: *Totalitarismus ve 20. století: Československé zkušenosti*. 2. Vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 5-23. ISBN 80-210-2541-7.

DRATH, Martin: Totalitarismus in der Volksdemokratie. In: RICHERT, Ernst: *Macht ohne Mandat: Der Staatsapparat in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands*. Köln/R., Westdeutscher Verlag 1958, s. ix–xxxiv.

FREIOVÁ, Ludmila. *Datum narození nula*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1990. ISBN 80-7057-028-8.

FRIEDRICH, Carl J a Zbigniew BRZEZINSKI. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 2.ed. New York: Praeger, 1966, XVI.

HARNÍČEK, Martin. *Maso*. Vyd. 3., v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1999. ISBN 80-86013-82-0.

HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN, 1985.

HRTÁNEK, Petr. *Negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století: pokus o znakovou identifikaci žánru*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2004. ISBN 80-7042-645-4.

HUXLEY, Aldous. *Konec civilizace*. Vyd. 3, v nakl. Maťa 1. Praha: Maťa, 1998. ISBN 80-86013-38-3.

JECH, Karel, ed. *Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika K. Kaplana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. ISBN 80-85270-16-1.

KAGARLICKIJ, Julij Iosifovič. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha: Panorama, 1982.

KAUTSKY, Karl. *Der Bolschewismus in der Sackgasse*. Berlin: J.H.W. Dietz Nachfolger, 1930.

KMÍNEK, Ivan. *Utopie, nejlepší verze: zábavné panoptikum tematicky zaměřené na odvěký boj dobra proti dobru*. Vyd. 2., (V Tritonu 1.). Praha: Triton, 2006. ISBN 80-7254-687-2.

LINZ, Juan. J. *Totalitarian and Authoritarian regimes*. Boulder, USA: Lynne Rienner Publishers, 2000. ISBN 1-55587-890-3.

MANUEL, Frank Edward. *Utopias and utopian thought*. 1st British ed. London: Souvenir Press, 1973. ISBN 0-285-64723-7.

MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. ISBN 80-85431-17-3.

NAXERA, Vladimír a Ondřej STULÍK. *Komparace sociálních utopií*. Brno: Václav Klemm, 2012. ISBN 978-80-904083-5-7.

ORWELL, George. *1984*. 1. vyd. v nakl. Levné knihy KMa. Praha: KMa, 2000. ISBN 80-7309-002-3.

OUŘEDNÍK, Patrik. *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst, 2010. ISBN 978-80-7215-395-4.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Totalitární režimy 20. století v Evropě*. Vyd. 3. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-7368-712-0.

PETERSEN, Jens: Die Geschichte des Totalitarismusbegriffs in Italien. In: MAIER, Hans (ed.): *Totalitarismus und Politische Religionen: Konzepte eines Diktaturvergleichs*. Paderborn, Schöningh, 1996.

PLATÓN. *Timaios a Kritias: Přeložil Dr. Fr. Novotný*. Praha: Jan Laichter, 1919.

PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty. 1., Sázka o člověka*. Řím: Křesťanská akademie, 1973.

REJŽEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

RYBÁŘ, Radovan, ed. a VALACH, Milan, ed. *Totalitarismus ve 20. století: Československé zkušenosti*. 2. Vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002. ISBN 80-210-2541-7.

ŘÍCHOVÁ, Blanka et al. *Komparace politických systémů I*. Vyd. 2. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1999. ISBN 80-7079-994-3.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-177-8.

SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-049-5.

SIEGEL, Achim, ed. *Totalitarismustheorien nach dem Ende des Kommunismus*. Köln: Böhlau, 1998. Schriften des Hannah-Arendt-Instituts für Totalitarismusforschung; Bd. 7. ISBN 3-412-04498-9.

SVÁTEK, František. Koncept totalitarismu a historikova skepse. Poznámky o politické a historiografické diskuzi. In: *Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika K. Kaplana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 29-60. ISBN 80-85270-16-1.

SZACKI, Jerzy. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1971.

TALMON, J. L. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-19-2.

ZAMJATIN, Jevgenij Ivanovič. *My*. Vyd. 6., V EMG 1. Praha: Euromedia Group, 2006. ISBN 80-86938-62-X

ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. 3., přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-209-0.

Příspěvky v periodících

DOBEŠ, Jan. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny-Teorie-Kritika* [online]. 2007 [cit. 21.02.2015]. ISSN 1214-7249. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=137>

DUBNOV, Arie. Priest or Jester? Jacob L. Talmon (1916–1980) on history and intellectual engagement. *History of European Ideas* [online]. Elsevier. 19 February 2008, 34 (2), 133-145 [cit. 9.3.2015]. ISSN 0191-6599. Dostupné z: [http://www.academia.edu/296359/Priest_or_Jester_Jacob_L._Talmon_1916 - 1980_on_History_and_Intellectual_Engagement](http://www.academia.edu/296359/Priest_or_Jester_Jacob_L._Talmon_1916_-_1980_on_History_and_Intellectual_Engagement)

KOUBEK, Milan a Jiří ZNOJ. Totalitarismus a posttotalitarismus v Čechách. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus? Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009, 16 (4)*. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

LOEWENSTEIN, Bedřich. O užitečnosti a neprospěchu pojmu totalitarismu při zpětném pohledu na starší koncepty. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny: Existoval v českých dějinách totalitarismus?* [online]. 2009 [cit. 20.2.2015]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_4_2009.pdf

Internetové zdroje

Biography [online]. Giovanni Sartori, © 2014 [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.gioannisartori.it/en/biography/>

Hannah Arendt [online]. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, © 2014 Poslední změna 10.4.2014 [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>

Osamělý myslitel Rio Preisner [online]. Praha: Český rozhlas. Poslední změna 26. 4. 2009 20:00 [cit. 17.3.2015]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/573035

Seznam tabulek

<i>Tabulka 1 Totální ovládnutí života člověka (politizace společnosti)</i>	<i>70</i>
<i>Tabulka 2 Monopolizace moci a její mechanismy.....</i>	<i>73</i>
<i>Tabulka 3 Oficiální ideologie</i>	<i>76</i>

Přílohy

Kdo je kdo, aneb medailony autorů

Hannah Arendtová

Narodila se roku 1906 v Hannoveru. Studovala na několika německých univerzitách ve spolupráci s několika významnými filosofy: Martinem Heideggerem, Edmundem Husserlem a Karlem Jaspersem. V roce 1933 utekla z Německa a po zastávkách v několika evropských městech, včetně Prahy, se na čas usadila v Paříži, odkud dále pokračovala do New Yorku. V USA přednášela na řadě univerzit, nejvíce je však spojovaná s New School for Social Research, kde byla profesorkou politické filozofie až do své smrti v roce 1975.¹⁹¹ Nejznámějšími díly jsou: *The Origins of Totalitarianism* (1951), *The Human Condition* (1958), *Eichmann in Jerusalem* (1961).

Vladimír Čermák

Narodil se roku 1929. Studoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a povětší část své kariéry působil jako soudce civilního soudu v Brně. Odtud v roce 1975 odešel a pracoval jako podnikový právník. Po revoluci v roce 1990 zakládá katedru na FF Masarykovy univerzity, kde byl o několik let později jmenován profesorem. Současně působil jako soudce Ústavního soudu České republiky. Zemřel roku 2004 v Brně. V oblasti politologie je jeho nejvýznamnějším dílem pětisvazková *Otázka demokracie*, vydaná v letech 1992 až 1999.¹⁹²

Zdeněk Mlynář

Narodil se roku 1930. Vystudoval práva v Moskvě. Jako vědecký pracovník se dlouhá léta zabýval studií politických systémů v Ústavu státu a práva ČSAV a na Univerzitě Karlově. Několik let pracoval jako tajemník ÚV KSČ, poté byl ze strany vyloučen. Jako jeden z iniciátorů Charty 77 byl pod policejním dohledem, zanedlouho však emigroval do Rakouska, kde působí jako politolog a profesor na univerzitě v Innsbrucku. Nejznámějším

¹⁹¹ Srov. Hannah Arendt [online]. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, © 2014. Poslední změna 10.4.2014 [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>

¹⁹² Srov. BAROŠ, Jiří, ed. *Vladimír Čermák: člověk - filozof - soudce*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-4946-8. S. 105-107.

dílem je autobiografická kniha *Mráz přichází z Kremly* (1978). V rámci jednoho z výzkumných projektů byla vydána i kniha *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi* (1983), ze které bude čerpáno na následujících stránkách.

Rio Preisner

Narodil se roku 1925. Studoval na FF UK germanistiku a anglistiku. V letech 1951-1954 vykonával vojenskou službu u PTP, poté pracoval jako učitel němčiny v Praze a od roku 1965 byl překladatelem z povolání. Po srpnu 1968 emigroval do USA, kde působil jako germanista na Pennsylvania State University, od r. 1973 jako řádný profesor. Roku 1992 odešel do důchodu, zemřel 2. 8. 2007.¹⁹³ Mezi nejvýznamnější díla patří trilogie: *Kritika totalitarismu: fragmenty* (1973), *Česká existence* a *Až na konec Česka*, ve které analyzuje aspekty komunistické totality v české společnosti 20. století.

Giovanni Sartori.

Narodil se v italské Florencii v roce 1924. Vystudoval zde politické a sociální vědy, později vyučoval dějiny moderní filosofie a stal se profesorem sociologie a politologie. Působil také na Stanford University a Columbia University v New Yorku. Je držitelem mnoha ocenění a titulů.¹⁹⁴ Jeho dílo je velmi obsáhlé, v následujících stránkách však bude tato práce vycházet zejména z *The Theory of Democracy Revisited* z roku 1987, slovensky vydáno jako *Teória demokracie* roku 1993.

Jacob Leib Talmon

Narodil se roku 1916 v Polsku. Studoval zde, v Palestině a Francii. Odtud v roce 1940 uprchl do Londýna, kde získal doktorát filosofie. Po válce se účastnil diplomatických jednání o budoucnosti Palestiny. Roku 1947 opustil aktivní politiku a působil jako profesor moderních dějin na Hebrejské univerzitě, později také v USA v Severní Karolíně ve Státním středisku společenských věd. Umírá roku 1980 v Jeruzalémě. Nejvýznamnějšími díly jsou: *The Origins*

¹⁹³ Srov. *Osamělý myslitel Rio Preisner* [online]. Praha: Český rozhlas. Poslední změna 26. 4. 2009 20:00 [cit. 17.3.2015]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/573035

¹⁹⁴ *Biography* [online]. Giovanni Sartori, © 2014 [cit. 20.3.2015]. Dostupné z: <http://www.giovanisartori.it/en/biography/>

of Totalitarian Democracy (1952), *Romanticism and Revolt* (1967), *The Myth of Nation and Vision of Revolution* (1981)¹⁹⁵

¹⁹⁵ Srov. DUBNOV, Arie. Priest or Jester? Jacob L. Talmon (1916–1980) on history and intellectual engagement. *History of European Ideas* [online]. Elsevier. 19 February 2008, 34 (2), 133-145 [cit. 9.3.2015]. ISSN 0191-6599. Dostupné z: http://www.academia.edu/296359/Priest_or_Jester_Jacob_L._Talmon_1916-1980_on_History_and_Intellectual_Engagement